

Čierno-biele svety

Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku

**Tatiana Podolinská,
Tomáš Hrustič (eds.)**

Bratislava 2015

VEDA

Ústav etnológie
Slovenskej akadémie vied

Publikácia vznikla v rámci projektu

VEGA 2/0014/11

„Rómovia v majoritnej spoločnosti:

výskum modelov vzájomného spolužitia“

a s finančným príspevom projektu

VEGA 2/0099/15

„Nálepka Róm – emické a etické reflexie

a ich spoločenské dopady“.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23

Recenzenti:

Martin Fotta, PhD.

PhDr. Michal Vašečka, PhD.

Kimmo Granqvist, PhD.

Prof. Mgr. Milan Kováč, PhD.

Editori:

Mgr. Tatiana Podolinská, PhD.,

Ústav etnológie SAV, Bratislava

Mgr. Tomáš Hrustič, PhD.,

Ústav etnológie SAV, Bratislava

Autori:

© Andrej Belák, Jan Červenka,

Milan Hrabovský, Richard Filčák,

Andrej Findor, Jan Grill,

Markéta Hajská, Tomáš Hrustič,

Eva Krekovičová, Pavel Kubaník,

Zuzana Maďarová, Arne Mann,

Kvetoslava Matlovičová,

Elena Marushiakova, Eva Mazárová,

Alexander Mušinka,

Alexandra Ostertágová, Zuzana Panczová,

Tatiana Podolinská, Vesselín Popov,

Daniel Škobla, 2015

© Ústav etnológie SAV, Bratislava 2015

© VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2015

preklad © Mgr. Judita Takáčová

jazyková korektúra © Emil Borčín

dizajn a grafická úprava © Matúš Hnát

ISBN 978-80-224-1413-5

- 6 EDITORSKÁ POZNÁMKA
(TATIANA PODOLINSKÁ, TOMÁŠ HRUSTIČ)
- 10 Čierno-biele svety. Idey, optiky,
koncepty a výzvy
(TATIANA PODOLINSKÁ)

I. „ČIERNO-BIELE POLITIKY“

II. KDE A AKO ŽIJEME?

	Diskurzy, postoje a možnosti participácie		Socioekonomické obrazy dvoch rôznych svetov
40	1. Anticiganizmus ako bariéra k inklúzii Rómov (MILAN HRABOVSKÝ)	146	1. Historické premeny štruktúry medzikultúrnych vzťahov. Formy spolužitia v prípade Tarkoviec na východnom Slovensku (JAN GRILL)
60	2. Vplyv orientalizmu vo vede a v politike na spolunažívanie Rómov s majoritnou spoločnosťou (ELENA MARUSHIAKOVA, VESSELIN POPOV)	172	2. Segregovaní Rómovia a zdravotné politiky: etické a praktické rozpory (ANDREJ BELÁK)
84	3. Morálne základy sporu o sociálnu spravodlivosť na Slovensku (ANDREJ FINDOR, ZUZANA MAĎAROVÁ, ALEXANDRA OSTERTÁGOVÁ)	208	3. Emické vnímanie úžery v segregovaných rómskych osadách na východnom Slovensku (TOMÁŠ HRUSTIČ)
104	4. „Záleží na nás, ako sa dohodneme“. Prehľad rómskej politickej participácie na Slovensku (1990 – 2014) (TOMÁŠ HRUSTIČ)	224	4. <i>Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013</i> ako pramenná databáza pre analýzu situácie Rómov na Slovensku a jeho potenciál pre ďalšie výskumy a analýzy (ALEXANDER MUŠINKA, KVETOSLAVA MATLOVIČOVÁ)

- 248 5. „A studňu si nechali zamrznúť...“. Lokálne mocenské pole a prístup obyvateľov rómskych osád k pitnej vode (DANIEL ŠKOBLA, RICHARD FILČÁK) 284 OBRAZOVÁ PRÍLOHA
- 264 6. *Ade, káj amen dživas/* „Tu, kde žijeme“ (k interpretácii a vnímaniu priestoru u Rómov z Gelnice na príklade vybraných sídelných celkov) (EVA MAZÁROVÁ)

III. AKO O SEBE HOVORÍME?

	Jazykové a sociálne obrazy Róma ako nástroje na udržiavanie sveta „čiernych“ a sveta „bielych“	416	5. Obrazy Žida a Róma v humoristicko-satirickom časopise <i>Kociúr</i> (ZUZANA PANCZOVÁ)
324	1. „Cikán, Gypsy & Rom“ – dynamika pojmenovávania Romů v rôznych diskurzoch (JAN ČERVENKA)	438	6. Etnické stereotypy ako zdroje vtipov o Rómoch (ARNE B. MANN)
346	2. <i>Gažikanes vaj romanes?</i> Jazykové postoje olašských Romů jedné východoslovenské komunity ke třem místně užívaným jazykům (MARKÉTA HAJSKÁ)	480	7. „Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ Redefinícia <i>romipen</i> v pentekostálnom pastoračnom diskurze (TATIANA PODOLINSKÁ)
		524	RESUMÉ
374	3. „Hra na knížky“. Poznámky k akvizíci slovenštiny v Gavu (PAVEL KUBANÍK)	546	LITERATÚRA
398	4. Komická figúrka Róma na Slovensku v premenách času. Na príklade anekdot a karikatúr (EVA KREKOVIČOVÁ)	574	ZOZNAM ILUSTRÁCIÍ V OBRAZOVEJ PRÍLOHE
		576	REGISTRE
		588	O AUTOROCH

7. „Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ Redefinícia *romipen* v pentekostálnom pastoračnom diskurze¹

Tatiana Podolinská

¹ Text kapitoly vznikol vďaka finančnej podpore projektu VEGA 2/0099/15 *Nálepka „Róm“ - emické a etické reflexie a ich spoločenské dopady.*

Ústav etnológie SAV, Bratislava
tatiana.podolinska@savba.sk

Táto záverečná kapitola publikácie sa bude venovať konceptom „rómsťva“,² resp. spôsobom ich praktického konštruovania prostredníctvom analýzy pastoračného diskurzu vybraných pentekostálnych denominácií,³ ktoré vedú aktívnu misiu medzi Rómami na Slovensku. Pri analýze budem vychádzať z pramenných dát z archívu korpusu výskumu projektu *SIRONA 2010* uloženého v Ústave etnológie SAV,⁴ ďalej zo svojho viaclokálneho etnografického výskumu ľudovej viery a zbožnosti medzi Rómami v 15 lokalitách na východnom Slovensku (v rokoch 2006 až 2007)⁵ a zo svojho opakovaného výskumu v Plaveckom Štvrtku a vo Vysokej pri Morave na západnom Slovensku na Záhorí (od r. 2003 až doteraz).⁶

Porovnávacou analýzou praktických spôsobov konštrukcie rôznych foriem „identít“⁷ v rámci pentekostálnych pastoračných diskurzov⁸ troch vybraných denominácií som dospela k zisteniu, že kategóriu „rómsťva“ (*romipen*) programovo konštruujú ako „kategóriu praxe“,⁹ ako do veľkej miery etnicky „vyprázdnenú“ kategóriu, ktorá sa kreatívne naplňa konkrétnym obsahom podľa životných mét a trajektórií konkrétnych užívateľov, či už na individuálnej úrovni, alebo na úrovni skupiny a komunity, v súlade s krédom dobrého, morálneho, užitočného a počestného života [kresťana = človeka = Róma]. Okrem individuálnych konverzných naratívov a pastoračného diskurzu¹⁰ ohľadne osobnej žitej kategórie Róm/Rómka (privátne *romipen*/„rómsťva“)¹¹ si v závere všimam aj spôsob konštruovania kolektívnej/skupinovej, a dodajme, etnicky vnímanej kategórie „rómskeho národa“ na národnej i nadnárodnej úrovni v rámci pentekostálneho pastoračného diskurzu na Slovensku.

1. „Róm/Rómka“, „rómsťva“, „rómsky národ“: emické prístupy a etické koncepty

1.1. Emické pohľady a rozpaky (na základe terénnych zápiskov)

Romipen je niečo, čo by sa dalo definovať ako „rómsťvo“, „[dobrý]“¹² rómsky spôsob života¹³ resp. odpoveď na otázku: „Čo to znamená byť [dobrý] Róm?“¹⁴ [„dobrý“ vo vlastných očiach i v očiach ostat-

² Resp. alternatívne používam aj rómsky termín *romipen*, ktorý sa dá voľne preložiť ako „rómsťvo“, bližšie definujem postupne a podrobne ďalej v texte.

³ K tomu pozri bližšie časť tejto kapitoly 2. a tiež Podolinská, 2009a, 2014a. Výraz „pentekostálny“ používam ako zastrešujúci termín a pendant anglického termínu „pentecostal“. Zahŕňa v sebe množstvo prúdov, ktoré sa v literatúre zvyknú označovať aj ako charizmatické, letničné, turičné a iné. K tomu bližšie pozri poznámky č. 45 a 46 v tejto kapitole. Charizmatické hnutia jestvujú väčšinou v rámci tradičných, veľkých historických cirkví a ich úlohou je „zduchovenie“, „obrodienie“ týchto cirkví „zvnútra“. Termíny „letničné“ a „turičné“ sú vzájomne synonymné, ide o preklad sviatku „Pentekostés“. Termín „Letnice“ sa používa skôr v Čechách alebo v slovenskej protestantskej liturgii; „Turíce“ je slovenský termín označujúci korešpondujúci kresťanský sviatok (pozri tiež Podolinská, Hrustič, 2010: 161).

⁴ Výskum s názvom „Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou“ (ďalej *SIRONA 2010*) prebehol

ných Rómov; hoci aj k tejto odpovedi je potrebné pristupovať diferencovane, podľa interných hierarchií skupiny]“, resp. presnejšie povedané „Róm s rešpektom [ostatných Rómov]?“¹⁵

Tu mi nedá nespomenúť rozpaky mladého, mimoriadne talentovaného Róma, nastávajúceho otca; umelca, rezbára, zamestnaného ako asistenta na miestnej základnej (už takmer čisto rómskej) škole, keď hľadal odpovede na moje zámerne provokačné otázky: „V čom si hrdý na seba, ako Róm?“; „Keby máš peniaze a možnosti, akým smerom sa uberá tvoj život?“; „Ako by si naložil so svojím životom v osade?“. Pýtala som sa najmä preto, že podľa môjho názoru, najmä pod vplyvom jeho niekdajšieho miestneho učiteľa sa v jeho umeleckých reflexiách o *romipen* objavovali mnohé romantizujúce heterostereotypy (väčšinou pozitívne obrazy majority o Rómoch): krásna cigánka v červenom živôtku divoko tancujúca pri ohni, sprievod kočujúcej karavány, pestroodetí Rómovia ako muzikanti a kováči, cigánka veštiaca z kariet a pod. Spomínam si na ticho, ktoré zavládlo, a potom na odpoveď: „To je ťažké...!“. Po chvíli premýšľania mi však porozprával svoj sen ísť študovať na umeleckú školu, získať štipendium v zahraničí a živiť sa umením: „Robil by som to, čo cítim; rómske témy, nerómske témy, niekedy to chcem zdôrazniť, inokedy to nie je dôležité...“. Potom však s povzdychom mávol rukou do kúta izby, kde pre svoje očakávané dieťa nad detskú postieľku s ohrádkou namaloval zvedavého usmievajúceho sa anjela rovno na stenu: „To už však teraz dosť dobre nebude možné..!“. Osobná životná dráha tohto mladého muža (ako som pri opakovanom výskume mala možnosť zistiť), napokon ostala „zafixovaná“ v role rómskeho asistenta a učiteľa výtvarnej výchovy v miestnej základnej škole, s príležitostným predajom svojich umeleckých diel na zákazku (prevažne pre „bielu“ klientelu). Z hľadiska optiky jeho učiteľa, bol tento rómsky mladík priamym výsledkom jeho intenzívneho snaženia a kvanta investovanej osobnej energie. Jeho príbeh často používal ako pozitívny príklad a motiváciu pre ďalšie generácie rómskych detí. Ako som mala možnosť vidieť, kresby prác detí (jeho žiakov a žiakov jeho učiteľa) do istej miery kopírovali a rozvíjali romantizujúce heterostereotypy (obrazy, s ktorými sa počas svojho reálneho života v osade deti nikdy nestretli, ako napríklad: kone, vozy, vatry, symbol kolesa, Cinka Panna a pod.).

v 15 lokalitách na Slovensku v roku 2010 pod záštitou Ústavu etnológie SAV. Výber dát a interpretáciu pozri v pramennej publikácii Podolinská, Hrustič 2010. V rámci tejto kapitoly budem čerpať z mojich vlastných terénnych výskumov z lokalít Rudňany, Spišská Nová Ves, Hranovnica, Čičava a Plavecký Štvrtok. Výskum z Čičavy dopĺňam aj dátami z výskumnej správy Ludmily Plachej (Hrustičovej) z výskumu *SIRONA 2010* a z jej dizertačnej práce o charizmatikom zbore Spoločenstvo apoštola Pavla z Čičavy (Hrustičová, 2013).

⁵ Konkrétne išlo o lokality: Abranovce, Bystrany, Dobrá Vôľa, Furmanec-Muršov, Hermanovce, Jarovnice, Prešov-Tehelňa, Raslavice, Rokycany, Svinia, Terňa, Tuhřina, Žehňa, Žehra, Uzovské Pekľany. Výsledky publikované v Podolinská 2007b, c, 2014b.

⁶ Výsledky publikované v Podolinská, 2003; Kováč, Mann eds., 2003: 147 – 175.

⁷ Resp. termínu „identita“ sa v tejto práci snažím vyhýbať a používam skôr termín „kategória“ alebo presnejšie, „kategorizácia“ (k definícii pozri Brubaker, 2002, 2003).

⁸ K spôsobom konštrukcie „identity“ v rámci etnických a náboženských skupín pozri tiež Podolinská, 2009a, b.

⁹ Brubaker, 2003. K tomu pozri bližšie časť 2. tejto kapitoly a poznámku č. 29 tejto kapitoly.

¹⁰ Keď hovorím o konverzných naratívoch, pastoračnom diskurze či konvertoch v rámci tohto textu, vždy mám na mysli pentekostálne konverzné naratívy, pentekostálny pastoračný diskurz a pentekostálnych konvertitov.

¹¹ Pojmy *romipen* a „rómsťvo“ tu používam ako synonymá.

¹² Hranaté zátvorky v texte používam na vyznačenie svojich vysvetľujúcich vsuviok do citácií informátorov a informátoriek alebo ako vyznačenie/oddelenie textu, ktorý môže byť vnímaný aj ako „zamlčaný“ či „vynechaný“, keďže sleduje vedľajšiu alebo bližšie vysvetľujúcu líniu výpovede.

¹³ Pozri aj text A. Beláka v tejto publikácii.

¹⁴ V texte sa snažím kategorizačné termíny používať v rodovo vyváženom mode. Ak miestami použijem iba mužský rod (Róm, informátor, konvertita a pod.) vnímam ho aj ako zástupné pomenovanie i pre tvary v ženskom rode, čo je vždy situačne jasné z kontextu textu.

¹⁵ Pohybujem sa tu v metarovine, *etickeho* (vonkajšieho, analytického) označenia *emického* (vnútorného, resp. žitého) obsahu príslušnosti k skupine/komunitě/spoločenstvu. Korektnšie by bolo používať termín „Róm“ v uvodzovkách. Termín Róm v bežnom majoritnom slovníku má výrazné etnokontexty. V emickej rovine (z uhla pohľadu samotných Rómov) však nemusia byť prítomné, resp. reflektované. Príslušnosť k skupine sa nemusí zákonite prežívať na úrovni etnicity, resp. etnickej príslušnosti. Členovia skupiny sa môžu s etnicitou identifikovať skôr situačne a konfrontačne, pri konkrétnych udalostiach praxe. Každopádne nejde o *bytošne prežívanú* identifikačnú kategóriu v takom duchu, ako sme zvyknutí ju vnímať v majoritnom prostredí. Rómovia sa často identifikujú na skupinovom princípe (ako členovia konkrétnej sídelnej

a rodovo hierarchizovanej komunity) a občianskom princípe (ako obyvateľa dediny či mesta) a ako obyvatelia Slovenskej republiky, ako Slováci/Slovenky (Podolinská, 2003: 6, 8, 10 – 12).

¹⁶ K tomu pozri aj text T. Hrustiča v tejto publikácii alebo Abu Ghosh Yasar (2010).

¹⁷ Podľa môjho názoru používanie „identifikácie“ (Brubaker, 2002, 2003) vedie niekedy k zjednodušenému chápaniu nahradenia statického konceptu „identity“ dynamickším, procesuálne vnímaným termínom „identifikácia“. V praktickej životnej realite sa však s procesom identifikácie nestretávame často; ak nemáme na mysli aj procesy nepriame, nevedomé, resp. nerefektované, procesy voľby v rámci daných možností a pravidiel životnej hry, keď človek volí a rozhoduje v praktických životných situáciách, zaujíma určité postoje a tieto postoje a rozhodnutia konvenujú s rozhodnutiami skupiny ľudí (komunity, spoločnosti), v ktorej žije alebo predtým žil. Týmto zložitým procesom sa človek potom identifikuje (prihlasuje, stotožňuje alebo voľnejšie aj len inšpiruje) s hodnotovým balíčkom a svetonázorom danej skupiny/komunity/spoločnosti.

¹⁸ K tomu pozri bližšie prácu britského romistu a aktivistu rómskeho pôvodu, ktorý sa snaží presadzovať ideu tzv. „hybridnej“ identity, ktorú vníma ako mix sociálneho statusu a „cigánstva“ („Gypsiness“), pričom hovorí, že je potrebné „rómsku záležitosť“ („Gypsy issue“) dostať von z „etnického geta“ (Belton, 2005, podľa Stewart, 2013: 423).

¹⁹ Napr. Anina Botošová sa v rómskej osade Lomnička na východnom Slovensku, stretla s úplným nepochopením pojmu „národnosť“ medzi Rómami. Títo argumentovali, že nemajú žiadne rómske doklady, ale majú slovenský občiansky preukaz. Argumentácia opätovne naberala obranný ráz v podobe obhajoby, že žijú na Slovensku a sú rovnako dobrí Slováci ako Slováci žijúci v inom meste alebo v inej dedine na Slovensku (Botošová, 2003: 73). Zmienená autorka tiež výstižne zachytila fenomén *viacvrstvovej* či *viacdomovej* identity (od súkromnej až po občiansku): „Ak chceme pochopiť Róma, musíme si uvedomiť, že najprv sa identifikuje ako člen svojej rodiny (som Oračkov syn), potom sa identifikuje v širšom zábere (som z Lomničky), a potom sa zaraď do society majoritnej spoločnosti (som Slovák)“ (op. cit.: 74).

Vďaka intenzívnej snahe učiteľa ich deti zjavne do veľkej miery vďačne „prijímali za svoje“ a tvorili časté motívy ich výtvarných prác. Na druhej strane slobodne zobrazovali každodenné pozitívne i negatívne udalosti života v rómskej komunite, ako: miništrovanie detí v kostole, vartovanie pri mŕtvom, chlapcov popíjajúcich v dome, ale aj fetujúce deti, plačúcu tehotnú matku, bitku v osade a pod. Na podobné otázky, ako som položila ich rómskemu učiteľovi, mi deti (najmä chlapci) nezriedka odpovedali, že by sa chceli stať „bosom“, čo znamenalo, že by sa chceli stať „pánom“, „človekom s menom“, „s rešpektom“. Stať sa „niekým“ na rómsky spôsob, a pritom ostať v osade v preklade znamenalo stať sa úžerníkom, na vysoký úrok požičovať peniaze ostatným, „menej šikovným“ členom komunity.¹⁶ Táto emická dráha životného úspechu v osade bola podľa detí reálne dosiahnuteľná v ich vlastnom svete, nezávisela od výnimočného talentu ani od sveta gadžov „tam vonku“ a toho, koľko miest „pomocných asistentov“ im za minimálnu mzdu majoritná spoločnosť (po dlhom boji občianskych združení, aktivistov a rôznych iných nadšencov pre „rómsku vec“) vyčlení.

1.2. Etické koncepty: individuálna rovina

V tomto texte zámerne nepoužívam zjednodušenie *romipen* = „rómska identita“ ani „rómska identifikácia“,¹⁷ pretože tieto úrovne nemusia byť pre každodenný život „Róma“ vôbec dôležité; rozumej, nemusia byť kategóriami „každodennej praxe“. Ak sa pohybujeme na emickej, vnútornej úrovni, vo vnútri skupiny, byť „Rómom“ v rómskej komunite/skupine je potom skôr vecou každodenného stávania sa, vecou denných rozhodnutí, ako vyjednať a nasmerovať svoj život na mnohých úrovniach, voči mnohým osobám, inštitúciám a okolnostiam (priaznivým i nepriaznivým), pričom sa možno vymedziť, stotožniť alebo aj len voľne inšpirovať zaužívaným setom pravidiel a noriem správania svojej rodiny, komunity, ale i okolitej väčšinovej spoločnosti. „Etnicita“ či príslušnosť k národu či národnej menšine v tomto prípade nemusí zohrávať takmer žiadnu rolu^{18,19} (ak, opäť zdôrazníme, sa pohybujeme *vo vnútri*, t. j. na emickej úrovni skupiny, vymedzenej viac-menej primárnymi, pokrvnými a príbuzenskými väzbami).²⁰

Romipen by sme tak na tejto úrovni mohli definovať ako správny, dobrý, dôstojný, „hrdý“ [rómsky] spôsob života, resp. praxe správania sa v sociálnom čase a priestore. V Bourdieho terminológii by sme mohli hovoriť o pohybovaní sa v rámci *sociálneho pola*²¹ a inšpirovaní sa konceptom kultúrneho *habitu* skupiny/komunity,²² ktorý je jednotlivcami a príslušníkmi skupiny kreatívne každodenne performovaný a doslova vtelovaný (z angl. „embodiment“, vtelenie) do ich každodenných osobných individuálnych životov.²³ V etickej (analytickej) rovine analýzy emického vníma-

—
20 K bližšej definícii primárnych a sekundárnych väzieb/sietí pozri Podolinská, Hrustič, 2010: 103 – 107, 163.

—
21 P. Bourdieu chápal spoločnosť ako priestor antagonistickej pozícií, ktoré obsadzujú jednotliví aktéri. Medzi aktérmi prebieha neustály boj o výhodnejšie pozície v sociálnom priestore. *Sociálne pole* je potom definované ako sociálny priestor objektívnych vzťahov medzi pozíciami, medzi ktorými dochádza k symbolickým či otvoreným bojom, ktorých cieľom je buď transformovať, alebo zachovať pôvodnú štruktúru poľa (Bourdieu, 1993: 181). *Sociálne pole*, podľa Bourdieho, je silové, aktéri, ktorí do neho vstupujú, sú ovplyvňovaní silou jeho štruktúry (op. cit.: 183).

—
22 *Habitus* Bourdieu definoval ako *internalizovanú sociálnu pozíciu*, ako súbor individuálnych a individualizovaných dispozícií, t. j. predpokladov na to, vnímať, myslieť a konať vo svete určitým spôsobom. Tieto dispozície sú výsledkom pôsobenia objektívnych štruktúr, ktorým je príslušný aktér dlhodobo vystavený. Dispozícia, ktorá bola už raz usadená, je trvalá a nedá sa od nej dištancovať (Bourdieu, 1990).

—
23 Každý aktér obsadzuje v rámci sociálneho priestoru určitú pozíciu, z ktorej vníma svet. Postupne (a väčšinou „nevedomo“) prijíma, osvojuje si spôsoby vnímania, myslenia a konania, ktoré od neho vyžaduje sociálna pozícia, ktorú okupuje (op. cit.).

—
24 Už použitie tohto termínu však naznačuje, že pracujeme s určitou emickou optikou a konceptom „jednotného“ národa (etnickej skupiny), ktorý považujeme za referenčný v zmysle všeobecne platnej normality a správnosti.

—
25 Obsiahly exkurz k dejinám rómskej identity/etnicity a tiež exkurz do dejín vedeckého bádania a prístupov k Rómom pozri v publikácii Mayall (2004).

—
26 Tu E. Marushiakova a V. Popov upozorňujú na vznik „nového druhu rómskej elity“ v krajinách bývalého socialistického bloku, najmä v dôsledku cieľenej štátom riadenej asimilácie rómskeho obyvateľstva. Tento typ elity na rozdiel od tradičných typov rómskych elit, povedzme v „západnej“ Európe, konvenuje s majoritným hodnotovým kódom (2001: 16).

—
27 K tomu pozri napr. publikáciu *Mýty naše slovenské* (Krekovič, Mannová, 2005), ktorá poukazuje na prepojenosť procesu národovtvorby s početnými procesmi mýtotvorby na konkrétnych príkladoch „slovenských národných dejín“, pričom odhaľuje procesy konštrukcie kolektívnej pozitívnej pamäte, prisvojovania a mýtizovania národných hrdinov, rekonštrukcie, reinterpretácie až úplného „vymýšľania“ „historických udalostí“, ktoré stáli pri tvorbe slovenskej národnej identity, a ktoré sú dodnes súčasťou sebatvrdzovacích komemoratívnych „rituálov“ (k tomu pozri Kiliánová, 2005). Ku konštrukcii identity etnickej skupiny pozri tiež Kiliánová ed., 1998. Ku spôsobom konštrukcie kolektívnych identít pozri publikáciu Kiliánová, Kowalská, Krekovičová eds., 2009.

—
28 K tomu bližšie pozri systematicky a reprezentatívne zostavenú čítanku textov Hroch ed., 2003.

—
29 Tieto konštitučné prvky národa sú však konštruované „očami“ začiatku 20. storočia. Ak sa dostávame na emickú rovinu (vnútornú

rovinu) jednotlivých rómskych skupín/spoločenstiev, takáto ambícia zatiaľ nie je jednotná. Sýtiť rovinu jednotných kolektívnych významov nemusí byť zákonomne cieľom každej etnickej skupiny a ani to nemusí byť v rámci skupiny hodnotené a oceňované. Erving Goffman (1956) upozorňuje, že etnicita v multietnickom priestore môže byť niekedy zámerne zo strany príslušníkov určitej etnickej skupiny *nadkomunikovaná* (komunikovaná mimoriadne často, „overcommunicated“), inokedy zase *podkomunikovaná* (takmer sa o nej nehovorí, „undercommunicated“); záleží na situácii a celkových okolnostiach. V okamihu, ako sa dostávame na úroveň potreby či ambície začať zohrávať úlohu „partnera“ (dôstojného aktéra) v majoritnom priestore, keď je dôležitá prestíž v očiach majority (napr. z dôvodu ambície získania podielu na moci), začína konštrukcia kategórie „Róm“ a konštrukcia kategórie „rómsky národ“ nadobúdať na význame a dôležitosť. V tejto rovine sa potom stretávame s problémom nenaplnenia klasických definícií národa. Majorita, z titulu svojich vlastných emických (historicky ukotvených) očakávaní, pritom vyžaduje naplnenie aspoň

nia kategórie *romipen* samotnými Rómami by sme potom mali akceptovať len takú mieru „etnizácie“ *romipen*, aká sa vo výpovediach informátorov objavuje spontánne, a nevnášať do analytickej roviny našu vlastnú emickú, mimoriadne „etnizujúcu“ optiku.

1.3. Etické koncepty: skupinová rovina. Kolektívna kategória – „rómsky národ“

Väčšina autorov z rómskych štúdií sa zhoduje v tvrdení, že Rómovia žijú „rozptýlene“²⁴ vo vnútri rôznych majoritných spoločností.²⁵ Bez ohľadu na túto rozptýlenosť a množstvo osobitostí sa dnes vo všeobecnosti konštatuje, že Rómovia predstavujú najpočetnejšiu európsku minoritu (Marinero, Sigona, 2011; Picker, 2012; Stewart, 2012). Elena Marushiakova a Vesselin Popov upozorňujú na potrebu odlišného metodologického prístupu k Rómom v „západnej“ a k Rómom v „strednej a východnej“ Európe (pozri ich kapitolu v tejto publikácii). Vo svojich starších prácach rozlišujú pritom tri hlavné (navzájom súvisiace, miestami protichodné) trendy vo vývoji rómskych komunit pri konštrukcii kategórie „rómsky národ“: 1) inherentný trend vo vnútri komunity; 2) vývoj komunity ako časti príslušného štátu;²⁶ 3) vývoj v medziach globálneho rómskeho nacionalizmu (2001: 15 – 17). Na poslednej úrovni dochádza k emickej konštrukcii *romipen* na nadnárodnej úrovni, nezávisle od väzby na konkrétnu rómsku skupinu, štát či krajinu. E. Marushiakova a V. Popov hovoria v tejto súvislosti o tenkej vrstve „medzinárodných“ alebo „profesionálnych Rómov“, ktorí kladú silný dôraz na určité konštitutívne prvky „rómstva“: „používanie všeobecného pomenovania Rómovia pre všetkých Cigánov; ambície na vytvorenie celorómskej únie; neuznávanie za svojich tých Cigánov, ktorí nemajú rómsku identitu, vytváranie nových vzťahových dimenzií v dichotómii Róm – gadžo s ostrou vzájomnou konfrontáciou (či už skutočnou, alebo demonštrovanou); nový pohľad na rómsku históriu a silný dôraz na holokaust; štandardizácia rómskeho jazyka a iné.“ (op. cit: 17). Hoci sa v tomto smere niektorí bádatelia priamo aktívne angažujú, iní ho zase striktné kritizujú ako „metodologický nacionalizmus“ (Cottaar, 1998; Lucassen, Willems, Cottaar, 1998). Z etického (analytického) uhla pohľadu, bez zaujímavého hodnotiacich súdov, ide o mimoriadne zaujímavý fenomén a unikátnu možnosť sledovania etnogenézy v podmienkach neskorej modernity. Na úrovni politickej a občianskej praxe (sme teraz mimo roviny vedeckého diskurzu) je tento proces absolútne legitímny a všetky eventuálne prítomné prvky romantizmu, historickej idealizácie a mýtotvorby (ako sa niekedy s ironickým podtónom podotýka) sú úplne charakteristickými prvkami konštruovania i udržiavania identity všetkých okolitých, dnes už etablovaných európskych národov existujúcich v rámci etnonárodných štátov.²⁷

niektorých bodov tradičnej definície. Je na rómskych lídroch, ale i vedcoch, aby upozornili na flexibilnejšie definície moderných národov a národností. Napríklad Paul James definuje národ ako *abstraktnú komunitu* (v Hroch ed., 2003: 392); Ernest Renan hovorí, že národ je *duchovný princíp*, ktorý je tvorený spoločným vlastníctvom spomienok a súhlasom jednotlivcov so spoločným životom (op. cit.: 33). Rodgers Brubaker okrem svojho už „tradičného“ upozorňovania na skutočnosť, že ku skupinám nemôžeme pristupovať ako k reálnym entitám a očakávať od nich reálnu agendu, zároveň upozorňuje, že k národnej identite sa musí pristupovať ako k inštitucionalizovanej forme. Podľa neho je tak národné uvedomenie výsledkom udalostného princípu, a tak by sa malo na národ nazeráť ako na *kategóriu praxe* (op. cit.: 375 – 385).

—
³⁰ Toto, prirodzene, pre príslušníka „bielej“ majority neplatí. On nemusí žiť vo svete „mi-

nority“, jeho svet, získaný narodením, je jeho primárnym sociálnym priestorom. V rámci neho dokáže dôstojným spôsobom naplňať svoje životné potreby a slobodne si vybrať z palety úspešných životných dráh, bez prekonávania ním nezavinených prekážok (farba pleti, neznalosť alebo nedostatočná znalosť jazyka, akcent, neznalosť formálneho komunikačného kódu, odlišnosť hodnotového systému, neznalosť nepísaných pravidiel, nedostatočný sociálny a kultúrny kapitál v dôsledku nerozvinutých sekundárnych sociálnych sietí a pod.).

—
³¹ Shmuel Noah Eisenstadt a Bernhard Giesen jednoznačne upozorňujú, že kolektívna identita je sociálne konštruovaná, kolektívna identita vytvára sociálne hranice, sociálne hranice vyžadujú existenciu symbolických rozlišovacích kódov a vytváranie hraníc a solidarity nie sú iba symbolickou záležitosťou (v Hroch ed., 2003: 361 – 374).

—
³² Používajúc terminológiu logiky a jazykovedy aj napriek nejednotnosti *množinového denotátu* (resp. množiny pomenovaných entít) pri použití jazykového výrazu/slova (*denotátoru*) „Róm/Rómovia“, dochádza k uspokojivému prenosu významu, ako v bežnej komunikácii, tak vo vedeckom diskurze. Slovo tak v uspokojivej miere komunikuje, prenáša význam. K tomu pozri viac kapitolu H. Červenku v tejto publikácii.

—
³³ Tzv. chicagská antropologická škola sa v minulom storočí vo svojom výskume zamerala na pretrvávajúce odlišnosti etnických skupín v amerických mestách, pričom poukázala na súčasnú prítomnosť flexibility a stability odlišného kultúrneho, sociálneho aj normatívneho kódu. Robert Ezra Park (1921, 1955 podľa Eriksen, 2002: 20) a jeho kolegovia zaviedli a neskôr rozšírili v tejto súvislosti termín *americký taviaci kotol* („American melting pot“) a termín *akul-*

turácia, teda adaptácia migrantov na nový/iný kultúrny kontext. Výsledkom „amalgácie“, teda akulturácie, nie je *asimilácia* (teda prijatie/prevzatie dominantného kultúrneho kódu), ale vytvorenie novej kvality, prispôbením pôvodného kódu na nové podmienky. Park upozorňoval na *tekutý* („fluid“) charakter etnických kategorizácií, na tenzie vo vnútri skupín spojené so sociálnou mobilitou, a tiež na skutočnosť, že jedinec, príslušník skupiny môže byť vlastníkom viacerých „Ja“ (dnes hovoríme o *viacnásobných a paralelných identitách*). Príklad zo Chicaga tu uvádzam zámerne, aby sme si stále uvedomovali aj širší kontext a aby sa čitateľ nedomnieval, že stabilitu kultúrnej zmeny a ochotu k jej vyjednávaniu nepriraďujem ako špecifickú črtu *par excellence* iba rómskym skupinám.

Ak vychádzame z klasických definícií národa v zmysle vyratúvania prvkov, ktoré spoločne konštituuju národ/resp. etnickú skupinu,²⁸ v prípade Rómov, ak sa pohybujeme na metaúrovni tohto termínu, sa dostávame v kľúčových bodoch týchto definícií do závažných problémov, teda: „rómsky národ“ pozostáva z rôznych heterogénnych etnických skupín bez pôvodného štátu, bez vlastného územia, bez jednotného jazyka, bez jednotného náboženstva, bez jednotných zvykov a tradícií, bez vedomia jednotnej kolektívnej identity, bez kolektívnej kultúrnej tradície a historickej pamäte.²⁹

Napriek uvedenej „rozptýlenosti“, ktorá pochopiteľne produkuje heterogénne obsahy v rovine *lokálneho habitu* jednotlivých rómskych skupín/komunit/spoločenstiev, by sme mohli vo všeobecnej rovine konštatovať, že aj keď sa každá rómska skupina adaptuje na život v okolitej majoritnej spoločnosti rôznym spôsobom (aktívne si zachovávajú osobitné prvky, aktívne si prispôsobujú majoritné prvky), táto neustála adaptácia a flexibilita je prekvapivo stála v čase. Napriek istej *dvojdmosti* Rómov³⁰ (vo svojom svete i vo svete majority) je tu jasné zachovávanie hraníc a rozlišovanie kontúr sveta „nášho“ a sveta „ich“, pričom vedomie a reflektovanie „odlišnosti“ je vzájomné, prítomné na „oboch stranách“ difúzne sa prelínajúcich svetov.³¹

Za posledných viac ako 40 rokov v romistickej a antropologickej spisbe evidujeme množstvo pokusov viacerých autorov vysvetliť tak túto spomínanú extrémnu diverzitu rómskych sociálnych noriem a spôsobov správania sa, ako aj ich schopnosť odolnosti a udržiavania (lokálnych foriem) *romipen* vo veľmi odlišných majoritných spoločnostiach za veľmi odlišných podmienok. Táto neustála *adaptabilita* a *flexibilita* v zmysle neustálej zmeny a súčasná *stabilita* a *rezistencia* je niečo, čo by sme mohli označiť za inherentnú súčasť sociálneho a kultúrneho *habitu* ľudí, ktorých sme si už zvykli označovať termínom „Rómovia“.^{32,33}

V súčasnej vedeckej literatúre by sme mohli rozlíšiť niekoľko hlavných prístupov, škôl, spolu s ich hlavnými reprezentantmi, podľa tohto, ako pristupujú k vysvetleniu *romipen* a k tomu, ako je konštruované.

Vo svojej prehľadovej štúdii Michael Stewart (2013: 415 – 432) rozlišuje tri základné spôsoby vysvetlenia rómskej odlišnosti a rezistencie v rámci antropologickej literatúry: 1) historickú, 2) socioštruktúrnú a 3) kulturalistickú. Podľa Stewarta historická línia vysvetľuje vnútorné odlišnosti v rámci rómskych skupín ich historicky odlišným pôvodom a ich rezistenciu v rámci majoritných spoločností vysvetľuje ich odlišným *ethosom* cudzej etnickej skupiny, ktorý nedovoľuje asimiláciu v inej kultúre a spoločenskom mode. Ako príklady autorov inšpirovaných týmto prístupom uvádza Anne Sutherlandovú a Yarona Matrasa (op. cit. 418). Štruktúrnú líniu M. Stewart definuje ako prúd, ktorý vníma Rómov ako skupinu flexibilne oku-

pujúcu voľné sociálne a ekonomické niky v rámci historicky sa meniacej Európy, pričom aktívne reaguje a využíva inštitúcie a štáty, v rámci ktorých sa pohybuje (op. cit.). K jeho hlavným predstaviteľom M. Stewart okrem samého seba radí aj J. Okelyovú a M. Oliveru (op. cit.: 421). Kulturalistický prístup predpokladá vnútornú koherenciu rómskeho systému hodnôt v rámci diverzných subetnických rómskych skupín (op. cit.: 418).

Jednotlivé prístupy (resp. školy) je podľa môjho názoru prehľadnejšie deliť podľa spôsobu, akým vnímajú rómsku kultúru, resp. ako charakterizujú proces jej „tvorby“. Tu navrhujem rozlíšiť tri základné prístupy:

1) *Autonómna kultúra*: prvý prístup sa sústreďuje na hľadanie indických koreňov a kontinuity medzi súčasným a historickým spôsobom života (jazyka) a má tendenciu v rómskych skupinách identifikovať najmä exotické, (pôvodné) prvky kultúry, ktoré sú výrazne odlišné od majoritnej kultúry. Rómska kultúra sa vníma ako ontologicky a geneticky odlišná; je typická, jedinečná, autonómna, autochtónna, statická a de facto nezávislá od vonkajších podmienok. Napriek stáročiam diaspóry preto môžeme určité kultúrne prvky nájsť zachované naprieč jednotlivými rómskymi subskupinami (napr. koncept čistoty a nečistoty a iné).

2) *Protikultúra*: druhý prístup vníma Rómov ako kultúrne heterogénne skupiny, ktorých kultúra sa kontinuálne vyvíja reaktívnym, interaktívnym spôsobom, neustálym vyjednávaním a vymedzovaním sa voči okolitým spoločnostiam. Tieto skupiny sú bytostne závislé od majoritnej kultúry, voči ktorej sa definujú neustálym vyčleňovaním, vytvárajúc a obsadzujúc opozitné sociálne pozície. Tento prúd sa sústreďuje na skúmanie udržiavania etnických hraníc a zavrhuje koncept čistých, pôvodných kultúr, rozvíjajúc tak v podstate myšlienky F. Bartha (1969). Ide najmä o deterministickú britskú školu sociálnych antropológov (J. Okelyová, M. Stewart a iní). Línia má potom tendenciu vnímať Rómov ako zásadne odlišnú skupinu, ktorá sa programovo konštituuje ako antiverzia, protiverzia majoritnej kultúry, zachovávajúc stratégiu dobrovoľnej izolácie.

3) *Kultúra v kultúre*: tretí prístup by sme mohli charakterizovať ako mediačný. Vníma rómsku kultúru ako dynamicky sa správajúcu „kultúrnu spóru“ jestvujúcu v rámci iných kultúr, ktorá flexibilným a kreatívnym spôsobom prijíma prvky cudzích kultúr, transformuje si ich prostredníctvom svojho kultúrneho kódu a vytvára si tak vlastný habitus. D. Mayall hovorí o *gravitas* (z. gr. doslovne „ťažkosť“, „bremená“) čo definuje ako kontinuuáciu praktík a vier z minulosti, ktoré „gravitujú“ do určitého skupinového správania (2004: 230). Do tejto línie by sme mohli radíť väčšinu súčasných sociálnych antropológov a etnológov, spomeňme napríklad len talianskeho Leonarda Piasereho a francúzskeho bádateľa Patricka Williama, ktorý o francúzskych Manušoch povedal, že „žijú vo svete gadžov“, ale „nie v rovnakom

svete ako gadžovia“, pričom prostredníctvom vzájomnej koexistencie sa jedni stávajú Manušmi a druhí gadžami (Williams, 2003: 29).

Na záver tejto úvodnej pasáže si dovoľím urobiť niekoľko veľmi krátkych poznámok k súčasnému vedeckému diskurzu o konceptoch *romipen*, ktorý je úzko spojený s konceptom „rómskej identity“ a konceptom „etnicity“.

1) Koncept etnicity, akokoľvek by sme sa ho snažili pri koncepte *romipen* obísť, tak v európskom kontexte a v kontexte žitej spoločensko-politickej praxe etnonárodných štátov to dosť dobre nie je možné. V prípade konceptu etnicity, najmä na makro- a mezoúrovni,³⁴ musíme rátať s jeho pervazívnym charakterom. Podľa Thomasa H. Eriksena (1995) etnicita poskytuje ľuďom väčšinu ich sociálnych statusov, a tak je ich celková kultúrna identita formulovaná prostredníctvom etnických idiomov. Podľa neho etnicita priamo zodpovedá za spoločenskú reprodukciu základných klasifikačných schém, resp. kategórií ľudí. Avšak akonáhle zostúpime na individuálnu mikroúroveň (úroveň jednotlivca a lokálnej skupiny/komunity), sila konkrétnych etnických argumentov sa významne oslabuje.

Ako ukážem na záver tejto štúdie, za najväčší „problém“ pri definícii „rómska“ či už na individuálnej, skupinovej, národnej i nadnárodnej úrovni považujem fakt, že proces etnogenézy rómskeho národa prebieha v podmienkach neskorej modernity, avšak podmienky, ktoré sú naň kladené, ostali zafixované v predmoderných a moderných indikátoroch národného určenia (sebaurčenia). Tieto tradičné „etnické“ indikátory sa však v globálnych spoločnostiach stávajú menej ohraničené; sú substitučne nahraditeľné a flexibilné. Preto požiadavky na „jednotný charakter“ rómskej kultúry, jazyka a pod. ako konštitučných prvkov rómskej identity môžeme v 21. storočí jednoznačne označiť ako irelevantné kalky pevnej modernity začiatku 20. storočia.³⁵

2) Zdôraznenie procesu sociálnej konštrukcie termínov ako *romipen* a etnicita a upozornenie na fakt, že nejde o primordiálne entity, resp. ontologicky objektívne existujúce entity, že v etickej rovine s nimi máme narábať v intenciách *abstraktných* či *predstavovaných*³⁶ komunit, ešte automaticky neznamená, že im „upierame právo na existenciu“, teda že si nie sme vedomí ich spoločenskej a praktickej „existencie“. Tieto koncepty/konštrukty totiž bez zveličenia *riadia* podstatnú časť spoločenského správania; ľudia kategorizujú, prijímajú kategorizačné schémy a následne sa správajú a konajú na základe týchto kategorizácií, vnímajúc tak „My-skupinu“ a „Oni-skupinu“ ako ontologické entity (Eriksen, 1995; Brubaker, 2004).

3) Napokon je podľa môjho názoru potrebné zdôrazniť, že kategórie „My“ a „Oni“ tak, ako sa s nimi stretávame v sociálnej praxi, nie sú neutrálne a že im nie je prisudzovaný iba ontologický, ale aj kvalitatívny a morálny charakter na základe asymetrického alebo priamo dualistického princípu. Tak kategória „Ja“/„My“ (moje/naše) často splýva s vnímaním kategórie [jediné] dobré, správne, pekné, normálne.

Kategória „Oni“/„Iní“ ako kontrapunkt k vyššie vnímanej kategórii „Ludí“ sa tak dostáva buď do polohy kategórie „Podľudí“ (neúplných či nedokonalých ľudí), alebo je celkom dehumanizovaná a jej príslušníci sa dostávajú do kategórie „Neľudí“.³⁷

2. Romipen³⁸ ako súčasť pentekostálnych konverzných naratívov a pastoračného diskurzu

V tejto časti kapitoly sa pokúsím priblížiť emické pohľady a spôsoby konštrukcie *romipen* na rôznych úrovniach. Na *romipen* budem nahliadať brubakerovským „udalostným princípom“, t. j. budem skúmať zaujatie postoja k *romipen* ako komplexnému a špecificky (i etnicky) nahliadanému javu pod vplyvom konkrétnej udalosti, resp. procesu. V mojom prípade, keďže sa už dlhšie venujem výskumu rómskej religiozity, konkrétnejšie aj skúmaniu dosahov náboženskej konverzie na život rómskych pentekostálnych konvertitov, si budem všímať prácu s *romipen* na úrovni naratívov. Pôjde teda o ilustráciu procesu konštrukcie a rekonštrukcie „rómsťva“ po náboženskej zmene. Zameriam sa najmä na dve optiky – individuálnych konvertitov, (primárne príslušníkov jedného z troch pentekostálnych hnutí,³⁹ ku ktorým sa viažu moje dáta) a optiku ich pastorov resp. náboženských lídrov.

Na úrovni teoretického prístupu tak budem *romipen* skúmať ako kategóriu individuálnej a inštitucionálnej praxe, v duchu predchádzajúcej teoretickej diskusie. Na úrovni metodológie zase budem pracovať s konceptom „societálnych úrovní“ sociológa náboženstva Karla Dobbelaera,⁴⁰ ktorý upozornil na výhodu skúmania sociálnych javov na rozličných úrovniach: mikro-, mezo- a makro-, aby sme pochopili jav v jeho komplexnosti.⁴¹ K. Dobbelaere tvrdil, a viaceré sociologické výskumy to potvrdili, že jeden fenomén skúmaný na rôznych spoločenských úrovniach sa môže javiť odlišne, dokonca vykazovať protichodné tendencie. Každá úroveň sa prejavuje sebe vlastným spôsobom, a tomu je potrebné prispôbiť aj metódu výskumu. Tak určité dáta musíme skúmať kontextuálne, ak však chceme skúmať dynamiku javu, je potrebné zachovávať vždy príslušné optiky a nemiešať ich.

³⁴ Pozri bližšie časť 2. tejto kapitoly.

³⁵ K modernite a pevným indikátorom pozri viac v Podolinská, 2008 a, b a Podolinská, Krivý, Bahna, 2013.

³⁶ Anderson, 1983, 2003.

³⁷ K tomu pozri napríklad kapitolu M. Hrabovského v tejto publikácii.

³⁸ *Romipen*, napriek tomu, že ide o rómske slovo, tu budem vnímať v etickej rovine a poslúži mi ako analytický termín. Konvertiti ani pastori tento termín nepoužívajú ani v rómskej, ani v slovenskej verzii.

³⁹ Konkrétne pôjde o Slovo života v Plaveckom Štvrtku, hnutie Maranata v Spišskej Novej Vsi, v Rudňanoch a v Hranovnici a Spoločenstvo apoštola Pavla v Čičave.

⁴⁰ Dobbelaere, 2002. K. Dobbelaere pri skúmaní fenoménu sekularizácie v jednotlivých krajinách poukázal na to, že religiozita sa na rôznych societálnych úrovniach môže javiť odlišne.

V nasledujúcich riadkoch sa pokúsím načrtnúť veľmi zjednodušený model makro-, mezo- a mikroúrovní. Podľa K. Dobbelaera je makroúroveň rovinou „štátu“. Ak chceme skúmať túto „abstraktnú entitu“, môžeme tak urobiť rozličným spôsobom, v zásade sa však najefektívnejšie sleduje prostredníctvom skúmania (historického či súčasného) vývoja legislatívy. Zákonný rámec toho, čo sa smie, a toho, čo sa nesmie, tvorí základný rámec „pravidiel hry“ v rámci národného(štátneho) „poľa“ (ak použijeme bourdieovskú terminológiu⁴²). V tomto zmysle je však rovnako užitočné skúmať stratégie (výšku a priority) štátnej podpory, teda rámce oficiálnych finančných tokov, keďže toto je tiež mimoriadne účinný nástroj ovládania „rámcov“ možných hier v rámci hracieho poľa pre všetkých existujúcich i potenciálnych hráčov. Úroveň mezo- predstavuje úroveň inštitúcií. Tie (rešpektujúc rámce pravidiel hry dané z makroúrovne) na tejto úrovni rozohrávajú, resp. používajú stratégie, ktorými oslovujú jednotlivcov a skupiny z mikroúrovne. Isteže, môžu vyvíjať aj stratégie zamerané na makroúroveň a uchádzať sa povedzme prostredníctvom politických nástrojov o vplyv na tvorbu legislatívy alebo snažiť (využívajúc rôzne formy mediálneho diskurzu) o získanie štátnych i neštátnych finančných zdrojov. Inštitúcie môžu byť štátne alebo súkromné, stretávame sa tu i s občianskym a tzv. mimoštátnym (tretím) sektorom. Okrem združení a nadácií hovoríme aj o školstve a systéme výučby, systéme zdravotníctva, patrí sem aj armáda, cirkvi, veda a pod. Mikroúroveň je individuálna alebo privátna, resp. patria sem i kolektívne, neinštitucionalizované formy správania (spontánne kolektívne aktivity jedincov nezastrešené autoritou inštitúcie).

Operacionalizované pre potreby tejto kapitoly to znamená, že mikroúroveň budem približovať vo forme osobných naratívov individuálnych konvertitov. Na mezoúrovni sa budem zaoberať diskurzívnou analýzou pastoračného diskurzu vybraných charizmatických a letničných cirkví operujúcich medzi Rómami na Slovensku (bude priblížené ďalej). Tieto cirkvi (denominácie, združenia) budem vnímať ako inštitúcie, ktorých sociálna sieť sa nekonštituuje primárne na pokrvnom príbuzenskom vzťahu, preto budú pre mňa predstavovať formu sekundárnej siete.⁴³

Makroúroveň bude v tomto príspevku vynechaná z viacerých dôvodov. Jednak by sme sa museli nevyhnutne presunúť do

⁴¹ Kvôli zjednodušeniu budem v tomto texte úroveň *mikro-* vnímať ako individuálnu rovinu a rovinu rodiny, úroveň *mezo-* bude úrovňou inštitúcií (škola, zdravotníctvo, cirkev, politické strany a pod.) a profesijných a záujmových skupín. Úroveň *makro-* je rovina „štátu“, teda primárne legislatíva a iné makroekonomické a sociálne rámce, ktoré vytvárajú bazálne platformy pre fungovanie ostatných societálnych úrovní.

⁴² Bourdieu, 1993.

⁴³ Tento model tu používam kvôli zjednodušeniu. Pri výskume fungovania sociálnej siete v rámci pentekostálnych zborov a pri výskume ich funkčného mechanizmu sme konštatovali, že ide o *hybridný typ siete*, ktorý ponúka sekundárne zosieťovanie rómskych skupín na rodinnej báze (viac v Podolinská, Hrustič, 2011c, 2014).

⁴⁴ Pozri napríklad stav politickej participácie Rómov za posledných 20 rokov v príspevku T. Hrustiča v tejto publikácii.

emickej úrovne poľa takmer bez výnimky ovládaného a tvoreného majoritou.⁴⁴ Na makroúrovni o Rómoch na Slovensku rozhoduje „biela“ majorita, ich možnosti vplývať na legislatívu a nastavovať „pravidlá hry“ sú minimálne. Na tomto mieste by sme sa mali venovať úrovni štátu: tvorbe politik na vyrovnanie rozdielov podmienok a príležitostí, proaktívnym opatreniam na podporu rozvoja rómskych komunít, rómskej kultúry a rómčiny, stratégiám na budovanie pozitívneho mediálneho obrazu rómskej komunity atď. Mnohé z týchto tém už boli predmetom podrobných čiastkových štúdií v rámci tejto publikácie. Ostatné by si vyžiadali samostatný príspevok, nakoľko je potrebné ich vnímať v celej komplexnosti.

Čo sa týka postoja slovenských politických reprezentácií k misijnému pôsobeniu pentekostálnych,⁴⁵ resp. letničných (turičných) a charizmatických hnutí⁴⁶ medzi Rómami na Slovensku, domnievam sa, že sociálny rozmer ich pôsobenia je ešte stále nedocenený. Jedným z dôvodov je fakt, že slovenské prostredie je mimoriadne nábožensky konzervatívne⁴⁷ a správa sa k tzv. malým cirkvám a netradičným náboženským denomináciám rezervovane.⁴⁸ Ich prácu na konštrukcii „pozitívneho obrazu Róma“ však považujem nielen za spoločensky prínosnú, ale aj za mimoriadne zaujímavú z vedeckého hľadiska, a preto jej venujem jadrovú pozornosť tejto kapitoly.⁴⁹ Konkrétne ide o konštruovanie pozitívneho konceptu „rómstva“ v rámci pastoračného diskurzu na mezoúrovni neskoromoderným spôsobom, ktorý sa potom stáva citovaným či inšpirujúcim rámcom konverzných naratívov na mikroúrovni. Programový konštrukt sa tak mení na internalizovanú pozíciu a stáva sa súčasťou sociálneho *habitu* novokonštituovanej skupiny Rómov/ludí/kresťanov.⁵⁰

2.1. Výskumná vzorka

Pri analýze sa opieram primárne o svoj vlastný terénny výskum v rôznych lokalitách na východnom a západnom Slovensku, kde pôsobia medzi Rómami rôzne pentekostálne denominácie, letničného (turičného) a charizmatického charakteru. Na Slovensku patria k tzv. „neregistrovaným cirkvám/hnutiam“ a väčšina z nich oficiálne pôsobí ako občianske združenia, pričom vyvíja

⁴⁵ Názov pentekostálne hnutie sa odvodzuje z gr. „Pentekosté hémera“ = päťdesiaty deň, čo označuje zavŕšenie obdobia 50 dní od Veľkej noci, keď došlo k „vyliatiu Ducha Svätého“, čo sa okrem iného prejavilo „hovorením jazykmi“ (Sk2, 1 – 11). Pentekostalizmus je široký prúd entuziastického kresťanstva, ktorý sa objavil začiatkom 20. storočia v USA. Kládie dôraz na používanie mimoriadnych duchovných darov (chariziem) v živote kresťana a prejavuje sa ako „vpád“ nového spôsobu života („znovuzrodenie“, „prebudenie“). Pentekostálne hnutie (najmä jeho protestantská časť) chápe posvätenie ako jednorazovú udalosť, po ktorej má nasledovať kvalitatívne odlišný kresťanský život. Pre túto udalosť jeho stúpenci používajú pojem „krst v Duchu Svätom“ a chápu ju ako nevyhnutnú skúsenosť kresťanovho života. „Znovuzrodený“ kresťan sa podľa pentekostálneho chápania prejavuje misijnou aktivitou a charizmami, ako hovorenie v jazykoch (glosolália), dar prorocstva, uzdravovanie, robenie zázrakov a pod. (Pozri tiež tematicky zamerané čísla časopisu pre kresťanskú duchovnú orientáciu *Rozmer*, 2009, 3, 4.)

aj celý rad nenáboženských aktivít. Primárne sa budem opierať o analýzu pastoračného diskurzu a konverzných naratívov z prostredia letničného hnutia Slovo života v Plaveckom Štvrtku, letničného hnutia Kresťanská misia Maranata v Spišskej Novej Vsi, Rudňanoch a v Hranovnici a charizmatického zboru Spoločenstvo apoštola Pavla, ktorý pôsobí v Čičave v rámci gréckokatolíckej cirkvi. Pred samotnou analýzou najskôr stručne priblížim kontext lokalít, históriu jednotlivých zborov a pôsobenia ich pastorov.

2.1.1. Slovo života – Plavecký Štvrtok

Hnutie Slovo života vzniklo v roku 1983 vo Švédsku. Jeho zakladateľ Ulf Ekman v Uppsale v tom istom roku založil Biblickú školu, do ktorej prichádzali študenti zo Škandinávie a neskôr aj z ostatnej Európy. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia začala rozvíjať misijnú prácu najmä v krajinách bývalého socialistického bloku v „strednej“ a „východnej“ Európe. Prví misionári Slova života začali prichádzať na Slovensko už koncom osemdesiatych rokov, tesne pred pádom komunizmu. Postupne sa nadviazala bližšia spolupráca s cirkvou v Uppsale, veriacimi v Brne a tzv. Vodou života v Prahe. V roku 1994 bola v Brne otvorená Biblická škola pre strednú Európu, ktorá vychovala prvú generáciu profesionálnych lídrov. K hlavným zakladateľom Slova života na Slovensku patrili Peter Čurík, ktorý je od r. 2002 aj hlavným pastorom.⁵¹ V minulosti bolo Slovo života aktívne aj medzi Rómami na východe Slovenska, konkrétne v okolí Sobraniec a Michaloviec. Pod vedením pastora Jána Vihonského tu pôsobilo v rokoch 1997 až 2002.⁵² Napriek veľkému počiatočnému úspechu však napokon svoju pôsobnosť z východného Slovenska stiahlo. Od polovice deväťdesiatych rokov 20. storočia sa misijnej práci v rómskej osade v Plaveckom Štvrtku venuje pastor nerómskeho pôvodu – Milan Juríček.

V Plaveckom Štvrtku žije približne 600 Rómov. Väčšina z nich žije segregovane v časti obce, ktorú nazývajú „Kolónia“, a ktorá je jednou z mála segregovaných rómskych osád na západnom Slovensku.⁵³ Väčšina tu žijúcich Rómov je nezamestnaných, poberajú sociálne dávky, avšak absolútna väčšina z nich sa veľmi slušne uživí príležitostnými a sezónnymi prácami „na čierno“ (v prípade mužov) a zberom lesných plodov, húb, ihličia

⁴⁶ Pentekostálne hnutie sa postupne vyvíjalo v troch vlnách ako: turičné (letničné) hnutie, charizmatické hnutie (v rámci katolíckej cirkvi sa označuje pojmom Hnutie obnovy v Duchu Svätom) a napokon neoturičné (neoletničné) hnutie alebo Hnutie viery (teológia prosperity). Dnes patrí k najprogresívnejším prúdum kresťanstva a veľmi intenzívne sa rozširuje po celom svete. V rámci tohto širokospektrálneho charizmatického prúdu u nás pôsobí napríklad Apoštolská cirkev, Novoapostolská cirkev, okrem nich však existujú aj rozličné ďalšie kresťanské skupiny, ktoré sú registrované ako občianske združenia (napr. Kresťanské spoločenstvo, spoločenstvo Milosť, Slovo života, Otvorené dvere a mnohé ďalšie). Pozri tiež tematicky zamerané čísla časopisu pre kresťanskú duchovnú orientáciu *Rozmer*, 2009 (3, 4), 2010 (1 – 4), 2011 (1, 2). K pôsobeniu letničných cirkvi medzi Rómami v Európe pozri poznámku č. 9 v Podolinská, 2003: 28 – 29.

⁴⁷ K tomu pozri viac v Podolinská, Krivý, Bahna, 2013.

⁴⁸ K definícii pozri heslá „malé cirkvi a náboženské hnutia“ (Podolinská, Hrustič, 2010: 161) a „veľké cirkvi“ (op. cit.: 163).

a imela (v prípade žien). V obci je dominantnou denomináciou rímskokatolícka cirkev, no miestny kňaz nevyvíja špeciálne aktivity v rómskej komunite. Medzi Rómami v Plaveckom Štvrtku už niekoľko rokov pôsobia saleziánky, ktoré tu spolu s Občianskym združením Ad Patrem prevádzkujú Centrum voľného času pre rómske deti. Okrem saleziánov tu pôsobili aj členovia rôznych iných reholných spoločenstiev, najmä sestry Matky Terezy, ale aj redemptoristi, verbisti alebo františkáni. V súčasnosti tu pôsobí aj Apoštolská cirkev. V roku 1995 odkúpil Milan Juríček, pôvodne patriaci pod Apoštolskú cirkev, schátranú budovu bývalej materskej školy, stojacej na okraji osady. Tú s pomocou miestnych Rómov zrekonštruoval a postupne tu začal viesť náboženskú misiu pod záštitou občianskeho združenia Slovo života Modra. M. Juríček na prevádzku tzv. Centra sociálnej prevencie s hlavným programom zvýšiť vzdelanie Rómov a „naučiť ich žiť“ získal nielen financie združenia Spojené holandské nadácie a Úradu vlády SR, ale investoval tiež financie z vlastného súkromného autoservisu v Modre a napokon i vlastné zdroje združenia, ktoré v počiatkoch prevádzkovalo aj výrobu dlažbových kociek a zber liečivých rastlín.⁵⁴ Z týchto počiatkových aktivít sa dnes už žiadna neprevádzkuje. M. Juríček sa najskôr zamerával predovšetkým na deti z osady, pre ktoré rozbehol viacero aktivít, vrátane predškolskej výchovy, školského doučovania a záujmových krúžkov. Svojím učením však oslovoval aj dospelých Rómov. Počas nasledujúcich rokov nasledovalo aj obdobie, keď sa Slovo života z Plaveckého Štvrtka takmer úplne stiahlo a Milan Juríček sa viac venoval rómskemu zboru, ktorý založil v Galante. Neskôr sa činnosť Slova života v Plaveckom Štvrtku opäť rozbehla vďaka činnosti pastora Csonku. V súčasnosti tu pôsobí rómsky pastor Farkaš.⁵⁵ Dnes sa na aktivitách Slova života v Plaveckom Štvrtku zúčastňuje približne 30 až 50 Rómov.⁵⁶

V prípade Plaveckého Štvrtku je potrebné sa na dokreslenie kontextu zmieniť, že lokalita je do určitej miery špecifická nielen vzhľadom na spolužitie Rómov a Nerómov v obci, ale aj spolužitie Rómov vo vnútri Kolónie. Vzájomné vzťahy vyostruje dlhodobý pretrvávajúci konflikt rómskych skupín uprostred kolónie, ktorý niekoľkokrát vyústil aj do bitiek a násilností.⁵⁷ Podľa zistení výskumu *SIRONA 2010* nerómski obyvatelia obce

⁴⁹ Osobne sa domnievam, že tento postup možno rozvíňať a inšpirovať sa ním na makroúrovni.

⁵⁰ Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že môj výskum a analýza sa zaoberá výsostne naratívami (konverzítoch a pastorov), t. j. skúmam ich rozprávanie o zmene správania a životného štýlu po konverzii, ale už neskúmam, nakoľko sa ich rozprávanie [skutočne] prejavuje v zmene ich správania a v sociálnej praxi.

⁵¹ História a 20. výročiu založenia hnutia Slovo života na Slovensku sa venuje tematické číslo časopisu *Vítazný život*, 2015(1).

⁵² Misii medzi Rómami sa venuje tematické číslo časopisu *Vítazný život*, 2002(2).

⁵³ K etnickej identifikácii Rómov v Plaveckom Štvrtku pozri Kumanová, 1998.

⁵⁴ Čerpané z časopisu *Vítazný život*, 2002(2) a z môjho rozhovoru s M. Juríčkom v roku 2003. Pozri tiež <http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-/cislo-August/centrum-socialnej-prevencie-v-plaveckom-stvrtku-pomaha-romom-zaclenit-sa-do->

väčšinou nevedia posúdiť dosah misie Slovo života na sociálnu zmenu miestnych Rómov. Dôvodom je najmä splývajúce jednotlivých misií, ktoré medzi Rómami v Plaveckom Štvrtku za posledných 15 rokov pôsobili.⁵⁸ Je pre nich preto ťažké posúdiť, či zmeny možno prisúdiť vplyvu Slova života alebo niektorej inej misií, prípadne dobrovoľníkom z rôznych mimovládnych organizácií, ktorí v obci rovnako pôsobili. Napriek tomu, že väčšina z týchto náboženských misií sa zameriavala na prácu s deťmi a mládežou, podľa predstaviteľov miestnej školy sa to nijako výrazne neprejavilo na prospechu alebo dochádzke rómskych detí. So Slovom života momentálne nespolupracujú, a to najmä preto, že väčšinu práce so školopovinnými rómskymi deťmi, ako aj predškolskú výchovu v súčasnosti zabezpečujú najmä saleziáni. Časť miestneho obyvateľstva žijúceho v blízkosti objektu školy vníma misiu Slovo života negatívne aj z dôvodu narušovania pokoja počas nedeľ, keď v nej prebiehajú bohoslužby sprevádzané údajne veľmi hlasnou hudbou.⁵⁹ Bývalé aj súčasné vedenie obce sa otvorene netají negatívnymi postojmi ako k Slovu života, tak k rómskym obyvateľom tzv. Kolónie. Súčasný starosta Ivan Slezák si svoju volebnú kampaň vybudoval na otvorene protirómskom postoji. V miestnom časopise⁶⁰ aj iných médiách⁶¹ Rómov opakovane nazýva „nepriateľmi občianstva“ a v roku 2012 vyvíjal tlak na vládných predstaviteľov, aby došlo k zbúraniu rómskej osady, resp. tzv. čiernych stavieb z dôvodu devastácie blízkej prírodnej rezervácie a z dôvodu stavby časti domov v ochrannom pásme vysokotlakového plynovodu.⁶² Osobne tiež mimoriadne podporil kampaň rodičov a vytvoril všetky podmienky na to, aby v areáli štátnej školy v roku 2015 vznikla súkromná základná škola, aby nerómske deti nemuseli dochádzať do okolitých nerómskych škôl, keďže miestna štátna základná škola sa už premenila na čisto rómsku.⁶³

2.1.2. Kresťanská misia Maranata – Rudňany

V roku 2005 začal medzi Rómami na Spiši pôsobiť český misiónár rómskeho pôvodu Emil Adam. Na východné Slovensko bol vyslaný ostravskou pentekostálnou cirkvou „Kresťanská medzinárodná misia“. S jej pomocou sa mu podarilo vybudovať zbor Ma-

občianskeho-zivota.html (navštívené 10. 8. 2015). Kázne pastora Milana Juríčka v zbore v Galante sú voľne dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=tWjUelrAoc> (z 20. 5. 2012, navštívené 10. 8. 2015), https://www.youtube.com/watch?v=aAa_3FguQKw (bez udania dátumu, navštívené 10. 8. 2015), <https://www.youtube.com/watch?v=s6IyLAOEFEM>. Najnovšie kázne sú simultánne tlmočené do romčiny: <https://www.youtube.com/watch?v=z2v0lUNpzM> (z 8. 6. 2014, navštívené 10. 8. 2015).

⁵⁵ Pri neskoršej analýze pastoračného diskurzu používam výpovede oboch pastorov: hlavného pastora („apoštola“) nerómskeho pôvodu (Juríček), ktorý sa už dlhšie angažuje najmä v Galante, a pastora rómskeho pôvodu zboru Slovo života v Plaveckom Štvrtku (Farkaš).

⁵⁶ Z výskumnej správy autorky v rámci výskumu *SIRONA 2010*.

⁵⁷ V roku 2001 bola v obci zriadená komisia na riešenie problémov Rómov; k tomu pozri článok <http://www.sme.sk/c/176831/v-plaveckom-stvrtku-vytvorili-komisiu-na-riesenie-problemov-romov.html> (4. 12. 2001, navštívené 10. 8. 2015).

ranata. Vďaka postupnej a systematickej výchove pastorov z radov svojich rómskych členov, sa pôvodná misia z okolia Spišskej Novej Vsi (Rudňany, Markušovce, Bystrany) v nasledujúcich rokoch rozšírila aj do ďalších lokalít (Smižany, Richnava, Poráč, Letanovce, Hranovnica). Vznikli nové zbory v Poprade, Giraltovciach, Humennom, Liptovskom Mikuláši a kvôli vysokej pracovnej migrácii členov cirkvi do Anglicka boli založené zbory aj v Sheffielde a Peterborough. Rudňany patria k obciam, kde Rómovia žijú v mimoriadne kritických podmienkach. Žije tu približne 1700 Rómov (asi 45% populácie) vo viacerých osadách, resp. spolu piatich sídelných celkoch (napr. „Zabíjanec“, „Pätorácke“, tzv. „PRP-čko“), z ktorých sú niektoré segregované, niektoré priestorovo integrované do obce. V troch častiach s rómskou populáciou zatiaľ prebehla výstavba tzv. nízkoštandardných sociálnych bytov. Prevládajúcou denomináciou je rímskokatolícka cirkev. Letničná misia Emila Adama, etablovaná pod názvom Kresťanská misia Maranata, oficiálne pôsobí ako občianske združenie. V súčasnosti má dva zbory – v Spišskej Novej Vsi a v Poprade. Napriek tomu, že svoju misijnú činnosť zameriavajú primárne na Rómov, aktivít zboru sa zúčastňuje aj približne 20 nerómskym veriacich, predovšetkým v popradskom zbere. Celkový počet konvertovaných Rómov v oboch zboroch je podľa odhadu viac ako 1000. V Rudňanoch je v súčasnosti asi 200 sympatizantov tejto misie, z nich sa pravidelne zúčastňuje bohoslužieb a iných aktivít zboru približne 50 – 60 veriacich. Rudňany tak predstavujú veľmi silné zázemie tohto letničného hnutia na Spiši. Okrem pravidelných centrálnych nedeľných zhromaždení v Spišskej Novej Vsi sa počas týždňa konajú miestne služby, tzv. „skupinky“, v jednotlivých obciach, v ktorých misia pôsobí. Súčasťou aktivít hnutia je aj biblické vyučovanie. Pre hnutie je veľmi dôležitá výchova náboženských lídrov z vlastnej členskej základne, ktorí majú zároveň slúžiť aj ako vzor pre ostatných veriacich. Morálna bezúhonnosť a schopnosť hmotne zabezpečiť seba aj svoju rodinu, sú podľa Emila Adama dôležitými faktormi pri výbere náboženských lídrov z rómskych veriacich. Hnutie sa snaží svojich veriacich motivovať k aktívnosti pri hľadaní práce i v podnikaní, k účelnému zaobchádzaniu s financiami, ako aj k celkovej ekonomickej sebestačnosti. Pastor tiež programovo bojuje proti úžere, alkoholizmu, fajčeniu a užívaniu

—
58 Pozri napríklad: <http://www.lauramladez.sk/strediska/bratislava-kremnicka/uz-neskusaju-moje-hranice> (navštívené 10. 8. 2015).

—
59 Čerpané z autorkej výskumnej správy pre potreby výskumu *SIRONA 2010*.

—
60 Pozri napríklad *Štvrťčan*. Dvojmesačník pre obyvateľov Plaveckého Štvrtka, roč. 3, 2009(2): 1 – 2.

—
61 Napríklad internetová diskusia so starostom na stránkach *Pravdy* (10. 11. 2010), dostupné na: <http://spravy.pravda.sk/otazky-a-odpovede/527-naromsky-problem-v-plaveckom-stvrtku-sa-pytajte-starostu-ivana-slezaka/> (navštívené 15. 9. 2015).

—
62 Rozhovor so starostom k tejto téme (z 22. 5. 2012) pozri na <http://www.pluska.sk/plus-7-dni/z-domova/v-plaveckom-stvrtku-citicia-znevyhodneni-romovia-aj-vacsinovi-obyvateleia.html> (navštívené 10. 8. 2015).

—
63 Vyjadrenie starostu k tejto téme (z 19. 1. 2015) je dostupné na <http://zahorie.sme.sk/c/7595644/v-plaveckom-stvrtku-mozu-rodicia-zapisat-prvakov-donovej-sukromnej-zs.html#ixzz3kknwzg6V> (navštívené 10. 8. 2015).

drog. Vzťahy misie so samosprávou v obci sú na oboch stranách hodnotené pozitívne, obec zdarma poskytuje priestory komunitného centra na účely miestnych zborových služieb. Podľa pastora však ide o pomerne výnimočný prístup zo strany miestnej samosprávy. Najmä v začiatkoch svojej misie sa stretávali prevažne s negatívnymi reakciami zo strany miestnych samospráv, ako aj lokálne fungujúcich cirkví. V mnohých farnostiach kňazi údajne odmietali vykonávať krsty, sobáše alebo pohreby Rómom, ktorí prejavovali záujem o misiu Maranata. Hnutie a jej veriaci musia bojovať aj s nálepkou „sektárov“.⁶⁴ V roku 2015 Kresťanská misia Maranata oslávila 10 rokov svojej existencie.⁶⁵

2.1.3. Spoločenstvo apoštola Pavla – Čičava

Za vznikom Spoločenstva apoštola Pavla stojí niekoľkoročné úspešné pôsobenie Pastoračného centra Rómov (ďalej PCR) v Čičave, ktoré má na starosti misijnú činnosť gréckokatolíckej cirkvi medzi Rómami v regióne Vranov nad Topľou. Tak ako v súčasnosti stále viac cirkví a náboženských spoločností na Slovensku, aj gréckokatolícka cirkev sústreďuje časť svojej pastoračnej činnosti do rómskych komunit. Spoločenstvo apoštola Pavla zároveň potvrdzuje trend misijného pôsobenia pentekostálnych náboženských organizácií medzi Rómami. Svojím dôrazom na aktívne pôsobenie Ducha Svätého, ako aj organizačnou štruktúrou (formovanie lokálnych skupiniek a laických lídrov, platenie deiatkov) môže byť zaradené do pomerne širokej skupiny charizmatického hnutia.

Spoločenstvo apoštola Pavla je náboženské spoločenstvo, ktoré sa utvorilo z misie Pastoračného centra Rómov v Čičave. Centrum bolo zriadené v roku 2005 z iniciatívy gréckokatolíckeho kňaza nerómskeho pôvodu Martina Mekela, ktorý sa po skúsenostiach z pôsobenia vo farnostiach vo Varhaňovciach (2001 – 2003) a v Hlinnom (2003 – 2005) rozhodol venovať pastoračii Rómov výhradne a nezávisle od povinností kňaza vo farnosti. PCR v súčasnosti zabezpečuje pastoračiu Rómov vo veľkej časti okresu Vranov nad Topľou. Ide predovšetkým o obce Čičava, Soľ, Hlinné, Čaklov, Zámuto, Jastrabie nad Topľou a Bystré.⁶⁶ Pastoračné centrum Rómov v Čičave, v rámci činnosti ktorého

—
64 Čerpané zo správy autorky pre potreby výskumu *SIRONA 2010*. Hnutie je veľmi aktívne na internete, pozri napr.: <https://www.facebook.com/MaranataKrestanskaMisia> (navštívené 11. 9. 2015).

—
65 Pozri kázeň Emila Adama zo 6. 6. 2015 na: <http://kmmaranata.sk/video-10-rokov-prace-krestanskej-misie-maranata/> (navštívené 11. 9. 2015).

—
66 Výskumná správa L. Hrustičovej (Plachej) z výskumu *SIRONA 2010*. Viac pozri Hrustičová, 2013.

—
67 Pozri tiež: <http://mojakomunita.sk/web/pcr-cicava/stretnutia-spap> a <http://mojakomunita.sk/web/pcr-cicava/prednasky> (navštívené 11. 9. 2015).

—
68 Podľa výskumnej správy L. Hrustičovej z výskumu *SIRONA 2010*.

—
69 V texte som zámerne neanonymizovala výskumné lokality ani výskumnú vzorku. Hoci mám právo na použitie autorizovaných výpovedí, v ďalšom texte nebudem uvádzať konkrétne lokality a zbory, ani nebudem uvádzať mená pastorov či iných jednotlivcov, ktorí sa podieľajú na tvorbe pastoračného

Spoločenstvo apoštola Pavla vzniklo, je v súčasnosti jedinou špeciálne vyčlenenou misiou gréckokatolíckej cirkvi pre pastoraáciu Rómov na Slovensku, pôsobiaca nezávisle od lokálnych farností. V rámci cirkvi funguje relatívne samostatne, pričom jeho činnosť zastrešuje občianske združenie.⁶⁷

V Čičave v okrese Vranov nad Topľou žije približne 600 Rómov, čo predstavuje asi 65% z celkovej populácie obce. Rómovia v obci žijú v dvoch koncentrovaných osídleniach na protilahlých okrajoch obce. Rómovia sú väčšinou pokrstení gréckokatolíci, niekoľko Rómov patrí aj pod rímskokatolícku cirkev, ktorá je lokálne prevládajúcou konfesiou v majoritnom obyvateľstve obce. Pred začatím tejto pastoračnej práce boli akékoľvek snahy gréckokatolíckej cirkvi o väčšiu aktivitu medzi Rómami zo strany nerómskych veriacich vnímané negatívne. Aj preto sa Rómom pred príchodom M. Mekela gréckokatolícka cirkev systematickejšie nevenovala. Martin Mekel začal svoje pôsobenie v Čičave v roku 2005, keď bol prešovským biskupom na vlastný podnet vyčlenený pre prácu s Rómami. Svoju misijnú činnosť nesústreďuje iba na Čičavu, ale aj na okolité obce Vranovského okresu. Spolu ide o 10 obcí a 15 menších spoločenstiev. Okrem Spoločenstva apoštola Pavla pod neho spadajú viaceré iných občianskych združení: Pastoračné centrum Rómov, Súkromné centrum voľného času, Horúci tím a Slovenský skauting.

Začiatky činnosti pastoračného centra v Čičave neboli jednoduché a úspechy v podobe obrátenia prvých veriacich prichádzali postupne. Základom úspechu boli podľa Martina Mekela pravidelné evanjelizácie. Dnes sa na nedelňách bohoslužbách, ktoré sa konajú v kultúrnej sále v budove obecného úradu v Čičave, pravidelne zúčastňuje okolo 80 Rómov, z ktorých približne 50 pochádza priamo z Čičavy. Pre ďalšie rozširovanie misie je podľa Mekela nevyhnutná výchova nových lídrov, ktorých sa snažia vychovávať priamo z radov svojich veriacich. Jedným z prostriedkov výchovy lídrov je tzv. Biblická škola, ktorá je určená rovnako pre dospelých, ako aj pre mládež. Práca s deťmi a mládežou tvorí základ činnosti pastoračného centra. Okrem pravidelných skautingových akcií a krúžkov sa každomesačne konajú aj tzv. Radcovská škola pre chlapcov aj dievčatá, ktorá má slúžiť na formovanie mládeže. Počas nej trávajú víkendy v pastoračnom cen-

diskurzu (diakonov, chváličov, vedúcich modlitebných skupín a pod.). Budem rozlišovať iba typ diskurzu (individuálny, pastoračný) a pohľad respondentov. Citácie vedúceho pastora letničného zboru Kresťanská misia Maranata som z dôvodu zachovania anonymity zdroja preložila do slovenského jazyka. Podobne záhorácky a špišský dialekt slovenčiny som v citáciách informátorov previedla do spisovnej slovenčiny. Z hľadiska etnicity sú konverzné naratívy od čisto rómskych informátorov a informatriek. Pri analýze pastoračných diskurzov som pracovala s naratívmi pastorov a iných osôb venujúcich sa evanjelizácii v rámci skúmaných zborov rómskeho aj nerómskeho pôvodu (s pastormi nerómskeho pôvodu M. Juričkom a M. Mekelom).

—
⁷⁰ „Výrazný dôraz treba klásť na skutočné obrátenie sa bez ohľadu na ich nadšenie a vonkajšie prejavy (...). Znovuzrodenie by mali uzavrieť svoj starý život... elementárne morálne zásady, zrušiť kliatby, staré zmluvy, vyrovnáť sa s rómskymi poverami atď.“ (pastor Kresťanského spoločenstva Poprad, *Vítaný život*, 2002(2): 3).

tre, v čom vidia príležitosť, aby rómske deti a mládež mali možnosť spoznať život aj mimo osady. Činnosť pastoračného centra tak do určitej miery nahrádza komunitnú sociálnu prácu. V konverzných naratívoch veriacich bolo zaznamenaných množstvo zmienok o rozličných stránkach ich života, ktoré sa pod vplyvom novej, resp. znovuobjavenej viery zmenili. Ide najmä o odstránenie závislostí od alkoholu alebo cigariet. Často spomínané boli aj zmeny v rodinných vzťahoch, konkrétne zlepšenie vzťahov medzi manželmi, ale aj medzi rodičmi a deťmi.

Na základe výskumu *SIRONA 2010* si majoritné obyvateľstvo obce uvedomovalo, že nejde o tradičnú gréckokatolícku misiu. Rómski veriaci sa tak občas stretávali aj s odsúdením zo strany časti majority, ktorá ich považovala za „sektu“. Takéto tvrdenia vyplývali prevažne z nedostatku informácií, ktoré majoritné obyvateľstvo obce o Spoločenstve apoštola Pavla má. Dá sa však povedať, že nerómski obyvatelia obce vnímajú misiu ambivalentne.⁶⁸

2.2. Mikroúroveň – rovina individuálnych konverzných naratívov

Po priblížení historického kontextu jednotlivých denominácií v rámci jednotlivých lokalít sa ďalej sústredím na mikroúroveň, teda svedectvá jednotlivých konvertitov,⁶⁹ ktorí sa sami volajú „znovuzrodení“ kresťania a ktorí sa aktívne angažujú v pentekostálnom zbore.

„Znovuzrodenie“ je vo všeobecnosti veľmi silnou témou v rámci pentekostálneho diskurzu.⁷⁰ Konverti pri rôznych príležitostiach v rámci svojho konverzného naratívu deklarujú totálnu premenu a postupnú „smrť“ svojho predchádzajúceho Ja. Na túto osobnú premenu je nahliadané ako na dôkaz pôsobenia Boha v ľudskom živote jednotlivca. Zmena sa však nielen slovne deklaruje, ale má byť „viditeľná“, a to nielen „očami“ samotných konvertitov, ale aj „očami“ ich okolia.

„A to je už úplne iný život. Pretože vtedy Rómovia začnú čítať Bibliu, vážne študovať Bibliu a začať žiť podľa nej. Takže rozdiel je v tom, že vlastne predtým sme len hovorili, ale teraz žijeme.“ (rómsky konvertita)

„Ale keď som mal 22 rokov a veril som v Ježiša, to ako keby sa nedalo zabudnúť, tak vlastne od tej chvíle sa môj život začal meniť a to len kvôli tomu, pretože som vedel, že potrebujem študovať Bibliu. Čítať Bibliu, a potom sa modliť k Bohu, aby mi pomáhal vlastne žiť život, o ktorom on hovorí. No a od vtedy sa môj život zmenil. Ja som prestal fajčiť, z ničoho nič (!) prestal som nadávať, škaredo rozprávať, prestal som hazardovať, do krčiem chodiť... a som sa čudoval, čo toto je?! Ja som vedel, že vlastne to už nepotre-

bujem. Nepotrebujem žiť ten zlý život a zrazu som vedel, že čo má byť. To prichádzalo. Prichádzala zmena. Úplne iný život prichádzal.“ (rómsky konvertita)

Konverziou a „krstom“ sa však znovuzrodenie človeka a jeho napĺňanie kategórie „nového človeka“ ešte len začína.

„Veľmi rád by som povedal, že [život po konverzii je, T. P.] výborný, ľahký, bezstarostný, ale by som klamal, problémy sú a budú, lebo bez nich by som nevedel, že žijem. Poznáam viacero ľudí, získal som priateľov, teším sa, že môžem študovať. Som zodpovednejší k sebe i druhým.“ (rómsky konvertita)

„...keď sa začali modliť na mňa, nikdy som to nevidela, že ruky dali na hlavu, alebo, kde mám bolesť, a začali sa modliť na mňa a jedna starká prišla ku mne a hovorí: – Sed', chceš vedieť jazyky? (...) A potom som sa opýtala, že čo to je? No a začala mi rozprávať, že tiež je toto také, že to je z Ducha Svätého. No tak som povedala, tak dobre, tak chcem! No a vtedy sa začali na mňa modliť. (...) Za tie jazyky, že by som dostala ten jazyk. No a to neprešla ani minútka a ja sama... Ja nie!... ale z mojich úst vyšlo: *Som bara bara, som bara bara* a ja som bola prekvapená, čo to je! Úplne som sa zľakla a ona začala vrieskať tá žena. Vraví: – Ty už máš Ducha Svätého, ty už máš Ducha Svätého, toto sa ešte nestalo, že ty hneď si dostala ten jazyk! A zase, prišla som do chyži a už *som bara bara* a takéto slová mi vychádzali z úst. (...) vtedy som pocítila vo svojom srdci taký pokoj. Čo sa stalo? Prečo? Ona mi hovorila: – Teraz máš vo svojom srdci Ducha Svätého, pretože tá Pán Boh prijal a si prijala Pána Boha. No a vtedy so pocítila normálne pokoj, radosť, niečo také zvláštne... tak som si povedala, že asi toto je tá Pravda, tu som našla tú Pravdu. No a od tej chvíle potom som začala už chodiť, počúvať a s pastorom, na každej službe som bola s ním.“ (rómska konvertitka)

—
71 V súlade s mnohými procesualnými definíciami konverzie je konverzia v tomto texte vnímaná nielen ako situačný (vôľou neovplyvniteľný) vpád viery, resp. okamžitá premena jedinca, alebo ako postupná intenzifikácia viery ústiaca do postupnej premeny, ale tiež ako vedomý, vôľou riadený proces približovania osobného životného štýlu morálnym hodnotám a pravdlám vierovyznania, v rámci ktorého ku konverzii dochádza/došlo.

—
72 K termínu „vyviazanie“ pozri Podolinská, Krivý, Bahna, 2013: 182.

Hoci konverzia býva slovami konvertitov opisovaná ako udalosť okamihu (náhly zážitok), zosúladenie spôsobu života s novou vierou je procesualná záležitosť, ktorá má rôzne trvanie a ktorá je vecou denného snaženia a boja.⁷¹ Túto procesualnosť, resp. postupné napĺňanie definovaného cieľa (kategórie „znovuzrodený“) konkrétnym obsahom považujem za potrebné zdôrazniť, keď budeme ďalej rozoberať spôsob vnímania a rekonštruovania *romipen*. Hoci je formálny rámec kategórie „nového

človeka“ fixný a daný, jej napĺňanie obsahom je vecou individuálnej a žitej praxe každého jednotlivého konvertitu. Inými slovami, hoci méta je definovaná jasne, cesty, ako sa k nej dopracovať, sú výsostne individuálne.

„Včera napríklad, môj syn verí, ten najmladší. Ale on takto, on sa on sa priznal. – Ja som taký človek, že ja verím v Boha, hej, a robím veci, ktoré sa Bohu ešte nepáčia! On sa priznal, že robí hriech. Napríklad on je také..., posadnutý je. Kúpi nábytok, má mesiac, už ho predá. Zas, ide kúpiť, zas predá a zas kúpi nový. Takže, on tak marí peniaze. Ale on kúpi za viac a on predá za menej.“ (rómska konvertitka)

„No a on bol taký alkoholik. Pil, pil dennodenne, dennodenne. No, ale keď sme ho zoberali so sebou, a chodil s nami na služby, pastor mu ponúkol gitaru, aby hral, tak on čím viac chodil na tie služby, tak klesalo, klesalo, ten alkohol klesal. Až tak, že vôbec on, dodnes, on si nezoberie pivo, on si nezoberie víno, no proste žiadny alkohol, to už nedá. Takže, pomocou nás, pastora a Biblie, najviac Biblie, sa to stalo, že sa postupne zmenil.“ (rómska konvertitka)

Ďalšia mimoriadne dôležitá okolnosť, ktorú pri výskume konštrukcie *romipen* v rámci konverzných naratívov cítim potrebu zdôrazniť, je istá *ahistorickosť*, resp. programové „vyviazanie“⁷² z predchádzajúcej osobnej a skupinovej histórie. V živote človeka totiž dochádza vpádom konverzie k ruptúre, k bodu nula, k novému začiatku a presmerovaniu životnej trajektórie. Začína tiež patriť do celkom novej skupiny/kategórie ľudí. Jeho predchádzajúci život (akokoľvek zlý či dobrý) nemá od tohto okamihu žiadnu relevanciu a váhu. Vyväzuje sa tiež zo všetkých historických „previnení“ a „krívd“ svojej skupiny. Tento fakt vnímam ako veľmi dôležitý bod neskoršej analýzy pastoračných diskurzov. Keďže naratívy konvertitov do veľkej miery zrkadlia pastoračný diskurz, vyviazanie z osobnej histórie, vyviazanie z histórie skupiny/komunity, vyviazanie zo skupinových heterostereotypov aj autostereotypov, procesualnosť a osobnú voľnosť považujem za hlavné konštitutívne postupy pri dôstojnom napĺňaní kategórie „[nový] človek“. Táto do veľkej miery splýva s napĺňaním kategórie „Róm/Rómka“ pozitívnym, avšak vopred nepredefinovaným obsahom.

Komparatívna analýza naratívov rómskych konvertitov a nekonvertitov jasne ukazuje, že konverzia výrazným spôsobom zasahuje do predchádzajúceho spôsobu kategorizácie ľudí a tiež definície „rómstva“. Aby sme pochopili hlavný rozdiel, pozrime sa bližšie na kategorizačné naratívy rómskych pentekostálnych konvertitov:

„Slovenskí Romovia. Ako Vy ste človek, tak aj my sme. Vy máte tú istú krv, čo my máme.“ (rómsky muž konvertita)

„Pán Boh ma jednu farbu. Srdce máme rovnaké, aj chlieb máme rovnaký. Krv máme rovnakú.“ (rómsky muž konvertita)

„Pán Boh nás stvoril s jedným, a to všetkých s rovnakým. Rozdeľujú sa vraj krvi áčka, béčka, nulky že niekto máme, ale červená farba je to. My sa líšime iba takto [vonkajším výzorom, T. P.]. (rómska žena konvertitka)

„Aká bude moja pleť, Boh musel vedieť dopredu. Hop, Melánku spravím čokoládovú, Grétu spravím čokoládovú, ale Tanku spravím bielu... A či bol náš Boh tmavý alebo biely, to ja, keď mám povedať, iba toľko, Pán Boh nás stvoril na svoj obraz. Duchovne na svoj obraz. (rómska žena konvertitka)⁷³

⁷³ Na porovnanie kategorizačný naratív rómskej nekonvertitky: „To sa vždy musí zdôrazniť. Lebo keď sa povie ľudia, tak nechápeme ktorí. Tak ich musíme nazvať: bieli a my.“

Pentekostálni pastori prichádzajú s veľmi silným trans-etnickým a trans-sociálnym diskurzom,⁷⁴ ktorý by v sebe mal dokonale „rozpustiť“ etnické a sociálne kategorizácie v prospech náboženských. Na individuálnej úrovni sa potom často stretávame s jeho bezvýhradným prijímaním (internalizáciou novej sociálnej pozície):

⁷⁴ K tomu pozri podrobnú samostatnú štúdiu Podolinská, 2009a: 175–216.

„Nie, tu už nie je Róm, nie je Slováč, tu je dieťa Božie. Lebo keď sme deti Božie, on je môj brat. Prečo? Lebo máme len jedného rodiča a to je Boh. A teraz my cez vzťah, ktorý máme s Pánom, začíname žiť v tom vzťahu, ale ten, ktorý nám dal Boh, nevytvorili sme my tento vzťah. Rozumieš? A začne sa dopĺňať to, že je biely a Róm, začne sa to dopĺňať... v tej Božej láske, začneme sa milovať ako brat a sestra, nevidíme, že biely, alebo Cigán, to vymizne. V tom som videl aj ja Boha v našom zbore, tých bielych keď som videl ako rómsky rozprávajú, spievajú a hovoria ‚phrala, bratu!‘, v tom nemôžeme vidieť Božiu lásku?... Ale vidím v tom, že Evanjelium vie meniť ľudí a nezaujímajú ho národy. Začneme sa milovať takí, akí sme, ale s Pánom.“ (rómsky konvertita)

„On [pastor, T. P.] tak isto učí voči Nerómom, že to sú tiež ľudia, ako aj my, že sa máme správať slušne, tak isto by sa mali správať aj Nerómovia k nám slušne. On nerobí žiadne rozdiely medzi Rómami a Nerómami, nerobí žiadne rozdiely. Práve on nás učí, že nemáme byť zlí na nich. Na Nerómov. Aj keď nám niekto ublíži, že sa máme pekne vyjadriť, odpustiť mu, že keby aj niečo urobil nám, ten Neróm, že mu máme odpustiť. A pekne, pekne s ním rozprávať. Nehnevať sa.“ (rómska konvertitka)

Pri analýze individuálnych konverzných naratívov si dovoľím upozorniť na dve špecifiká, ktoré sú úpravou pastoračného diskurzu na osobnú spotrebu a individuálnu prax. Trans-etnický pentekostálny pastoračný diskurz, ktorý si pentekostálni konvertiti aktívne osvojujú ešte neznamená, že strácajú *etnickú citlivosť* a nevnímajú praktické aplikácie kategórie Róm/Rómka/Rómovia:

„Každý nám hovorí, vy ste rovnakí, tak jak sú rovnakí bieli. A môj názor je vždy iba jeden: nie! To nie je pravda... Neexistuje. Lebo tu, na tomto Slovensku, alebo keby aj idem na kraj sveta... Možno, keby idem medzi seberovných, takejto pleti, tak tam nebudú vedieť či som Rómka, či som Gipsy, tam by nechápali čo som. Tam by ma brali podľa toho, aká som. Ale tu? Ój! Keď ste pekne oblečená, keď ste upravená, je to fuk... Ste len Rómka!“ (rómska žena konvertitka)

Podobne sa medzi konvertitmi môžeme stretnúť s pocitmi stigmatizácie a istej „bezdomovosti“, „vytrhnutosti“, „vyviazanosti“, ktoré spôsobuje ich nová viera. Tá stavia bariéru medzi starý svet (v ktorom žili a žije ich okolie) a nový svet (v ktorom sa cítia osamelí a nepochopení). V nasledujúcom úryvku vedie veriaci na internetovej stránke jedného zo skúmaných hnutí polemiku so svojím pastorom (z ukážky nie je jasné, či ide o muža alebo ženu ani či ide o veriaceho rómskeho pôvodu, gramaticky upravené, T. P.):

„...ale Pán povedal aj to, že budeme prenasledovaní pre jeho meno! Budú nás prenasledovať, nenávidieť a mnohí z nás aj zahynú! Nemáme od Pána sľúbený bezstarostný a ľahký život, ako hovoríš! Žijeme vo svete, ktorý Bohu nepatrí! Tento svet Božie deti nemiluje! Nemiluje nášho Pána a nemiluje nášho Boha! V tomto svete máme sľúbené aj utrpenie! Ku koncu rokov, má byť to prenasledovanie obrovské! Ale máme aj jeho nádherný sľub, že on nás neopustí a zostane s nami! Do konca sveta!“

Konverziou tak môže dochádzať k posilneniu lokálnych emických polarizácií, a to práve na základe neakceptovania kategórie „[nový] človek“ („znovuzrodený“, konvertita) zvyškom miestnej populácie (či už rómskej, alebo nerómskej) ako pozitívnej,⁷⁵ čo jedna pentekostálna konvertitka vyjadrila takto:

⁷⁵ K prípadom posilnenia polarizácií a vznikom efektu násobenosti stigiem prostredníctvom nálepky „sekta/sektár“ pozri Podolinská, Hrustič, 2010.

„Oni sú proti nám. Oba tábory. Cigáni [emický termín pre nekonvertovaných, „zlých“ Rómov, T. P.] aj bieli. To je to isté. Nezáleží na tom, či je to Róm alebo biely človek. Práve som navštívila jednu katolíčku, a je to to isté! To je proste zjavné, že my [noví ľudia, konvertiti] už nie sme z tohto sveta. Je napísané [v Biblii, T. P.]: Vy ste cudzincami, cudzincami! A tak presne sa aj cítim!“ (rómska konvertitka)

Okrem vniknutej novej kategorizácie ľudí (veriaci a neveriaci), ktorá môže konvertitom spôsobovať nové polarizácie v rámci ich sociálneho poľa, sú si pastori tiež veľmi dobre vedomí interných emických polarizácií (sociálnych stratifikácií), s ktorými sa často stretávajú vo vnútri rómskych komunít alebo medzi lokálnymi komunitami Rómov navzájom.^{76,77} Napriek silnému trans-sociálnemu diskurzu, podľa ktorého by veriaci mali stratiť dôvod prihliadať na emické sociálne medziskupinové stratifikácie, pretože všetci sú po konverzii Bratia a Sestry v Kristu, ostávajú stále *sociálne senzitivní* a prinajmenšom cítia silnú potrebu zdôrazňovať, že už im nezáleží na emickej (internej) hierarchii rómskych skupín na základe kultúrneho a sociálneho kódu.

„Už nie sme nepriatelia ako predtým. Sedíme v jednej miestnosti, rozprávame sa, chytíme sa za ruky a spolu chválime Pána!“ (rómsky konvertita)

„Ježiš, Tánička, tak ti poviem...z osady Rómovia, áno, teraz si dobre, že si spomenula toto, lebo na niektoré osady kričia ‚degeši!‘, ‚rukone!‘ (Smiech.) Proste takéto, vy ste takí, takí a takí... Ale dnes keď sa stretneme, napríklad smižanskí Cigáni, z Levoče Cigáni. Vieš, tam sú parádni Cigáni. To sú najväčší Rómovia, tak poviem. Najbohatší, najväčší, najčistejší. Najlepšie domy postavené majú. Zariadenie prepychové. No ale pred tým, pred tým, keď sme sa ešte nepoznali, tak kde by s tebou rozprávali, no aby oni s nami rozprávali, tak to nie! Čo si!“
(T. P.: A to sú Olaši či Rumungri?)

„Hej, tak ako my! Sú normálni. No ale dnes nie, už dnes povie: – Ja nerobím rozdiely, že ty si z Rudňan, ten je zo Zabíjanca, už dnes nie! Dnes ešte chvália Pána Boha, že sme teraz všetci tak spolu, že sa máme radi a nikdy pred tým sme sa nepoznali, nevideli, takže aj toto, aj tá zmena je, pretože pastor tiež vyučoval, že títo ľudia nemali by robiť rozdiely, že ten je chudobný, ten býva v chatrči, ten býva vo veľkom... vo veľkej vile, žiadne rozdiely by nemali byť. Všetci, aby si boli všetci rovní. A toto je ten základ medzi nami, že sme sa tak všetci spojili.“ (rómska konvertitka)

V konverzných naratívoch sa tak pomerne často stretávame s tým, že základné kategorizačné schémy rómskych konvertitov na mikroúrovni sú ešte stále *etnický* aj *sociálne citlivé*, rozlišujúc tak Rómov medzi/popri iných etnických skupinách a náro-

⁷⁶ „Tu je veľa skupín Cigánov. Musíte presne povedať koho myslíte. Meno rodiny. Povedala by som, že tu sa všetci nenávidia navzájom. XX nenávidí YY a ZZ, a tí zase nenávidia XX. No a všetci nenávidia bielych, nuž, rovnako ako bieli nenávidia ich“ (rómska žena nekonvertitka; pozn. T. P.: rodinné priezviská som nahradila XX, YY a ZZ).

⁷⁷ „Žijú v mnohých súženiach, bojoch od vlastných v dome, dlhoch, ktoré so sebou nesú ako dôsledok nesprávneho spôsobu zmýšľania a konania, v strachu z odmietnutia, v mnohom odsúdení a zlorečení od sveta aj ‚veriacich‘. V mnohých prekliatiach, ktoré sa tiahnu cez generácie“ (pastor zboru Apoštolskej cirkvi v Rožňave, *Vítaný život*, 2002(2): 3).

⁷⁸ Barth, 1969.

doch a rozlišujúc tak jednotlivé etnické/sociálne rómske subskupiny. Aj napriek tomu, že etnicita tu už neplní funkciu hraničného markera,⁷⁸ stále sa vníma ako dôležitý rozlišovací znak. Ak predtým platila paradigma „Rómovia“ *proti/voči* „Iným“, po konverzii dochádza ku zmene paradigmy na „Rómovia“ *popri/vedľa* „Iných“.

Analýza mikroúrovne individuálnych konverzných naratívov ukázala, že zrkadlenie (individuálna internalizácia) pastoračného diskurzu z mezoúrovne na mikroúrovni je mimoriadne silné a poukazuje na širokospektrálny fokus, ktorý zasahuje do celkom konkrétnych záležitostí života. Keďže v časti venovanej analýze pastoračných diskurzov sa budem tejto téme podrobne venovať, tu uvediem len niekoľko citácií z interview s konvertitmi:

„Tak to vieš, u nás sa o Rómoch hovorí: Rómovia nechcú pracovať, Rómovia kradnú, Rómovia pijú, premárnia peniaze a tak ďalej, a tak ďalej. Lenže dnes, musím poďakovať Pánu Bohu, že tí, čo chodia teraz do cirkvi, nekradnú, nepijú. Vedia si urobiť nákup, vedia si porozmýšľať, čo s tými peniazmi. Či ich majú hneď minúť, alebo si majú odložiť, pretože nás pastor aj to učí, že si máme aj odkladať peniaze, že keď aj decko ochorie, nemusí sa prosiť niekomu, dávať na úžeru, že by im požičal (...), že ten nákup si urobím tak, aby mi vydržal, aby mi ostali peniaze. Proste pastor učí všetko. Všetko tých Rómov učí. Hlavne, aby Rómovia nekradli, aby nás nikto neponižoval, že my kradneme a takéto veci. Lebo stále počujeme, aby nedrogovali, lebo viem, že veľa tých mladých ľudí, ktorí pivo si kupujú a že fetujú. No ale dnes, chvála Bohu, že všetko je zmenené!“ (rómska konvertitka)

„Pastor učí, aby nesmilnili chlapi, aby mali svoje ženy radi, aby svoje deti tak isto učili k dobrému, aby ich posielali do školy. Proste všetko učí. Tam [v zbore, T. P.] je taká výučba, že tam človek všetko, všetko si vypočuje. A potom si všetci tak berú do hlavy, všetko si tak uvedomujú – Aha, tak ja by som to nemal robiť, musíme toto zmeniť, s deťmi rozprávať.“ (rómsky konvertita)

„...hovorí nám: Keď prídete v nedeľu na službu, tak si oblečte tie najkrajšie šaty. Tie najkrajšie šaty! Aby sme si obliekli. A keď prídu do zboru, však vidíš, skoro každá jedna žena, tí chlapi, obleky, krásne kravaty. Ženy pekne sú vyobliekané. Tak vždy si berieme veci, čo sú najkrajšie. Najčistejšie.“ (rómska konvertitka)

„...keď ideme niekde na úrady, ako sa máme správať. Že nemáme vyskakovať, že máme pekne zaklopať, pozdraviť, aj takéto veci učí. Učí všetko, že musíme byť aj my slušní, že niekedy aj keď povie ten úradník niečo, tak máme sa za neho aj pomodliť, že by sme sa nehnevali, že by sme hneď nevyskočili na neho, a tak...“ (rómska konvertitka)

2.3. Mezóúroveň – rovina pastoračného diskurzu

Z mikroúrovne (úroveň individuálnych výpovedí konvertitov) sa teraz dostávame na úroveň inštitúcií a ich čelných predstaviteľov (pentekostálne zbory a ich pastori). Ako už bolo spomenuté vyššie, novým diskurzom väčšiny pentekostálnych denominácií prichádzajúcich na Slovensko je v tom, že so sebou prinášajú kresťanskú univerzalistickú koncepciu, ktorá nie je zaťažená etnickým kontextom a programovo ho vo svojom diskurze ruší hlásaním trans-etnicity.⁷⁹ Pentekostálne cirkvi sa nesnažia pôsobiť ako mediátor medzi rôznymi etnickými skupinami, ale ponúkajú riešenie *mimo* akýchkoľvek etnických askripcií, etnikám sa prisudzuje rôznorodosť (t. j. nie sú rovnaké), ale všetky sú pred Bohom rovnocenné.

„Všetci sme veľmi rozdielni, bratia a sestry, rôzne rasy, národy, kultúry, hudobník, matematik, fyzik, chudobní, bohatí... To, čo nás spája, je túžba byť s Pánom a táto túžba nás robí rovnými.“ (*Vítazný život*, 2002(2): 8)

„V mestách, kde žijeme my gadžovia spolu s Rómami, by som chcel vidieť miestnu cirkev, kde sa obidve etniká budú cítiť prijaté, milované, akceptované a navzájom si slúžiace (...) V Južnej Afrike sa ...podarilo... vytvoriť cirkev z bielych i čiernych... Podarí sa niečo podobné aj nám na Slovensku?“ (pastor Slova života int., Bratislava, *Vítazný život*, 2002(2): 2)

„Slúžime medzi Rómami, pričom sa usilujeme zakladať zbory, ktoré by boli živé a naplnené Svätým Duchom. Ale nechcem našu službu nasmerovať len na Rómov, lebo potom by sme zakladali len čisto rómske zbory. Nech radšej povstanú na základe novozákonného príkladu kresťanské zbory, v ktorých už nebude rozdielu medzi Rómom a Slovákom!“ (rómsky pastor *Devleskero kher* v Košiciach, *Vítazný život*, 2002(2): 10)

Človek sa v pentekostálnom diskurze definuje primárne ako náboženská bytosť, pričom všetky sekulárne askripcie ustupujú do úzadia, ľudia sa delia na tých, čo veria (a budú spasení), a tých, čo neveria (a budú zatratení). Konvertovaní („znovuzrodení“) vytvárajú skupinu individualít zoskupených okolo integrálneho medzičlánku, Boha, pričom vzniká špecifický útvar, (globálny) „Lud Boží“, „Boží národ“:⁸⁰

⁷⁹ Ako upozorňuje J. Ries, *multietnicitu* nemožno zamieňať s *interetnicitou* (2014). Pentekosteláni sa neusilujú o medzi-etnický dialóg, etnicita pre nich skrátka prestáva byť vymedzovacím markerom.

⁸⁰ Pozri aj Ries, 2014.

⁸¹ K tomu pozri kapitoly A. B. Manna, E. Krekovičovej a Z. Panczovej v tejto publikácii.

„...na starý život, na starý národ, a na jeho meno treba zabudnúť, a narodiť sa z Ducha v novom národe a v novom mene! V mene, ktoré o mne hovorí, že patrí Bohu! (...) Nemôžem mať meno, že som Slováč, súčasťou národa, ktorý sa klania bohyni neba, Morene, a čakať, že ma Boh v tomto mene, Slováka bude žehnať! Sme nový Izrael! (...) Izrael znamená Boží ľud! (...) Sme jeden veľký spoločný národ! (...) Kto nemá syna, nemá ani Otca a nie je Božím národom! Kto chce zostať Slovákom, Maďarom, Čechom, nech ním zostane naďalej! (...) Musíme mať jeho meno [Božie, T. P.], ktoré hovorí, že sme jeho národom!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

Etnická citlivosť však ostáva zachovaná aj v diskurze pentekostálnych pastorov, ktorí sa snažia nejakým spôsobom vyrovnáť so sociálnou realitou a praxou. Členovia ich zborov totiž čelia zo strany majoritnej spoločnosti i nekonvertovaných častí rómskych komunit, v ktorých žijú, viacnásobnej kolektívnej stigmatizácii (cigán, sektár a pod.) a stretávajú sa s množstvom etnických, náboženských aj sociálne ladených stereotypov, ktoré sa viažu na majoritne preddefinovanú kategóriu „Róm/Rómka/Rómovia“.⁸¹

Akým spôsobom sa pentekostálni pastori, v súlade s teológiou a diskurzom svojich zborov vysporiadali s týmto problémom? Akým spôsobom programovo konštruujú a cieľavedomo budujú *romipen* u svojich členov, akým novým obsahom naplňujú túto kategóriu?

Komparatívnou analýzou jadrovo troch čelných letničných a charizmatických zborov, som dospela ku schéme, ktorú v zhode používajú. Vychádzala som pritom z komparatívnej analýzy citácií z kázní, individuálnych rozhovorov, oficiálnych webstránok skúmaných zborov a tiež printových a vizuálnych médií, ktoré spadajú do ich produkcie. Ako už bolo spomenuté vyššie, pastori vo svojom pastoračnom diskurze programovo „vyvážajú“ členov svojich zborov nielen z ich predchádzajúcej osobnej, ale i skupinovej histórie. Po dokonalom „vyviazaní sa“ z histórie svojho osobného života i histórie svojej pôvodnej skupiny (Rómovia, Cigáni) sa konvertita naviaže na novú kategóriu človečenstva. V rámci nej Róm ostáva Rómom, obsah jeho „rómsťva“ sa však naplní radikálne novým (náboženským) obsahom. Konkrétny obsah osobnej vízie aj trajektórie „rómsťva“ však ostáva nepreddefinovaný, záleží na slobodnej vôli jednotlivca, ktorý sa [novým, „znovuzrodeným“] Rómom/Rómkou stáva.

Na základe svojich rozhovorov s tromi čelnými predstaviteľmi skúmaných pentekostálnych zborov si dovoľím tvrdiť, že rámcovo postupujú takmer rovnako.⁸² V ich pastoračnom diskurze sa konzistentne objavujú termíny „Rómovia“ („Róm/„Rómka“) a príslušné odvodené adjektíva. Kategóriu *romipen* konštruujú (rekonštruujú) negatívnym aj pozitívnym spôsobom (t. j. vymedzovaním a stotožňovaním), konkrétne by sme mohli hovoriť o nasledujúcich štyroch krokoch:

- 1) *vyprázdenie* pôvodného obsahu *romipen*,
- 2) *vyviazanie* konvertitu z pôvodných väzieb a sietí (prevažne primárneho charakteru),
- 3) *naviazanie* konvertitu prostredníctvom nových väzieb a sekundárnych, resp. hybridných sietí *na novú inštitúciu* (zbor/cirkev),
- 4) kreatívne *napĺňanie romipen voľným obsahom* podľa *nových pravidiel* (autorita a morálny kódex Biblie).

Prvé dva kroky (vyprázdenie a vyviazanie) sa zameriavajú na negáciu predchádzajúceho spôsobu života a správania konvertitu a jeho vytrhnutie/vykorenenie z diskurzu „starého sveta“. Svet tradičnej rómskej komunity na Slovensku sa v pastoračnom diskurze vníma ako prostredie, ktoré vo svojom diskurze reprodukuje cyklus chudoby a nízkeho sociálneho sebavedomia; doslovne ako prostredie, ktoré traduje chudobu a sociálne komplexy z generácie starých rodičov a rodičov na generáciu detí. Tento „tradičný diskurz“ potom objektívne fixuje nevýhodné, resp. závislé sociálne postavenie. Mohli by sme hovoriť o „väzniacom diskurze“ a „väzniacom príbehu“.⁸³ Postupmi negácie, vyprázdenia a vyviazania sa pastori snažia tento tradičný naratívny cyklus programovo prerušiť.

Ďalšie dva kroky (naviazanie a napĺňanie) sa skôr sústreďujú na pozitívne projektovanie nového obsahu *romipen* ponúknutím pozitívnych narácií, pozitívneho autoobrazu a diskurzu motivujúceho k emancipácii sociálneho sebavedomia a hľadaniu nových pozícií v rámci sociálneho poľa. Pastori sa tu neuspokoja len s víziou v rámci emického poľa rómskej komunity, ale konvertitov nabádajú k obsadzovaniu pozícií aj v rámci širšieho, dominantne majoritou okupovaného sociálneho priestoru.

Pozrime sa teraz bližšie na jednotlivé kroky rekonštrukcie *romipen* v pastoračnom diskurze.

1) Radikálna negácia pôvodnej interpretácie *romipen* medzi Rómami. Byť „znovuzrodeným“ Rómom/Rómkou znamená zamietnuť staré vnímanie „rómstva“/*romipen*. Keďže sa pohybujeme na úrovni náboženskej skupiny, v prvom rade sa to týka predchádzajúceho spôsobu viery a tradičnej rómskej (ľudovej) zbožnosti. Predchádzajúci spôsob náboženského života (formálny katolicizmus s prvkami ľudovej majoritnej viery, typ domácej

⁸² Rozdiely pochopiteľne existujú. Každý pastor je osobitý a má jedinečný pastoračný diskurz. V tomto bode analýzy mi šlo o zachytenie spoločného rámca v rôznych pastoračných diskurzoch pri rekonštrukcii kategórie „rómstva“ (či konštrukcii kategórie „nového rómstva“). I tu je možné pozorovať rozdiely, najmä čo sa týka akcentov. Na základe dát s ktorými som pracovala, si dovoľm tvrdiť, že je možné pozorovať spojitost akcentov pastoračného diskurzu a etnicity pastora. Rómski pastori majú tendenciu výraznejšie kategóriu *romipen* „detradicionalizovať“, t. j. významnejšie negujú jej pôvodný obsah, výraznejšie kážu nielen proti starému heteroobrazu Róma, ale aj tradičnému autoobrazu Róma, pričom radikálne dekonštruujú aj tradičné rodinné a príbuzenské authority (rodičov a starých rodičov a pod.) a nepísané zvyky a pravidlá. Rómski pastori kladú mimoriadne výrazný akcent na prvé dva kroky rekonštrukcie *romipen*: *vyprázdenie*

zbožnosti bez náboženskej autority a bez náboženských sviatkov, s prvkami magických praktík, liečenia, veštenia, silná viera v duchov mŕtvych a uctievanie sôch a obrazov svätých, Panny Márie a Ježiša Krista, prisahy, „porábania“, „preklínania“⁸⁴ a interpretácia Panny Márie ako božskej, posvätné osoby)⁸⁵ býva v pastoračnom diskurze často označovaný termínmi „satanizmus“ a „okultizmus“, uctievanie nepravého („mŕtveho Boha“) a „modloslužobníctvo“ (uctievanie obrazov a sôch). Týchto prvkov religiozity, zdedenej a naučenej v rómskej komunite sa musia konvertiti bezpodmienečne zriecť.⁸⁶ Ale predchádzajúca „nesprávna viera“ a forma religiozity je iba jednou časťou predchádzajúceho „nesprávne“ definovaného spôsobu [rómskeho] života. Pastori konkrétne pomenúvajú a priamo negujú predchádzajúci spôsob života a nepísané pravidlá socializácie v rámci rómskych komunit:

„Pijete, fajčíte, bijete svoju ženu a deti, nemáte žiadnu predstavu o tom, ako zabezpečiť financovanie svojej rodiny. Nemáte žiadnu víziu pre seba ani svoje deti, nemáte žiadne sebavedomie, nevážite si samých seba, iba pasívne čakáte, kým Vám niekto niečo dá, alebo spraví niečo za Vás a tomuto veríte, to si myslíte, že je Váš osud? Zobuďte sa! Zobuďte sa Rómovia! Neopakujte chyby života svojich rodičov ani susedov. Neverte tomu, že byť Rómom znamená toto!“ (úryvok z pentekostálnej kázne)

„Niektorí napríklad prestali fajčiť a miesto toho, aby kupovali cigarety, tak začali kupovať chlieb. A keď som to niektorým vysvetľoval a zasiahlo to ich srdce, tak som sa ich opýtal: – Ako Ti je, keď si fajčil a Tvoje dieťa prosí o chlieb? Trošku sa zastav! ...ktoré veci robíš správne a ktoré nie? (...) keď si stále budeš iba požičičovať, tak kam prídeš? Proste, prinútíme toho človeka premýšľať, že naozaj bude musieť niekde začať, nie iba čakať. Dokonca, Rómovia sú zvyknutí z charít a iných vecí, že dávajte nám, dávajte, dávajte! Ale nie sú zvyknutí, dokonca už nie sú schopní byť vďační a nie sú schopní sami niečo urobiť pre seba. Tak radšej, než ja niekomu niečo dám, tak mu poviem, fajn, tu máš v mene Ježiša, ale nezabudni, kto Ti to dal a že Ty si tu a Ty sa budeš musieť postarať!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

pôvodného obsahu a *vyviazanie* konvertitu z pôvodných väzieb a sietí. Nerómski pastori sa pri svojej rekonštrukcii *romipen* až tak radikálne nesústreďujú na bezpodmienečnú detradicionalizáciu (smrť starého človeka/Róma). Bod konverzie vnímajú primárne ako novú pozitívnu projekciu a svoju prácu jadrovo sústreďujú na komplexné budovanie „nového“ človeka/Róma a jeho fungovanie v „novom svete“. V tomto smere ich pastoračný diskurz skôr akcentuje ďalšie dva kroky rekonštrukcie *romipen*: *naviazanie* prostredníctvom nových väzieb na nové inštitúcie a jeho *napĺňanie* novým obsahom.

⁸³ K tomu pozri text M. Hrabovského v tejto publikácii.

⁸⁴ K tomu pozri Podolinská, 2007a, b.

⁸⁵ K tomu viac Podolinská, 2014b.

⁸⁶ Často sa tak deje verejne a ostentatívnym spôsobom: ničenie sošiek, pálenie „svätých obrazov“ na verejnom priestranstve v rámci Rómami obývanej lokality.

Podobne v ďalšom úryvku z rozhovoru s pentekostálnym pastorom vidieť jeho stratégiu kontextualizovať prvky, ktoré sa stereotypne vnímajú ako „rómske“, a namiesto toho ponúknuť ich všeobecnejší výskyt „v každom národe“:

„Hovorím, že vlastne tak ako naši Rómovia, Slováci aj Maďari vlastne sú, či v alkohole, či fajčia, či fetujú ...či... to robí každý človek... v každom národe ľudia to robia... Ja hovorím (...) robím to len preto, že Boh to chce a verím jednej veci, že vlastne Boh chce, tak, ako navštevuje mnoho národov, či Rusko či Švédsko, Maďarsko a počujeme, že v Afrike sú obrovské prebudenia, a v Indii a na rôznych miestach... verím tomu, že Boh chce navštíviť aj rómsky národ!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

V tomto kroku rekonštrukcie *romipen* na nových princípoch pastori vo svojom diskurze považujú za dôležité zavrhnúť nielen heterostereotypy, ale aj autostereotypy ako imanentnú súčasť „rómskej kultúry“. Ak sa oblúkom vrátime k teoretickým konceptom o *sociálnom poli* a *habite*, de facto sa snažia, odvolávajú sa na konverziu, o radikálnu premenu *habitu* svojich veriacich, o internalizáciu celkom novej sociálnej pozície, ktorá by ich veriacim umožnila využívať odlišné sociálne väzby a siete, akumulovať odlišné typy a objemy sociálneho kapitálu, a tým významne posilniť ich pozície ako v rámci emického, tak v rámci majoritného sociálneho poľa.

2) Po prvom kroku (negácia a vyprázdnenie predchádzajúceho obsahu *romipen*) pastori pristupujú k druhému kroku rekonštrukcie *romipen* – programovému vyviazaniu konvertitov z predchádzajúcich (prevažne primárnych) väzieb.

Pastori opakovane zdôrazňujú moment konverzie, resp. krstu ako moment „nula“, ako bod zrodu nového človeka, ako bod nového začiatku. Zmena je možná a zmena je viditeľná. Pastori používajú množstvo konkrétnych pozitívnych príkladov z okolia konvertitov, začínajúc väčšinou svojou vlastnou osobou, pričom konvertitom často opakujú: „Ty si nový muž, nová žena!“. Podmienkou je však vyviazanie sa z „väzniaceho diskurzu“. Odmietnutie tradičného naratívu je však spojené nielen s odmietnutím lokálneho *habitu* rómskej komunity, v ktorej žili a vyrastali, ale aj s odmietnutím rodinných a lokálnych autorít, na ktoré sa viaže.

„Dnes naše deti, alebo ich deti, už sa neriadia zvykom a tradíciou svojich otcov – že proste, ocko príde opitý, zbije mamku, nemáme čo jesť – oni sami idú príkladom, vezmú si Bibliu, doma sa pomodlia,... vedia, že keď je problém, môže sa pomodliť a Boh im ukáže riešenie... To je veľký obrat!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„Never svojej mame a starej mame, keď Ti hovoria, že Ty si nikto! Že si Róm a že z Teba nikdy nič nebude! Ty môžeš byť, kým len chceš, Rómovia môžu byť, kým chcú. Zobuď sa a začni byť Niekto!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„U Rómov je to bežné, každým slovom preklínanie, preklínanie, preklínanie. A tým prekliatím sú aj rómske pesničky. Nie sú založené len na rómskej kultúre, ale priamo na koreňoch tej chudoby. Tam nenájdete žiadne slovo, ktoré by znelo perfektne, počujete iba o smrti, o chudobe, o smútku... a ešte o láske, ale tá láska v nich je veľmi bolestivá, nikdy tam proste nie je... radosť! A pritom Rómovia sa vedia radovať, vedia tancovať, vedia byť divokí... Ale sú v tom ponorení, a dokonca aj to kormidlo ich jazyka je proste neustále riadené stále v rovnakom kruhu, generácia za generáciou, generácia za generáciou. (...) Moja generácia dostala úplne iné kormidlo, ja dávam iný smer svojim deťom, hovorím im: môžeš byť kýmkoľvek, môžeš to zlepšiť, Ty na to máš, Ty nie si iba obyčajný, proste Ty to môžeš zvládnuť!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„My ich učíme toto: prestaňte hovoriť svojim deťom – napríklad – prestaňte hovoriť svojim deťom, že z nich nič nebude! Ja im hovorím, motivujte ich! Proste im povedz, že môžu povstať, že môžu byť kým chcú! Chce to len čas, ale môžu byť čokoľvek! Že na to majú. (...) My veríme, že v slovách je moc. Že zvyk je kormidlo života, ak ho riadiš týmto smerom, dôjdeš tam, kam chceš, takže my ich učíme riadiť...“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

3), 4) V treťom a štvrtom kroku programovej konštrukcie, resp. rekonštrukcie obsahu *romipen* pastori veriacim ponúknu nový hodnotový a etický rámec pre túto kategóriu (odvíjajúc sa od náboženského kódu) a „vyviazaných“ veriacich naviažu na nové sociálne siete a inštitúcie. Ponúknu im nový set morálky a hodnôt a systém písaných pravidiel (Biblia), pričom konvertitu prostredníctvom siete sekundárneho charakteru naviažu na inštitúciu (cirkev/zbor). Pentekostálne zbory ponúkajú sociálne statusy s pozitívnou prestížou, ponúkajú sociálne rebríčky, ktoré sú nezávislé od majority a prepracovaný systém, v rámci ktorého talentovaní či zaniatení záujemcovia môžu stúpať: vedúci skupiny, chválič, diakon, pastor, kazateľ, apoštol a pod. Podobne ponúkajú rôzne funkcie (resp. dôstojné sociálne statusy) aj pre ženy: vedúca ženskej a detskej skupiny, v niektorých prípadoch žena ako plnohodnotná pastorka (v rámci Slova života).

„No, jeden mi povedal: – Ja chcem byť pastorom! A ja hovorím: – Ako chceš byť pastorom, keď máš dieru v strope? To chceš povedať tým ľuďom, čo im budeš kázať, že majte dieru v strope? Tak Ty im musíš ísť príkladom, ak im chceš byť príkladom, tak fajn, buď príkladom. Ježiš je náš vzor, my sa mu môžeme podobať, tak sa mu podme podobať!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

Zároveň však – a to je potrebné na tomto mieste zdôrazniť – neponúkajú striktné preddefinované obsahy kategórie Róm/Róma/Rómovia. Napĺňanie nového *romipen* je vecou slobodnej vôle, osobnej vízie a individuálnej trajektórie.

„...tak Boh nám dal slobodnú vôľu. Ty sa rozhodni, ako chceš. Ty musíš žiť svoj život. Keď chceš, aby si bol milovaný, musíš najskôr začať milovať Ty. Keď chceš, aby si bol milovaný.“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

Ako už ukázali individuálne naratívy konvertitov, pentekostálny pastoračný diskurz sa netýka iba zmeny či intezifikácie viery, ale predovšetkým celkovej zmeny životného štýlu. Preto témy kázni pastorov sú detailné a zachádzajú do celkom praktických aj intímnych častí života konvertitov:

„Ja si myslím, že to nie je iba o kázani, my to berieme ako nasmerovanie celého života a Boh dokáže hovoriť do oblasti Ducha, Duše a Tela. Ja verím, že Slovo Božie sa týka aj sociálnej oblasti. (...) vyučujeme tu ohľadne financií, učíme ich ako byť dobrým manželom, ako byť dobrou ženou, ako vychovávať deti...“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„No lebo on [pastor, T. P.] ich naučil, že každý si účet otvoril v banke. Tak im nemôže už [úžerník, T. P.] brať peniaze. Takže to je jedna vec, no a vidno, že aj morálnejšie žijú, a tá väzba (...) majú bývanie, majú materskú školu, majú komunitné centrum, majú tú cirkev, takže aj čisto chodia do školy, vedia životosprávu držať tie deti, vedia stravu používať, sociálne veci si urobiť všetky...“ (rozhovor s rómskym konvertitom, podnikateľom a politikom)

„Pilierom služby je vychovať si vlastných lídrov, nečakať, kým príde niekto zvonku, ale aby Rómovia slúžili Rómom.“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„Rómovia tu chcú pracovať. Aj tento kostol sme postavili svojpomocne. Symbolicky sme aj niečo platili, ale veľa ľudí pracovalo zadarmo. Aj tí, čo nechodili do nášho spoločenstva, aj tí prišli a pomáhali... My sa v zbore stále modlíme za prácu!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„Kresťanstvo je o vzťahoch, kresťanstvo je o životoch, je to v Biblii. A keď nemáme vzťahy, potom to padá.“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„Motivujeme ľudí, aby si hľadali prácu, motivujem ľudí, aby sa živili poctivo. Ale oni ešte stále žijú vo svete majoritnom, ktorý podľa mňa diskriminuje Rómov. (...) alebo nedostane prácu, alebo nie je práca.“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

Ako už bolo spomenuté, po vyviazaní sa a odmietnutí osobnej i skupinovej histórie je jednotlivec na mikroúrovni pripravený aktívne naplňať obsah *romipen* individuálnym obsahom.

V súlade s morálnym setom komunity a jej písanými pravidlami (Bibliou) nie je potrebné zavrhnúť všetky črty „rómstva“, naopak, rómsky jazyk, hudba, tanec, jedlo, láska k deťom, spôsob intenzívnej rodinnej komunikácie a živé a neformálne primárne väzby, to všetko sa môže stať konštitutívnym prvkom jeho novej podoby „rómstva“. K tejto vízii a jej prežívaniu v praxi nepotrebuje historickú verziu pôvodu rómskeho národa, nepotrebuje svoju identitu stavať na vlastnení územia, vyhratých bitkách a národných hrdinoch...

„Existuje spôsob, ako Rómom pomôcť – naučiť ich vážiť si samých seba.“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

Ak by sme chceli pre tento postup nájsť teoretické ukotvenie, analyticky mimoriadne užitočný sa javí koncept Ulricha Becka, ktorý neskorú modernitu charakterizuje ako trojitú individualizáciu: 1) vyviazanie z historicky daných foriem a väzieb („dimenzia oslobodenia“), 2) strata tradičných istôt v oblasti praktického vedenia, viery a riadiacich noriem („dimenzia odkúzenia“) a 3) nové druhy sociálnej viazanosti („dimenzia kontroly či reinterpretácie“), predovšetkým viazaním na inštitúcie (Beck, 2004: 206, 210). Konštrukcia *romipen* ako pozitívneho konceptu „rómstva“ na mezoúrovni spôsobom detradicionalizácie,⁸⁷ tak je v absolútnom súlade s neskorou modernitou a umožňuje „novým Rómom“ opúšťať staré, historicky nevýhodné a stigmatizované pozície a osvojovať si nové, sociálne i osobne výhodnejšie pozície v novom, neskoromodernom svete. Normatívny rámec rekonštruovanej kategórie *romipen* úzko konvenuje ako s nepísanými morálnymi pravidlami, tak aj s písanými zákonnými normami majoritnej populácie, čo by malo byť predpokladom jeho pozitívnej akceptácie aj v očiach majority.⁸⁸ Tento pozitívny, individuálny a obsahovo nepreddefinovaný koncept konštrukcie individuálne internalizovaného osobného „rómstva“ by sme veľmi vhodne mohli označiť baumanovským termínom *tekuté romipen* (Bauman, 2002).

—
⁸⁷ Detradicionalizáciu ako súčasť procesu rekonštrukcie *romipen* si uvedomujú aj samotní pastori: „My chceme vedieť, kto chce vyrásť a kto nie. Kto naozaj chce, a kto nie. A pokiaľ niekto chce zostať tradičný, tak fajn, my nie sme proti!“

—
⁸⁸ Rovnica náboženská zmena = „pozitívna sociálna zmena“ = inklúzia však neplatí automaticky ani jednoznačne, ako ukázal výskum SIRONA 2010.

2.4. Tekutý koncept „rómskeho národa“, „Božieho národa“

V prostredí neskorej, resp. tekutej modernity (op. cit.) zostaneme aj v poslednej časti tejto kapitoly. Podobne mimoriadne aktuálne, resp. v duchu neskorej modernity⁸⁹ pristupujú pentekostálni pastori aj k definovaniu kolektívnej etnickej kategórie „rómsky národ“, pričom opäť používajú terminológiu „znovuzrodenia“, „zobudenia“ rómskeho národa na národnej i globálnej úrovni. Objavujú sa aj témy s „nacionalistickou rétorikou“ a historizujúcim kontextom: Rómovia ako prenasledovaný národ, Rómovia ako vyvolený národ, Rómovia ako národ s indickými koreňmi. Predovšetkým však dominuje téma zmeny, zmeny úlohy rómskeho národa pod vplyvom pôsobenia Boha, téma zjednotenia rómskych skupín v podobe Božieho národa a téma výmeny na postoch lídrovských sociálnych pozícií (v duchu Biblického „poslední budú prvými“):

„Skúsme si predstaviť Božie riešenie: spasených, Duchom naplnených Rómov, ktorí odmietajú žiť starým spôsobom života. Nekradnúcich, alkohol nepijúcich a s ochotou pracujúcich. Vo voľnom čase budú chváliť Pána na všetky možné hudobné nástroje a smelo kázať evanjelium po celej krajine! Je možné, že raz v budúcnosti budeme mať práve medzi Rómami najväčšie cirkvi.“ (pastor Slova života int., Bratislava, *Vítazný život*, 2002(2): 2)

„Na Slovensku žije etnická skupina asi 500 000 Rómov. Vytvorili si svoj osobitný svetozázrak počas putovania z Indie do Európy a neskôr aj do mnohých iných krajín sveta. Niečo prijali aj z kresťanstva, napriek tomu mnohí z nich nepoznajú Pána Ježiša ako svojho osobného Spasiteľa. Z nášho... [pôsobenia, T. P.] v rómskych osadách môžeme povedať: toto je čas duchovného prebudenia medzi Rómami. Je tak mnoho práce, ktorú treba vykonať! Je potrebné aj mnoho sociologického a iného výskumu, aby sa dosiahol harmonický život a vzájomná komunikácia medzi Rómami a väčšinovými národmi.“ (*Vítazný život*, 2002(2): 7)

„Je možné, že Pán použije Rómov na zvestovanie evanjelia aj iným národom.“ (*Vítazný život*, 2002(2): 10)

„Po stáročia boli zavrňovaní, pohrdaní a prenasledovaní. Ale dnes tento nomádsky národ nachádza Krista a káže evanjelium iným národom.“ (*Vítazný život*, 2002(2): 8)

„...že vlastne, ono ani neviem presne, kedy prišli do Európy, ale ani neviem presne, odkiaľ prišli, ale keď prišli niekedy sem do Európy, tak vlastne celý život žili spôsobom, ako žijú napríklad tu v osade, že sú mimo osady, alebo mimo dedín. To znamená, to bol ich celoživotný štýl. (...) Ale väčšinou, ja si myslím, že presne ako žili Rómovia, to nevie nikto a ja si myslím, že to, čo dnes žijú naši Rómovia, je preto, lebo ich donútili k tomu. Ale presne nevieme, že ako žili naši predkovia. Možnože niečo vieme, že niektorí boli kováči, a ja neviem čo všetko, ale čo je úplný koreň toho všetkého nevieme. Ale to, čo žijeme dnes, je zlé. Je veľmi zlé. A myslím si, že ono, skoro všetky národy žijúce nežijú dobre. Biblia hovorí, že všetci zhrešili, ale myslím si, že my [Rómovia, T. P.] sme takí tvrďší v tom, že sme takí uzavretí, samá bolesť, samé zranenie. To nehovorím, že nie aj u Slovákov, u Maďarov, ale u Rómov ako keby bolo zvlášť troška viac. My sme taký tvrďší národ. No, žijeme úplne iný štýl života a to len kvôli veciam, že vlastne, keď pôjdete do toho streda, ako žijú Rómovia, je to skoro celosvetové, tak žijú jeden a ten istý štýl života. Sú už Rómovia, ktorí sa dokázali oddeliť, začať žiť ako Maďari, Slováci a tak ďalej, ako v iných štátoch. Ale aj tak tam majú to svoje.“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„A verím tomu, že náš [rómsky, T. P.] národ zažije Boží dotyk. A tak, ako bol, alebo hovorili, že je prekliatím pre ostatné národy, veríme tomu, že bude požehnaním pre ostatné národy. (...) kvôli tomu, že Boh bude v ich strede. Tomuto verím, že keď to dokázal pri mne alebo pri mnohých z nás, a on stále o tom hovorí, že chce navštíviť Boží ľud, rómsky národ, (...) náš národ bude zachránený, my tomu veríme!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„Boh, vedel, že my sme boli prinútení k tým veciam, a dal milosť k tomu, aby sme to prestali robiť. A toto je to úžasné na Bohu, že on nás neodsúdil za to, že čo sme žili... ale dáva milosť k tomu, aby sme z toho vyšli von, a začali žiť ten správny život! Lebo Biblia hovorí, že ľudia, ktorí veria v Ježiša Krista, či je Róm, či nie je Róm, tak má byť v svetle, byť soľou tejto zeme!“ (rozhovor s pentekostálnym pastorom)

„Vždy nás bolo mnoho, avšak boli sme rozdelení. Teraz nás Boh zjednocuje ako ľud s jedným spoločným cieľom – slúžiť Jemu. Takisto jednotlivé úrady a štátne orgány si uvedomujú, že kresťanskí Rómovia nezapadajú do toho stereotypného obrazu o Rómoch. Teda čím bude viac kresťanských Rómov, tým bude naša pozícia v boji za uznanie ako národa s vlastnými právami silnejšia.“ („Prebudenie medzi Rómami v Európe“, *Vítazný život*, 2002(2): 9)

Niektorí autori (napr. Acton, 1974; Gay y Blasco, 1999) považujú pentekostálne rómske hnutia za zdroj rómskeho nacionalizmu. Práca pentekostálnych pastorov s *romipen* na národnej a nadnárodnej úrovni skutočne miestami pripomína rétoriku nacionalistických politikov. Aj ak máme stále na pamäti, že každý národ je len umelý konštrukt (sledujúci určité historické, politické a iné ciele) (napr. Anderson, 1983, 2003), stále musíme mať na pamäti praktické aplikácie tohto konštruktú a objektívne dosahy na sociálnu realitu a silu integrovať alebo dezintegrovať konkrétne [etnické] skupiny.

Spôsob, akým pentekostálni pastori v rámci svojich pastoračných diskurzov pozitívne rekonštruujú *romipen* na individuálnej, skupinovej, kolektívnej a národnej úrovni, sa do veľkej miery vymyká tradičnému (modernému) vnímaniu konštruovania etnických identít na základe konštitutívnych historických prvkov pôvodu, zeme, jazyka, kultúry a pod. Pentekostálne rómske hnutie sa programovo „vyviazalo“ z definície rómskeho národa, ktorej praktická aplikácia členom takto označenej skupiny prináša najmä znevýhodnené sociálne pozície a vopred stigmatizované nálepky. Nové, *tekuté romipen* sa programovo odstriháva od minulosti, hovorí o novej, historicky nezaťaženej prítomnosti a rovnoprávnej budúcnosti. V slovenskom prostredí, vzhľadom na výraznú absenciu podpory a programového vytvárania pozitívneho obrazu o Rómoch na úrovni makroroviny, je vhodnejšie na tento fenomén nahliadať ako na interný dynamizmus Rómov a ich aktívnu snahu o hľadanie dôstojného ľudského statusu. Či sa už idea „rómskeho národa“ bude konštituovať zvnútra (samotnými Rómami), alebo zvonku (Nerómami), na tradičný⁹⁰ alebo netradičný (neskoromoderný) spôsob, v praktickej rovine aplikácie je potrebné vytvoriť dostatočne veľký a legálne i finančne zabezpečený priestor na jeho dôstojné a rovnoprávne sebaurčenie.

⁹⁰ Historicky fixovaný pomocou konštitutívnych prvkov národa z obdobia pevnej modernity.

Záver. O „tekutom rómstve“, etnizovaní a osídľovaní nových pozícií

Táto kapitola sa venovala výskumu spôsobov redefinície kategórie *romipen* formou komparačnej analýzy konverzných a pastoračných naratívov v troch pentekostálnych denomináciách, ktoré vedú aktívnu činnosť medzi Rómami na Slovensku.

Diskurzívna analýza vychádzala z aktuálnej teoretickej diskusie; a to nielen v rámci rómskych štúdií (koncept rómskej kultúry, koncept asimilácie, akulturácie, rómskeho nacionalizmu), ale aj širšej diskusie v rámci antropologických a etnologických štúdií (koncept sociálneho poľa, habitu, predstavovanej komunity, identity, identifikácie, kategórie, kategorizácie, etnicity) a sociálnej teórie (koncepty modernity, pevnej, tekutej a nescorej modernity).

V tomto texte som sa pokúsila o hľadanie analyticky užitočných prienikov týchto konceptov a o ich praktickú aplikáciu na terénne dáta.

V rovine metodológie som pracovala s konceptom sociálnych úrovní, pričom som priblížila optiku narácie z mikro- (individuálne naratívy konvertitov) a mezoúrovne (pastoračný cirkevný diskurz).

Okrem iného som tiež upozornila na „neprirodzenú“, resp. miestami násilnú „etnizáciu“ kategórií *romipen*, „Róm“, „Rómka“, „Rómovia“, „rómsky národ“; nielen v rovine praktického diskurzu (politického, bežného hovorového, mediálneho atď.), ale i v rovine vedeckého diskurzu. Z tohto uhla pohľadu býva etnicita, a najmä etnicita „tradičného typu“ (vychádzajúca z klasických definícií národa) akoby zámernou „nadkomunikovaná“. Podobne sa však môžeme stretnúť aj so zámernou „podkomunikáciou“ tejto témy. *Etnizácia* (prílišné akcentovanie etnickej optiky) rovnako ako *de-etnizácia* (jej zámerné vytesňovanie), väčšinou slúžia ako praktické (politické) nástroje na objektívne fixovanie nevýhodného alebo nerovnocenného postavenia tejto etnickej menšiny, a to nielen v rámci konkrétnych etnonárodných európskych štátov, ale aj na nadnárodnej – európskej úrovni. V rámci vedeckého diskurzu som upozornila na fakt, že tieto tendencie je potrebné neustále kriticky reflektovať a nevnášať ich do etickej (analytickej) roviny.

V tomto kontexte ďalším často prehliadaným fenoménom je skutočnosť, že z hľadiska emickej roviny jednotlivých rómskych skupín/spoločenstiev ambícia definovať *romipen* a „[jednotný] rómsky národ“ nemusí byť ani jednotná, ani favorizovaná. Je skôr prirodzené, že sa tu môžeme stretávať s odlišnými a protichodnými tendenciami. Napokon, sýtiť rovinu jednotných kolektívnych významov nemusí byť zákonite cieľom každej etnickej skupiny ani to nemusí byť v rámci skupiny hodnotené a oceňované. V okamihu, ako sa však dostávame na mezo- a makroúroveň, a v okamihu, ako u jednotlivcov či skupiny vzniká ambícia začať zohrávať úlohu „partnera“ (dôstojného aktéra) v majoritnom sociálnom poli, začína konštrukcia termínu „Róm“ a konštrukcia termínu „rómsky národ“ nadobúdať na význame a dôležitosti. V tejto rovine sa potom stretávame s vyššie načrtnutými problémami „nadkomunikácie etnicity“ a očavávania naplnenia tradičných definícií národa. Majorita z pozície svojich vlastných emických (historicky ukotvených) očakávaní vyžaduje napĺňanie aspoň niektorých bodov týchto definícií. Pritom sa väčšinou abstrahuje od historických okolností, v ktorých súčasné už etablované národy vznikli, a od politických cieľov, ktorým tradičné definície národa slúžili. Rôzne rómske skupiny potom k takémuto zadaniu môžu pristupovať diferencovane, s väčšou či menšou mierou ochoty výjsť v ústrety očakávaniam majoritných spoločností. V tomto bode sa domnievam, že je na rómskych lídroch, ale i vedcoch, aby upozornili na flexibilnejšie – *tekuté* – definície moderných národov a národností v období

neskorej modernity a minimálne ich zrovnoprávnili s tými historicky „tradičnými“ definíciami.

Ak sa vrátíme na úroveň skúmania (re)konštrukcie *romipen* v rámci konverzných a pastoračných naratívov, v texte tejto kapitoly som konštatovala výraznú de-etnizáciu tejto kategórie. Redefinované *romipen* je dynamická kategória, ktorá je konštruovaná, avšak zároveň kreatívne performovaná a denne vtelovaná (žitá) v konkrétnych podmienkach aktuálnej praxe v rámci vžitého modu správania (*habitu* jednotlivca i skupiny/komunity). Tento zložitý amalgám žitej praxe je tak v pravom zmysle slova tekutý, pričom ho však veľmi jasne a presne ohraničuje kontinuum sebaidentifikácií a heteroidentifikácií ohľadne setu prvkov autenticity (Kto/čo som?, Kto/čo sme?) a prvkov diverzity (Kto/čo nie som?, Kto/čo nie sme?). *Romipen* na tejto úrovni sa dá definovať ako správny, dobrý, dôstojný, „hrdý“ [rómsky] spôsob života, resp. praxe správania sa v sociálnom čase a priestore. Ak sa pohybujeme vo vnútri skupiny vymedzenej viac-menej primárnymi, pokrvnými a príbuzenskými väzbami, „eticita“ či príslušnosť k národu alebo národnej menšine nemusí zohrávať takmer žiadnu rolu, resp. nezohráva žiadnu praktickú funkciu.

Porovnávací analýza praktických spôsobov konštrukcie rôznych foriem *romipen* v rámci pentekostálnych pastoračných diskurzov troch vybraných denominácií ukázala, že kategóriu „rómska“ (*romipen*) programovo konštruujú ako „kategóriu praxe“, ako do veľkej miery etnicky „vyprázdnenú“ kategóriu, ktorá sa kreatívne naplňa konkrétnym obsahom podľa životných mét a trajektórií konkrétnych užívateľov či už na individuálnej úrovni, alebo na úrovni skupiny a komunity, v súlade s krédom dobrého, morálneho, užitočného a počestného života [kresťana = človeka = Róma]. Človek sa v pentekostálnom diskurze definuje primárne ako náboženská bytosť, pričom všetky sekulárne askripcie ustupujú do úzadia, ľudia sa delia na tých, čo veria („znovuzrodených“), a tých, čo neveria. Na konverziu sa v pentekostálnom ponímaní nahliada ako na bod nového zrodu človeka/Róma a nového národa. Konvertovaní („znovuzrodení“) vytvárajú skupinu individualít zoskupených okolo integrálneho medzičlánku – Boha, pričom vzniká špecifický útvar – (globálny) „Lud Boží“, „Boží národ“.

Diskurzívna analýza (najmä individuálnych konverzných naratívov) však odhalila, že novovzniknutá de-etnizovaná kategorizácia ľudí (veriaci a neveriaci) môže okrem sociálnych a psychologických benefitov konvertitom prinášať aj pocity odcudzenia, vytrhnutia a nepochopenia zo strany okolitého sveta. Podobne môže narásť aj intenzita interných emických polarizácií (subetnických a sociálnych) vo vnútri rómskych komunit alebo medzi lokálnymi komunitami Rómov navzájom. Napriek silnému trans-sociálnemu a trans-etnickému diskurzu, podľa ktorého by veriaci mali stratiť dôvod prihliadať na emické sociálne medziskupinové strati-

fikácie, títo ostávajú stále *etnicky* aj *sociálne citliví* a prinajmenšom cítia silnú potrebu zdôrazňovať, že už im nezáleží na emickej (internej) hierarchii rómskych skupín na základe kultúrneho a sociálneho kódu ani na etnickom delení skupín na národnom princípe (Rómovia, Slováci, Maďari atď.). V konverzných naratívoch sa tak pomerne často stretávame s tým, že základné kategorizačné schémy rómskych konvertitov na mikroúrovni sú ešte stále etnicky aj sociálne citlivé, rozlišujú tak Rómov popri iných etnických skupinách a národoch a rozlišujú tak jednotlivé etnické/sociálne rómske subskupiny. Aj napriek tomu, že etnicita tu už neplní funkciu hraničného markera, stále sa vníma ako dôležitý rozlišovací znak. Významnou zmenou však je, že ak predtým platila paradigma „Rómovia“ *proti/voči* „Iným“, po konverzii dochádza k zmene paradigmy na „Rómovia“ *popri/vedľa* „Iných“. Tým sa zásadným spôsobom mení pozičný spôsob vzájomného vymedzovania. „Nový Róm“ je predovšetkým negáciou „Starého Róma“, nie gadžu.

Pri hľadaní spoločných črt praktickej (re)koštrukcie *romipen* v rámci konverzných naratívov i v rámci pentekostálneho pastoračného diskurzu som rozlíšila štyri spoločné postupy/kroky: 1) vyprázdnenie a negácia pôvodného obsahu *romipen*; 2) vyviazanie konvertitu z pôvodných väzieb a sietí (prevažne primárneho charakteru); 3) naviazanie konvertitu na novú inštitúciu (cirkev/zbor) prostredníctvom sekundárnych, resp. hybridných sietí a 4) kreatívne naplňanie (nového) *romipen* voľným obsahom podľa osobnej vízie konvertitu v súlade s novým setom pravidiel a hodnôt (morálny kódex Biblie).

Prvé dva kroky (vyprázdnenie a vyviazanie) sa zameriavajú na negáciu predchádzajúceho spôsobu života a správania konvertitu a jeho vytrhnutie/vykorenenie z diskurzu „starého sveta“. Svet tradičnej rómskej komunity na Slovensku sa v pastoračnom diskurze vníma ako prostredie, ktoré traduje chudobu a reprodukuje sociálne komplexy z generácie starých rodičov a rodičov na generáciu detí. V kontexte tejto kapitoly som o ňom hovorila ako o „väzniacom diskurze“. Postupmi negácie, vyprázdnenia a vyviazania sa pastori snažia tento tradičný (negatívny) naratívny cyklus programovo prerušiť.

Ďalšie dva kroky (naviazanie a naplňanie) sa skôr sústreďujú na pozitívne projektovanie nového obsahu *romipen* ponúknutím pozitívnych narácií a diskurzu motivujúceho k emancipácii sociálneho sebavedomia a hľadaniu nových pozícií v rámci sociálneho poľa. Pastori sa tu neuspokoja len s víziou v rámci emického poľa rómskej komunity, ale konvertitov nabádajú k osobným víziám *romipen* a osídľovaniu pozícií aj v rámci širšieho, majoritou okupovaného sociálneho priestoru.

Pri konštrukcii *romipen*, či už na úrovni jednotlivca, alebo skupiny, pentekostálni pastori postupujú do veľkej miery *ahistoricky* a *netradične*. Vyhnú sa tak problémom, s ktorými sa stretáva väčšina tradičných prístupov k definícii *romipen* a najmä

„rómskeho národa“. Záverom si dovoľím konštatovať, že proces etnogenézy rómskeho národa síce prebieha v podmienkach neskorej modernity, avšak podmienky, ktoré sú naň kladené, ostali zafixované v predmodernej a pevnej modernej. Tieto tradičné „etnické“ konštitučné prvky sa však v globálnych spoločnostiach stávajú menej ohrozené; sú substitučne nahraditeľné a flexibilné. Preto majoritné požiadavky na „jednotný charakter“ rómskej kultúry, jazyka a pod. ako konštitučných prvkov rómskej identity môžeme v 21. storočí jednoznačne označiť za irelevantné kalky pevnej modernity začiatku 20. storočia. Oproti tomu konštrukcia *romipen* v pentekostálnom pastoračnom diskurze skúmaných denominácií medzi Rómami na Slovensku pracuje s pozitívnym konceptom „rómstva“ netradičným spôsobom, t. j. na spôsob detradicionalizácie. Tento prístup je v absolútnom súlade s neskorou modernitou a umožňuje „novým Rómom“ opúšťať staré, historicky nevýhodné a stigmatizované pozície a osídľovať nové, sociálne i osobne výhodnejšie pozície v novom neskoromodernom svete.

RESUMÉ

**Authors
in alphabetical
order**

II. 2. Andrej Belák

p. 172 – 207

Segregated Roma and Health Policies – Ethical and Practical Contradictions

In my long-term research programme, I am experimenting with applying ethnography with a view to deepening the existing epidemiological, public-health and political understandings of the poor health condition of Roma in Slovakia. In the presented text I seek to show how, in the light of my varied research findings, current political agendas aimed to alleviate health disparities affecting the Slovak Roma appear as morally illegitimate and practically naive. First, I offer a critical review of the alleviation agendas' declarations as well as of their (barely existing) practice. Next, I share and discuss my construct of the logic of everyday health-related practices within segregated Roma settlements. Consequently, I point first to certain principal contradictions between the criticised agendas and the constructed logic of practice, and then – summing up related experiences shared with me by professionals across the country's health-care system – to a real-life analogy of these contradictions. Using the concept of participation and basic methodical premises from relational social theory purely rhetorically, and, alongside, remaining preoccupied with Roma health-related behaviour and repressive measures, the examined alleviation agendas strongly resemble those (paternalist and unsuccessful) endorsed by the late Communist state regime. The current policies, too, appear to count in Roma on such their capacities, preferences and tastes which most of them not only do not have, but which many of them simultaneously tend to consider, experience and resist as morally and/or qualitatively undesirable.

III. 1. Jan Červenka

p. 324 – 345

Cikán, Gypsy and Rom – the Dynamics of Naming Roms in Different Discourses

The author discusses the ways Roms are labelled in different discourses, especially in the Czech and Slovak contexts. He suggests this labelling is rooted in the dynamics and a wide context, which is reflected in all segments of the communicative situation:

1) *The named object* itself is not self-evident: speakers referring to the Romani/Gypsy population do not even agree on who should be included under the chosen term. This problem is often confused with the choice of the term itself. But even if it is not self-evident or even impossible to find a common autonym for all Romani groups,

this does not mean the non-existence of common identification. Simultaneously, policymakers as well as researchers, in reality, do need to use a common term for Roms.

2) The author admits that *the choice of a particular term* is not self-evident. The term *Rom/Romové* (Czech)/*Róm/Rómovia* (Slovak) ('Rom/Roms') is new and not always accepted in most languages, and cannot be used in all contexts. After a thorough discussion of the term, the author, however, suggests it is the most appropriate term to be used in the current, especially Czech and Slovak, discourse.

3) The choice of the *language code* is not self-evident either. The author presents the paradox of a Romani person using the autonym *Rom* in Romani, while, at the same time, in the majority language preferring the term *Cigán* over the usual romism *Rom*.

4) What is not self-evident is *the situation of the speech act, its context, and stylistic level, the relation between the speaker and the addressee, and even the ethnicity (or supposed ethnicity)* of the speaker and the addressee, and even of the secondary addressees, as well as the witnesses of the speech act. For example, some Roms call each other *Cigán* in the majority language, but in communication at a more official level or in everyday communication with the non-Roma, they insist on the usage of the term *Rom*. The author finds problematic the term *emic labelling*, and suggests the possibility of discerning between the term *autonym*, i.e. the term speakers use when *labelling* themselves, and *endonym*, i.e. the term speakers use to express what they *consider* themselves to be. Such dichotomy would be meaningful in communication in the majority language. Emic labelling can also be seen as the usage of terms by Romani representations, which is an approach often ignored by other Romani studies scholars. Červenka demonstrates that ever since the 1970s the majority term *Rom* (as a borrowing from Romani in majority languages) has widely dominated in the choice of terms in the names and declarations by Romani organisations.

5) All the opinions mentioned above are perceived as *changing in time*. The author underlines, in particular, the changes in stylistic conventions that are rooted in the development of connotations and associations linked to a certain word as a key to the choice of a particular variant available. The dynamic as well as ambiguous change in the use of the terms *Rom/Róm* in opposition to *Cikán/Cigán* in Czechia and Slovakia from the 1960s until today is analysed with the aim to show that the choice of terms reflects not only the changes in attitudes to Roms.

6) The change in the context of labelling Roms is observed not only in time. The author goes on to show *the asymmetry of contexts of different national languages*. Červenka warns against the mechanical identification and translation of the English term *Gypsy* by always using the Czech term *Cikán* and Slovak *Cigán* (as well as against such usage of the term *Rom/Róm*), and recommends the loosening of strong ties between seemingly unproblematic translation equivalents.

**Andrej Findor, Zuzana Maďarová,
Alexandra Ostertágová**

**Social Justice in Slovakia: The Moral Foundations
of a Contentious Political Issue**

The authors focus on the Moral Foundations Theory, an empiricist approach to studying the asymmetrical interplay between intuitive moral judgments and moral reasoning, and on the role it could play in analysing political contestation in the Slovak Republic. Using the Slovak adaptation of the Moral Foundations Questionnaire as the main analytical tool together with the Political Attitudes Questionnaire, they set to identify the plurality of moral foundations (care, fairness, authority, loyalty, and sanctity) and their relationship to the ideological preferences of the Slovak public and its distinctive segment – members of human rights non-governmental organisations (NGOs). The authors introduce an empirical case study dealing with the contested notion of social justice embodied in the revised Act on Assistance in Material Need. The survey (n = 298) of moral foundations and political attitudes towards this revised Act through an unrepresentative sample of the Slovak population and members of human rights NGOs found conflicting understandings of social justice (e.g. fairness): as proportionality for the unrepresentative sample of the Slovak population and as equality of opportunities for the members of human rights NGOs. The survey also provided evidence for the contention that different political attitudes to social justice rely on different sets of moral foundations. The authors discuss these findings in the context of racialised ethnic prejudice against Roma in Slovakia and the considerable lack of public support for inclusive social policies designed for members of marginalised Roma communities. The identification of the so-called ‘moral gap’ between the unrepresentative sample of the Slovak population and the members of human rights NGOs contributes to the assertion that conservative moral foundations (authority, loyalty and sanctity) fulfil the role of in-group/out-group boundary making mechanism. This finding enables the authors to discuss further the potential as well as the constraints of designing effective political communication frames which, while appealing to conservative moral foundations, will deliver prosocial, inclusive messages, transcending the in-group/out-group divide.

Jan Grill

**The transforming Fabrics of Intercultural Relations:
The Modes of Co-Existence in Tarkovce in East Slovakia**

This chapter explores the transforming fabrics of intercultural relations in East Slovakia. Rather than theorising models of co-existence in generalising and top-down models assuming pre-existing social formations defined through homogenising ethnic lenses (Roma and non-Roma), this chapter turns its focus on a particular dynamics and differentiated patterns of interaction in a local context of the village of Tarkovce in East Slovakia. Drawing on a long-term ethnographic fieldwork and historical research, it attempts to provide a historical-cum-ethnographic reconstruction of different modes of co-existence and complex entanglements in the changing group formations and asymmetric power relations since the second half of the twentieth century until today. In this village, Roma live in spatially marginalised segment *Taboris*, on streets inhabited predominantly by Roma families located ‘in between’ the *Taboris* and the village core, but some Roma also live alongside non-Roma villagers in the village centre. This chapter examines how the present pattern of spatial and social organisation has developed in relation to state policies, changing geopolitical forces and borders, and economic strategies. It outlines the historical context in which the traditional majority of non-Roma groupings symbolically and spatially occupied the village centre and Roma villagers settled in the marginalised ‘Gypsy settlement’. Following the political changes in Czechoslovakia after 1948, this order was transformed with the implementation of several socialist policies towards ‘citizens of Gypsy origins’, such as the liquidation of old ‘Gypsy settlements’, state loans for constructing houses, or employment policies. The resulting mixed pattern, in which some Roma moved to the position of immediate neighbours, has generated various social differentiations and reconfigured local hierarchies between local Roma and non-Roma, as well as within the local Roma themselves. These differentiations reflected the key assumptions of the evolutionary ladder of progress embraced by socialist discourses. Some aspects of this spatio-temporal framework and forms of classifications permeated the everyday categories used by ordinary Roma and non-Roma for making moral distinctions on a continuum between ‘backward’ and ‘more cultured’ people – i.e. those ‘living on a (good civilizational) level’. The socialist state categorisations influenced the local classificatory matrix, and Roma individuals selectively and contextually deployed these social differentiations, which fused and intersected with other vectors of difference existing within the Roma world. The second part of the chapter explores the effects of post-socialist transformation characterised by ethnicisation

of poverty, neo-liberal reforms and unemployment in the village since the 1990s. Moreover, the social life in the village was greatly influenced by waves of Roma asylum seeking and labour migration throughout the late 1990s and the beginning of the 21st century. The chapter pays particular attention to the most recent re-configuration of the existing social order, power asymmetries and spatial re-organisation in relation to the most recent Roma migrations to Great Britain. These forms of migration have been accompanied by simultaneous rural-urban migration of local non-Roma youth in search for socio-economic opportunities. These two processes, reinforced by the conspicuous consumption of the returning successful Roma migrants, have led to increased visibility of Roma in the village centre and to redrawing power asymmetries, and have challenged the ways in which Roma and non-Roma see their mutual co-existence, neighbourliness and modes of interaction. For most Roma villagers, migration not only gave them an opportunity, but also effectively manifested through social practices of Roma migrants that ‘the tide has turned’. Roma migration to Britain challenged some of the existing hierarchies and was perceived rather ambiguously by non-Roma villagers. Some non-Roma villagers suggested that England helped ‘our Roma’ and ‘elevated’ their ‘level’ (living conditions and manners). Other non-Roma experienced the success displayed by the returning Roma migrants in terms of what G. Hage characterises as ‘relational envy’ (Hage, 2002). Successful Roma migrants were seen as moving faster than non-Roma villagers who frequently experienced their previously privileged position in local hierarchies as challenged.

III. 2.

p. 346 – 373

Markéta Hajská

***Gažikanes vaj romanes?* The Language Attitudes of Vlach Roma from an Eastern Slovak Community towards Three Locally Used Languages**

The study is based on the author's long term research (since 2000) in a sub-ethnically mixed Roma village inhabited by Vlach/Lovari and Non-Vlach Roma, speakers of Northern Central Romani in Eastern Slovakia. The village is inhabited by monolingual non-Roma using two varieties of Slovak language (the official standard language, as H-code = high code, and local *Šariš* dialect, as L-code = low code); bilingual Rumungro Roma, speakers of North-Central (N-C) Romani and Slovak language; and trilingual Vlach Roma, speakers of N-C Romani, Vlach Romani and Slovak. The members of each ethnic group have different views of language prestige, and the meaning of the language of higher prestige in the given *diglotic situation* is always very specific: each speech community regard its own language as a code connected to higher prestige.

The study focuses on the language behaviour and the attitudes of Vlach Roma, for whom Vlach Romani is the cornerstone of Vlach identity and the symbol of high social prestige. The language attitudes of the Vlach Roma not only characterise their own opinions on languages, but also reflect the meaning of the social position and social status of the speech communities.

For Vlach Roma, every language in a *polyglotic situation* is connected to specific domains, which are shared and known by all members of the Vlach groups. This language behaviour is also visible in interactions between Roma and Non-Roma, and certain situations are characterised by the use of different kinds of strategies, such as parallel communication, demonstration of the ethnic status, hidden language plays, and overlooking others on purpose. *Romanes* covers all domains of the inter-Romani communication of Vlach Roma in private and also public space. *Gažikanes* (Slovak language) is used only for communication with Non-Roma, intra-Romani communication. The use of this code among Roma is very exceptional, and relates to a lower status or can be connected to discourse code switching.

I. 1.

p. 40 – 58

Milan Hrabovský

Antiziganism as a Barrier to Roma Inclusion

The study deals with the problem of antiziganism as a racist concept, which is not as obvious as ‘ordinary’ racism. Antiziganism is gaining on importance. Life in a ‘ghetto’, life in poverty, illiteracy, shortage, pauperism, lack of hygiene and the alarming state of housing mean that we indeed have a real problem across society. But all our efforts repeatedly fail. Moreover, some authors begin to blame Roma for this situation. They assert that Roma have adopted maladaptive strategies which constantly ruin their lives. On the other hand, this is not the whole picture. It is very important to reject all kinds of any maladaptive strategies, but if the claim still exists in our society that ‘gypsies’ are ‘inferior biological species’, we must also turn to another explanation.

This study therefore concludes that antiziganism is not about prejudices, biases and stereotypes, but about *acting* against Roma, which has roots in *the somatisation* of the given social context of their lives. If any member of the general population showed an equivalent level of poverty, illiteracy, shortage, pauperism, lack of hygiene and an alarming state of housing, their situation would not be measured and somatised as with Roma. To sum up: the social context of Roma is explained with their *race*, and the social context of the majority is explained with social and political *factors*. For this reason, we may assign antiziganism to racist ideology as such.

In the first part of this study, we deal with Nazi construction of Roma as a type of 'asocial being'. The category of 'asocial being' served Nazi for the purpose of making from Roma a racial category of so-called *Untermenschen*.

This interweaving somatisation and 'asocial being' heads towards ultimately a racist statement that *no* social and political measure (education, nurturing, and affirmative action) will be capable of compelling and changing Roma to live 'a normal life'. Hence, we can define antiziganism as *acting*, which ascribes to the given social context its 'soma' (body), and such ascribing focuses exclusively on the group called 'gypsy'. For example, poverty and criminality are *inscribed* in the soma (body) of Roma.

For this reason, the study raises three possible outcomes or answers to antiziganism: a) to reject the 'biological view' of Roma; b) to reject the right-wing view; and c) to apply a contextual view of all human beings.

Hence, the main problem with antiziganism is not the alleged or actual differences between human groups, but the fact that antiziganism *rejects* true and full-fledged integration of Roma in society. If the concepts of somatisation and 'asocial being' with respect to Roma prevail (e.g. they cannot attain any progress; they are 'weak', 'parasitic' and 'asocial race'), then *these* 'arguments' contribute to a collapse of inclusive programmes.

Describing Roma as an 'inferior' and 'intellectually retarded' race helps racists (and not only them) to construct a homogenous group, for which every hatred, stereotype or any other (verbal) attack is justified and considered to be the right one.

I. 4. p. 104 – 142
Tomáš Hrustič
'It Is Up to Us What Agreement We Make'. An Overview of Roma Political Participation in Slovakia (1990 – 2014)

The recent history of Roma political participation in Slovakia is very complicated and effortful, and has been marked by overlooking and refusal of Roma by mainstream political parties on one hand, and rivalry, disunity and schism of Roma representatives and leaders on the other hand. And somewhere between these two hindrances, efforts for participation in governance and mobilisation of up-coming leaders (local, regional and national) were born, and the first small positive results were personified in successful elected Roma representatives at local level and young and educated Roma in high positions in state administration. The enumeration of examples of Roma political participation shows that despite the diverse heterogeneity of Roma communities, there are some instances for a greater mobilisation potential. My argument is based on the assumption that Roma political disunity is not primarily

caused by the heterogeneity of Roma. Rather, Roma elites have not yet been able to conceptualise Roma political and ethnic identity and to organise and promote this conceptualisation into a more intensive mobilisation of Roma.

This chapter maps the political participation of Roma. The first part describes the recent history of Romani political parties in the 1990s and their effort to influence political life in Slovakia. The second part describes direct participation of Romani candidates in all types of elections in Slovakia, and focuses on their performance, election campaigns and reflection of their successes or failures. It lists the results of Roma candidates at national, regional and local levels, and analyses the potential that Roma representatives have for all these levels. The political participation of minorities can be characterised either by establishing of or working in minority/ethnic political parties, or by ways of cooperation of individual Roma with mainstream political parties and structures. In the case of Roma in Slovakia, both tendencies can be observed, and both have a legitimacy and, from the perspective of minority, certain advantages and disadvantages.

This chapter identifies a few moments in the short history of Roma politics in Slovakia with a great potential for a more intensive and massive mobilisation of Roma, such as successful networking of local and regional Roma structures during the euphoric days shortly after the Velvet Revolution, which clearly proved that in some cases Romani elites are able to mobilise and activate the Roma constituency. Another promising potential for a more organised mobilisation of Roma could be witnessed in several recent local and regional election campaigns, mostly led by the younger generation of Roma leaders. On the other hand, the chapter describes and analyses several attempts of Roma leaders to create an agreement, coalition and more specific cooperation with mainstream political parties. It concludes that, with a very few exceptions, mainstream political parties always ignored Roma leaders, or tried to use mostly short-term agreements with them to attract Roma votes or as election tokenism.

II. 3. p. 208 – 223
Tomáš Hrustič
Usury in segregated Romani settlements in East Slovakia

The paper describes how moneylending has become one of the easiest and most sustainable ways out of poverty for many Roma living in segregated settlements in the rural regions of East Slovakia. Most activities of Roma living in a segregated settlement seek to secure their material and financial existence. The financial strategies of people living in excluded environments are motivated by mechanisms different

from those of the middle class. One of the phenomena linked to financial strategies of impoverished people is debt – lending and borrowing money, often accompanied by various interest rates ranging from lower rates to usury. Thus, usury is often perceived from emotional and moral perspectives. This paper is trying to explain usury (lending and borrowing money with high interest rates) in a broader context as a strategy beneficial to both parts – lenders and borrowers, which often resembles the patron vs. client relationship. Further to the author's long term research in a segregated Roma settlement in East Slovakia, the paper describes the mechanisms of money lending with a focus on the interpretation of usury by loan sharks and their clients. According to these analyses, the concept of high interest short-term money lending pervades the entire system of local settlements' economy. For a middle class outsider, the borrowers' perspective looks like an irrational decision, leading to the vicious cycle of poverty. However, it proves to be a rational behaviour of securing the means of existence for short periods. On the other hand, looking at the loan sharks' emic perspective, usury is the way of securing power and existence for long periods. Moreover, many Roma become at different times borrowers and lenders, using any cash at hand to invest into small loans. Lending and borrowing money, ranging from small cash loans to usury, is the key role in the financial life of a family, and pervades the entire social system in these settlements. In its conclusion, the paper shows the ways how usury in a segregated Romani settlement leads to social mobility beneficial both for lenders and for borrowers, although, in the long term, it brings possibilities for economic improvement only for a few, while limiting the financial possibilities of others. And it also leads to statements that any policies and state mechanisms focused on repressive measures against usury will necessarily fail because only systemic changes tools addressing poverty, like official micro-loans and micro-financing, have the potential to cope with usury and its related side-effects.

III. 4. p. 398 – 415
Eva Krekovičová
The Comic Figure of a Rom in Slovakia and Its Changes over Time through the Example of Anecdotes and Cartoons

The author based this paper on her research of cultural representations of the Roma minority, as seen through the eyes of the majority. She observed the image of Roma through their reflection as comic heroes. The comic nature of the hero is based on the principle of superiority and incongruence.

The comic figure of the Rom is characterised as a specific variant of a comic hero with the centre of extension in the territory of today's Slovakia and Hungary. The old-

est sources from the territory of the historic Hungarian Monarchy date back to the 1680s (school theatre plays, prayer parodies, vagant poetry).

The author also focuses on the change of image of the hero from the 2nd half of the 19th century until today through the example of jokes and cartoons. The Rom as a comic hero dominates in both genres and is strongly essentialised.

She mainly concentrates on anecdotes disseminated through the internet, which tend to depict Roma as enemies and evil-doers through the example of: 1. a thematic group about Roma and skinheads (heroes and anti-heroes); 2. texts with similar or identical themes, from which skinheads are absent; and 3. jokes with holocaust topics.

Two fundamental image changes can be noted in the proclaimed attitudes: 1) *a shift from 'foreign' to 'enemy'*; and 2) *an emergence of the dehumanisation principle*. From the point of view of the relationship between image and reality, both changes, at first sight, copy the trend of deteriorated attitudes of the majority towards Roma, as observed in recent researches by sociologists. The situation, however, is more complicated.

On one hand, the material confirmed that images represent contextual categories, which is related to processuality, i.e. openness towards changes, and to a potential tendency towards ambivalence. A special category, however, is constituted by anecdotes characterised by 'aggressive humour', which proves that *contextuality in the research of images should be perceived in a comprehensive manner*, i.e. not only with regard to the historic reality which they reflect or have the potential to reflect, but also *in relation to the poetry of the genre in which they are reflected*.

III. 3. p. 374 – 397
Pavel Kubaník
'Playing the books'. Notes on the acquisition of Slovak in Gav

The article focuses on the role children play in the process of second language acquisition in one of larger Rom settlements in Eastern Slovakia, which the author calls *Gav*. *Gav* is a spatially and symbolically segregated locality inhabited by Roms. Administratively, it forms part of the village called Valal here, where only non-Roms ('Gadjos') live. Adult Roms in *Gav* are all bilingual, speaking Romani and Slovak, while local Slovaks only exceptionally understand some basic Romani. Intra-group communication in *Gav* is conducted in Romani. The use of Slovak in this context can be seen as a discourse means indexing parts of the non-Rom world, the typically reported speech of 'Gadjos'. Besides mass media and short encounters with 'Gadjos', the major input of Slovak for Rom children is their school attendance. While Rom parents do not make much effort to teach their children a second language before

going to school, the role of peer groups in this process is quite significant. Children attending school are in everyday active contact with speakers of Slovak (e.g. their teachers) more than adults, and children's peer groups play an important role in the socialisation of children in pre-school age as well. In this context, the active role of children in the acquisition of a second language is logical. In its final part, the study examines how children's peer groups are 'playing the books', which is an idiomatic expression for the pretend play of school. The conversation analysis of some segments of video-recorded play sessions shows how six-year-old children are able to handle their (partial) knowledge of two languages and how the background of the pretend play within the peer group helps younger children to acquire items of Slovak.

III. 6.

p. 438 - 479

Arne B. Mann

Ethnic Stereotypes as Sources of Jokes about Roma

The manifestations of the attitudes of the general population towards Roma can be observed in the formulation of state policies on the basis of the public presentation of opinions by the representatives of political parties and opinion leaders, presentation in printed and, in particular, electronic mass media, or representative public opinion surveys. Another possibility is the observation of the majority's attitudes on the internet in the form of widespread and still active presentation of jokes about Roma. Anonymity in this case gives the opportunity to express uncensored opinions of contributors; on the other hand, it should be noted that internet communication involves just a certain part of the population of the country, as a result of which such manifestations are not an objective representation of the situation in society.

Jokes play an important role in the process of creating and proving group identity. Through the mocking of the actual and supposed differences of the members of another group, they seek to emphasise the exclusivity of their 'own group', highlighting the 'risk of threat' by the other group. This process includes the creation and use of ethnic stereotypes, i.e. fixed ideas, attitudes and perceptions of their own ethnic group (*autostereotypes*) and of other ethnic group(s) (*heterostereotypes*).

The paper seeks to analyse the jokes on Roma created on the basis of existing heterostereotypes in part of the general population, currently disseminated through the internet. The set consists of 631 units.

The comparative group consists of jokes known from the period before 1989, recorded on the basis of own recollections and the recollections of contemporaries. Another source is the published works by Milan Leščák, Jiří Polívka and Viera Gašparíková containing many humorous stories about Gypsies.

The whole set is divided into 14 categories. Eleven of them are created on the basis of existing heterostereotypes about Roma: their relation to work, crime, demography (increased natality), hygiene, sexuality (promiscuity, polygamy, incest), their relation to education, misuse of social benefits, different skin colour, religiousness, emigration, poor intellect. Another, yet most numerous group (22.5%) consists of jokes denying the right of Roma to life, i.e. racist jokes. Against these two groups, there is a small group of jokes (3.3%) about Roma cunningness, presenting them as smart guys.

The jokes disseminated through the internet in Slovakia are both in Slovak and Czech languages. It is often a literal translation of the same text. In jokes in Czech language, the direct speech of Roma is often quoted in Slovak (or in a distorted East-Slovak dialect), thus pointing out the Slovak origin of the Roma living in the Czech Republic and emphasising their otherness.

The object of the jokes is designated with the term Gypsy/Gypsies (*Cigán/Cigáni*), on purpose ignoring the term Roma. The clear identification of the object is also manifested by the use of 'typical' names: *Dežo* and his wife *Araňa* or *Erža*. All jokes recorded express distance or even dominance (superiority) of non-Roma over Roma. This approach can be observed in various forms – from ridicule, irony, satire, up to cynicism, sarcasm and racism. This fundamental principle is present in all jokes containing a dialogue, in which the Roma is always addressed by his/her first name. In the process of functioning of jokes we can also encounter jokes, the original object of which was not a Roma, but a member of other, also mocked ethnic minority (e.g. a Ruthenian) and which have been updated over time.

Humorous narratives from before 1989 and internet jokes express the superiority of the non-Roma, and degrade and mock Roma. Before 1989, Roma were presented as 'comic figures', 'harmless fools', and are seen through 'gentle humour'. The jokes spread through the internet are formally shorter and respond to the existing problems of a part of the Roma population (hygiene, crime), but more often they are a construct replacing objective knowledge (misuse of social benefits, sexuality, demography). They ignore the social determination of these problems, ascribing them an ethnic aspect, and the heterostereotypes constructed in this way are then related to the ethnic group as a whole. Irony in jokes is more and more frequently replaced by sarcasm and cynicism.

Elena Marushiakova & Vesselin Popov

**The impacts of ‘Orientalism’ in Academia and Policies
on Cohabitation between Roma and the Majority Society**

The article presents different approaches and methodological problems emerging in academic studies and policies which target Roma living in Eastern Europe or those who used to live in that region and, during different periods, left this region and resettled elsewhere. The paper presents some major problems (with no claims of completeness) arising from the socio-ideological paradigms, within which Roma have been placed for the past approximately 20 years of transition in Eastern Europe, crosscutting them with issues of ‘Orientalism’.

Certainly, all countries in this region and their Romani communities are unique and have specific characteristics, but there are enough common features and models (both from the point of view of academic knowledge and supranational governments, national governments and NGO policies, programmes and projects), which enable us to examine the problem in a general and generalising way.

The starting point analysed in the article is linked to the definition of the target, or, in other words, to the definition of ‘Who are the Roma?’ A review of the terminological evolution in the publications of European institutions (in particular, of the Council of Europe and later of the European Commission) and documents of national governments or academic studies leads us to the conclusion that at the level of institutions it is not clear ‘who are the Roma’ not even at present, and the approach towards them is mostly within the frames of century-old stereotypes. Logically, a legitimate question arises – whether it is possible at all to successfully implement national and supranational policies, if they are based on strategies and programmes where it is not clear who is their main target.

The second point is related to the misunderstanding of the specific character of existence of Roma communities. The Roma communities in Eastern Europe are not a hermetically isolated and self-sufficient social and cultural system. They have always existed at least in ‘two dimensions’, or in two coordinate plans – both as a separate community and as a society (in particular, as its ethnically-based integral part within the respective nation-state). The failure to comprehend the essence of the ‘community-society’ distinction and interconnection results in incorporating the Romani communities within the frames of two basic paradigms, which can be summed up as *Marginalisation* – as a social layer of the society, and *Exoticisation* – as a separate community. In both cases we can speak about two interconnected research and policy paradigms, which stream from the prism of Orientalism.

We are of the opinion that the basic problem lays in the spirit of Orientalism, which leads to the misunderstanding of distinctiveness (but in no case of as uniqueness) of Roma as an ethno-social and ethno-cultural phenomenon. This Orientalist approach by the academia and in policies has a powerful impact on cohabitation between Roma and the general population. As a result, a conviction has been formed across Europe over time that the Roma represent a marginalised and poor population, living in third-world conditions, and are therefore exotic in a way. This is the reason why one of the prerequisites for most countries in the region in the context of the European Union accessions process was to implement active national policies addressing the problems of Roma, which has become practice in all respective countries. This gave rise to the origins of the concept of special privileges for Roma, which became the foundation on which mass anti-Gypsy attitudes and stereotypes were rethought and developed, until they firmly entered public consciousness and became the justification for all failures in the transition period in the new European realities. Thus, in an absurd manner, the best intentions to improve the situation of Roma led to the renaissance and transformation of century-old stereotypes about the Roma community as parasites, which formed the basis for their persecution in the Middle Ages in Western Europe and led in the end to the final solution applied by the Nazis during the World War II. Precisely this new stereotype largely influences the emergence and development of numerous overtly nationalistic and pro-nationalistic parties in the entire Central and South-Eastern European region in the last decade, and contributed to the strengthening of anti-European attitudes in the region.

On the basis of numerous examples, the article concludes that the ‘Orientalism’ in academia, policies and practice with regard to Roma is the major obstacle to an unproblematic cohabitation between Roma and the general population, and that the only way to improve such cohabitation is to introduce an equal, non-Orientalist approach towards them in policies, social practice and in academia.

Eva Mazárová

Ade, káj amen dživas/‘Here Where We Live’

**(on the Interpretation and Perception of Space by Roma from
Gelnica through the Example of Selected Residential Units)**

The study represents a probe into the socio-spatial relations of two selected residential units inhabited by Roma (Romanies), located within the area of one city. This is a case study examining the relationship between ‘Roma’ and ‘non-Roma’ space in it, with an emphasis on analysing the impact of residential segregation (or separation)

on social interaction between minority and majority as the main topic of the whole publication.

Since I do not make the locality in the text anonymous, it would be difficult to conduct the research with the already rather abstract space parameter. In addition, the names of the residential units reflect the relationship of respondents to the location, which is essential for the research.

The article also addresses the classification, function, and assessment of the area quality in terms of Roma living in that location, and shows the opinion of respondents on profane space and its events. Of course, from the researcher's perspective (as outsider), such research can be carried out only with certain limitations and boundaries in terms of the analytical observation of emic views and stories (insider).

The work seeks to move beyond subjectivity boundaries to the perception of research subjects. It determines the *emic* character of the research. With the help of mental maps that reflect the 'lived space' of respondents, it is getting closer to their perspective of the place they live in. This material is valuable mostly for its subjective character (capturing the most essential and omitting the 'non-essential' from the respondent's point of view.) It is about approaching the framework in which informants grab 'their' space.

The term 'border' is understood in the paper as a spatial category, separating two 'material worlds' with different characteristics, which results from the reflection of spatial and social differentiations. The existence of the border enables the existence of not only a single community or a group, but also of antagonist communities or groups.

The facts outlined herein are reflected in the town realities, and these studies capture and scientifically analyse the space structures in which respondents move physically and mentally. The key experience is space classification by quality, reflexion, means of copying, and becoming familiar with.

II. 4.

p. 224 – 246

Alexander Mušinka & Kvetoslava Matlovičová

The Atlas of Roma Communities in Slovakia 2013 as a Variable Database for Analysing the Situation of Roma in Slovakia and Its Potential for Further Researches and Analyses

This paper presents selected data from the recent nationwide research *Atlas of Roma Communities in Slovakia 2013* (hereinafter referred to as '*Atlas 2013*'). It is the most extensive research ever made in this area, and focuses on the monitoring of selected indicators on Roma communities. This paper is one of the first selected outputs of

the research. The key findings and a short description of the research methodology form the content of the final publication published by the UNDP in 2014 (Mušinka et al., 2014).

The paper presents the methodological and factual limits of this extensive research. Given the wide range of data identified straight in the field, not all figures identified have identical informative value. To interpret the data correctly, it is necessary to take into account its heterogeneous nature. We also tackled the issue of identification of the target group; we hold the view that the division of quantitative data (or estimates) into 'official' and 'actual' is incorrect both in the lay and in the academic discourse, because the data is very often identical in terms of relevance in spite of having been obtained using different methodological approaches.

The research has a great analytical potential, and its results can help not only to better understand the situation of Roma in Slovakia, but can also serve as a principal database for further specialised and selective exploration. The mapping clearly highlights the different representations of Roma not only in the different Slovak regions, but, at a more detailed level, also in the different districts or municipalities. From among selected indicators, we focused on those which complete the methodological picture of the research, and are, to a certain degree, examples of the use of the different categories of obtained data.

Even though it is a generally known fact that the highest share of Roma can be found in the Regions of Prešov, Košice and Banská Bystrica, the data at the level of districts suggests that the share of Roma in the districts of these regions is geographically disproportional.

This research was for the first time exploring the size and territorial location of sub-ethnic Roma groups across Slovakia. Against lay opinions on the prevalence of Vlax Roma in the south of Slovakia, *Atlas 2013* clearly shows their presence in some districts only, primarily in the Western Slovak region. The maps annex also shows the presence of Vlax Roma in the northern districts. The estimated share of Vlax Roma is min. 3,54% of the total number of Roma in Slovakia.

As for economic activities, the data clearly shows that Roma are economically active in all regions, and the quantitative share of economically active Roma in Slovakia, in principle, copies their regional representation. The data concerning quantitative estimates of the numbers of unemployed Roma or the numbers of Roma having worked abroad for longer periods of time can be interpreted in a similar way.

Atlas 2013 also shows the very low education level of the Roma population and the poor share of Roma in people with secondary and tertiary education in different regions. What is positive is the fact that Roma with higher education can be found within Roma communities all over Slovakia.

**The Images of a Jew and a Rom
in the Humorous-Satirical Magazine *Kocúr***

This paper deals with an analysis of the image of a Rom and a Jew in the humorous-satirical magazine *Kocúr* (1919 – 1945). This source contains various types of textual and visual materials – jokes, political cartoons, feature stories and glossaries. The theoretical basis of the analyses was in this case formed mainly by the concepts of group stereotypes and images as social constructs reflecting in a simplified way the ideas about the groups of ‘ours’ and ‘the others’ and about their mutual relations. From a certain perspective, Jews and Roma can be perceived as traditional representatives of excluded ethnic groups participating in the period of culminating anti-Semitism during World War II in Slovakia in the discourse division of society into ‘white’ (majority) and ‘non-white’ or ‘black’ (Roma and Jews). The images of these two ethnic groups also represent the symbols of social and moral inferiority, and served as discourse tools of repudiation. The analysis sought to observe and compare the most frequent attributes related to the images of Jews and Roma in different texts and illustrations. It can also be assumed that, by means of this source, it is possible to study the contemporary visual and discourse characteristics of self-identification of a group as ‘us’ against the group ‘not us’ (which includes ‘traitors’, ‘defectors’ or ‘bastards’). Frequent attributes in the images of others are, for example, those which express their (apparently inherent) inferiority. This is confirmed in the attributes of Roma as liars and poor men defending themselves against “lords”, while the attributes typical for the image of Jews include dirt, bad smell and transmission of parasites. These attributes relate not only to the image of poor Jews (in particular, the Jews of Halič), but also to the representatives of the middle class. This implies an image of Jews linked rather to the category of nature than that of culture, where not even their money or education would be enough to get them to the (civilisational) level of the majority. The war and the accompanying official government propaganda brought a significant change by shifting the focus on the identification of the ‘enemy’ that threatens the majority. There is an apparent difference in the given source after 1939 both in the extent and the type of such attributes: while Jews as the arch-enemies of the nation calculate with power in society and are directly present in the environment of power execution, Roma are always depicted as mostly comical, though inferior figures in society, representing a threat only in the thoughts of the manipulated mob.

**‘You’re a Rom and You Can Be Whoever You Wish to Be!’
Redefinition of *Romipen* in the Pentecostal Pastoral Discourse**

The paper deals with the research of the ways of redefining the *romipen* (Romahood) category by means of a comparative analysis of conversion and pastoral narratives in three Pentecostal denominations which are active among the Roma in Slovakia: the Word of Life movement in Plavecký Štvrtok, the Maranata Christian mission in Rudňany, and the St. Paul’s Community within the Greek-Catholic Church in Čičava. The discursive analysis is based on the current theoretical discussion in ethnology (the *social field concept, habitus, imagined community, identification*) and social theory (concept of *solid, fluid* and *ultra-modernity*). The author points out the forced *ethnisation* of the categories of *romipen*, Rom and Roma nation not only at the level of the practical discourse, but also at the level of the scientific discourse. From this point of view, the *traditional* type of *ethnicity* (based on traditional definitions of the nation) is often intentionally over-communicated. Likewise, we can encounter intentional under-communication of this topic. Both *ethnisation* (excessive accentuation of the ethnic perspective) and *de-ethnisation* (its intentional suppression) usually serve as practical (political) tools for an objective fixing of the unfavourable or unequal position of this ethnic minority not only within particular ethno-national European countries, but also at the supra-national – European level.

The comparative analysis of the practical ways of construction of the various forms of *romipen* within the Pentecostal pastoral discourses of three selected denominations has shown that it is constructed as a *category of practice*, which is intentionally ethnically *emptied* to a large extent and creatively filled with specific content according to the life goals and paths of concrete users either at the individual level or at the community level in line with the creed of good, moral, useful and decent life [of a Christian = Human = Rom]. Those *Re-borns* create a group of individuals grouped around an integral intermediary – God, thus forming a specific category – (global) *God’s people, God’s nation*.

In spite of the strong trans-social and trans-ethnic discourse, according to which believers should lose the reason for taking into account the emic social intergroup stratifications, they still remain *ethnically* and *socially sensitive*. An important change in this context is, however, that the previous paradigm Roma *versus* Others turns after conversion into the paradigm Roma *alongside* Others. This fundamentally changes the positional way of defining themselves in relation to others. The *New Rom* is primarily the negation of the *Old Rom*, not of the *Gadjo*.

When exploring the common features of the practical (re)construction of the *romipen* within the conversion narrative and the Pentecostal pastoral discourse, The author differentiated between four common approaches/steps: 1) the emptying and negation of the original content of *romipen*; 2) the release of the converts from the original bonds and networks (of mainly primary nature); 3) the linking of the converts to a new institution (church/assembly) through *secondary* or *hybrid* networks; and 4) creative filling of the (new) *romipen* with content according to the convert's personal vision in line with the new set of rules and values (the moral code of the Bible).

The author pointed out that even though the process of ethnogenesis of the Roma nation runs under the late modernity conditions, the requirements posed to it remained fixed in pre-modernity and fixed modernity. In global societies, however, these traditional ethnic constitution elements are becoming less clearly defined, replaceable and flexible. The majority requirements for a *unique character* of Roma culture, language, etc. as the constitutive elements of Roma identity in the 21st century can therefore be clearly designated as irrelevant calques of the fixed modernity from the beginning of the 20th century. On the other hand, the *romipen* construction in the Pentecostal pastoral discourse among the Roma in Slovakia works with a positive concept of Romahood in an *ahistoric* and unconventional manner, i.e. using the de-traditionalisation. This approach absolutely complies with late modernity and enables the new Roma to leave their old, historically unfavourable and stigmatised positions and to adopt new, socially and personally more favourable positions in the new late-modern world.

infrastructure should be assured through Roma-focused affirmative actions, and recommend strengthening both universalistic social policies and central decision-making to neutralise partisan interests and biased decision-making that are sometimes present at the local level.

II. 5. p. 248 – 262
Daniel Škobla & Richard Filčák
‘And They Let Their Well Freeze Over...’ Local Field of Power and Access to Potable Water in Roma Settlements

The main objective of this study is to explore and critically apply Bourdieu's *concept of the field* to identify barriers that hinder access to clean, safe sources of drinking water for the Roma population at local level. The study builds on the data from the Roma living conditions survey by the United Nations Development Programme 2010 and *the Atlas of Roma Communities 2013*, as well as on short-term ethnographic researches in so-called Roma settlements. The study combines a quantitative empirical description of the water infrastructure with a qualitative account of structural inequalities in the local field of power. The main barriers identified are power asymmetries and the lack of representation of the interests of those Roma who have difficulty in accessing drinking water. The authors suggest that equal access to water

Literatúra

A

Abu Ghosh, Y. (2008a). *Escaping gypsiness: work, power and identity in the marginalization of Roma*. Dizertačná práca. Praha: Univerzita Karlova v Prahe.

Abu Ghosh, Y. (2008b). Kam stát nevidí, nasadí vědce. In: *Journal A2*, (11): 1 a 14.

Abu Ghosh, Y. (2010). Crediting recognition: Monetary transactions of poor Roma in Tercov. In: M. Stewart, M. Rövid, (eds.), *Multi-Disciplinary Approaches to Romany Studies* (e-book). Budapest: Central European University Press, (s. 91 – 108). Dostupné na: https://www.ucl.ac.uk/anthropology/people/academic_staff/m_stewart/multidisciplinary_approaches_to_romany_studies_.pdf (navštívené 6. 11. 2014).

Acton, T. *Authenticity, expertise, scholarship and politics: conflicting goals in Romani studies*. Inauguračná profesorská prednáška na University of Greenwich (citované podľa Mayall, 2004 : 7).

Acton, T. (1974). *Gypsy Politics and Social Change. The Development of Ethnic Ideology and Pressure Politics Among British Gypsies from Victorian Reformism to Romany Nationalism*. London: Routledge & Kegan Paul.

Acton, T. (1983). Review of Judith Okely, The Traveller Gypsies. In: *Ethnic and Racial Studies*, 6(3): 385 – 386.

Ahmed, P.; Feliciano, C.; Emigh, R. J. (2007). Internal and External Ethnic Assessments in Eastern Europe. In: *Social Forces*, 86(1): 231 – 255.

Achim, V. (1998). *Țigăni în istoria României*. București: Enciclopedica.

Aischylos (1862). *Eumenidy*. Praha: Museum království českého. (Preložil V. Nebeský.)

Allport, W. G. (2004). *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.

Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.

Anderson, B. (2003). Pomyslná společenství. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 239 – 269).

Andresoiu, B.; Ciocazanu, A. (eds.) (2008). *Kastello. Palate ale romilor din Romania. Palaces of the Roma in Romania*. București: Igloo.

Arad, J. (2006). *Belzec, Sobibor, Treblinka*. Praha: BB/art.

Arendtová, H. (1996). *Původ totalitarizmu*, I.–III. Praha: Oikoymenh.

Archer, M. S. (2000). *Being human: the problem of agency*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Ashplant, T. (2004). Across a Continent: R. A. Scott Macfie (1868 – 1935) and the Bulgarian Gypsies. In: *Балканистичен форум*, (1 – 2 – 3): 154 – 165.

Ashplant, T. (2007). Увод [Úvod]. In: *Р. А. Скот Макфий, Сред циганите в България. Дневник на едно пътешествие през 1913 г.* Sofia: Sv. Kliment Ohridski.

Atkinson, A. B.; Cantillon, B.; Marlier, E.; Nolan, B. (2005). *Taking Forward the EU Social Inclusion Process. An Independent Report commissioned by the Luxembourg Presidency of the Council of the European Union*. Luxembourg: Le Gouvernement du Grand-Duché.

Auer, P. (1998). *Code-switching in conversation: language, interaction and identity*. London: Routledge.

Augustini ab Hortis, S. (1995). *Cigáni v Uhorsku 1775 – 76*. Bratislava: Štúdio -dd-.

Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.

B

Bačová, V. (1996). *Etnická identita a historické zmeny*. Bratislava: VEDA.

Baker, T. L. (1999). *Doing social research*. Boston: McGraw-Hill College.

Bakker, P.; Matras, Y. (2013). *Contact languages. Language Contact and Bilingualism*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Balibar, E. (2003). Národ jako forma: dějiny a ideologie. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 217 – 238).

Banerjee, A. V.; Duflo, E. (2007). The Economic Lives of the Poor. In: *The Journal of Economic Perspectives*, 21(1): 141 – 167.

Barany, Z. (1998). Ethnic mobilization and the state: the Roma in Eastern Europe. In: *Ethnic and Racial Studies*, 21(2): 308 – 327.

Barany, Z. (2002a). *The East European Gypsies. Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Barany, Z. (2002b). Ethnic Mobilization without Prerequisites: The East European Gypsies. In: *World Politics*, 54(3): 277 – 307.

Barbuš, M. (ed.) (1969). *Spišské klapancie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

Bar-Tal, D. (1989). Delegitimization: the Extreme Case of Stereotyping and Prejudice. In: D. Bar-Tal, C. F. Graumann, A. W. Kruglanski, W. Stroebe, (eds.), *Stereotyping and Prejudice. Changing Conceptions*. New York: Springer, (s. 169 – 182).

Barth, F. (1969). Introduction. In: F. Barth, (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference*. Bergen, Oslo: Universitetsforlaget; London: George Allen, (s. 9 – 38).

Barth, F. (ed.) (1969). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. London: Little, Brown.

Bashir, N. Y.; Lockwood, P.; Chasteen, A. L.; Nadolny, D.; Noyes, I. (2013). The Ironic Impact of Activists: Negative Stereotypes Reduce Social Change Influence. In: *European Journal of Social Psychology*, 43(7): 614 – 626.

Bauer, O. (2003). Národnostní otázka a sociální demokracie. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 36 – 45).

Baud, M.; Legene, S.; Pels, P. (2013). *Circumventing Reality: Report on the Anthropological Work of Professor Emeritus M. M. G. Bax*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Bauman, Z. (1991). *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Z. (2002). *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.

Beaglehole, R.; Bonita, R. (2004). *Public health at the crossroads: achievements and prospects*. New York: Cambridge University Press.

Beck, U. (2004). *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Belák, A. (2005). *Zdravie očami vylúčených: Medicínsko-antropologická štúdia stredoslovenskej rómskej osady*. Diplomová práca. Praha: Karlova univerzita. Dostupné na: <https://db.tt/Jo8e34Q2> (navštívené 6. 11. 2014).

Belák, A. (2013). *Health-system limitations of Roma health in Slovakia: A qualitative study*. Bratislava: WHO Country office in Slovakia. Dostupné na: <http://db.tt/yONxrsjm> (navštívené 6. 11. 2014).

Bell, A. (2014). *The Guidebook to Sociolinguistic*. Malden, Massachusetts, Oxford, UK: Wiley-Blackwell.

Belton, B. (2005). *Questioning Gypsy Identity: Ethnic Narratives in Britain and America*. Oxford, UK: AltaMira.

Benč, V.; Hrustič, T.; Kardos, T.; Mušinka, A. (eds.) (2013). *Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni*. Prešov: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku.

Benedict, R. (1983). *Race and Racism*. London: Taylor and Francis.

Bentley, G. C. (1987). Ethnicity and practice. In: *Comparative Studies in Society and History*, 29: 24 – 55.

Berger, P. L.; Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Berkman, L. F.; Kawachi, I. (2000). *Social epidemiology*. New York: Oxford University Press.

Bermel, N. (2010). O tzv. české diglosii v současném světě. In: *Slovo a slovesnost*, 71: 5 – 30.

Betancourt, J. R.; Green, A. R.; Carrillo, J. E.; Park, E. R. (2005). Cultural competence and health care disparities: key perspectives and trends. In: *Health Affairs (Millwood)*, 24(2): 499 – 505.

Bob, P. (2004). Proces pozorování a prostor intrapsychických objektů. In: *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír, (s. 73 – 78).

Bobáková, D.; Kolarčík, P.; Gecková, A. M.; Klein, D.; Reijneveld, S. A.; van Dijk, J. P. (2012). Does the influence of peers and parents on adolescents' drunkenness differ between Roma and non-Roma adolescents in Slovakia? In: *Ethnicity & Health*, 17(5): 531 – 541.

Bočák, M. (2006). Realita, reprezentácia reality. In: *Stručný slovník masmediálnej a marketingovej komunikácie*. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, (s. 100 – 101). Dostupné na: http://michalbocak.weebly.com/uploads/2/8/1/2/2812791/bocak_slovník_media_komunikacia_2006.pdf (navštívené 6. 8. 2015).

Bočák, M. (2010). *Keď poznanie dáva zmysel: diskurz ako konzistentná sústava reprezentácií* (on-line). Dostupné na: <http://michalbocak.weebly.com/diskurz-a-reprezentaacutecia.html> (navštívené 6. 8. 2015).

Borecký, V. (2000). *Teorie komiky*. Praha: Hynek.

Borecký, V. (2005). *Imaginace, hra a komika*. Praha: Triton.

Boscoboinik, A.; Ch. Giordano. (2005). Roma's Identity and the Political Arena. In: *Ethnobarometer*. Working Papers, 9: 7 – 18.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In: J. Richardson, (ed.), *Handbook of Theory and Research*

for the *Sociology of Education*. New York: Greenwood, (s. 46 – 58).

Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. (1991). On Symbolic Power. In: J. B. Thompson, (ed.), *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press, (s. 163 – 170).

Bourdieu, P. (1993). Principles for a Sociology of Cultural Works. In: P. Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York: University of Colombia Press.

Bourdieu, P. (1994). Social Space and Symbolic Power. In: L. J. D. Wacquant, (ed.), *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press, (s. 122 – 139).

Bourdieu, P. (1998). *Acts of resistance: Against the new myths of our time*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. (2005). *The Social Structures of the Economy*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. et al. (1999). *The weight of the world: Social suffering in contemporary society*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Bourdieu, P.; Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. London: University of Chicago Press.

Botošová, A. (2003). Identita, sociálny a náboženský život v rómskej obci Lomnička. In: M. Kováč, M. Mann, (eds.), *Boh všetko vidí/O del sa dikhel. Duchovný svet Rómov na Slovensku*. Bratislava: Chronos, s. 71 – 84.

Brown, P.; Scillion, L.; Martin, P. (2013). *Migrant Roma in the United Kingdom Population Size and Experiences of Local Authorities and Partners. Final Report*. Manchester: University of Salford.

Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed. Nationalism and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. In: *Archives de Sociologie*, XLIII(2): 163 – 189.

Brubaker, R. (2003). Přehodnocení národní identity: národ, jeho institucionalizovaná forma, praktická kategorie, nahodilá událost. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalizmus*. Praha: SLON, (s. 375 – 385).

Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press.

Brubaker, R. (2010). Etnická príslušnosť a nacionalizmus v Európe po studenej vojne. In: *Časopis OS – Občianska spoločnosť*, (1): 5 – 21.

Brubaker, R., (2011). Nationalizing States Revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states. In: *Ethnic and Racial Studies*, 34(11): 1785 – 1814.

Budilová, L.; Jakoubek M. (2005). Ritual impurity and kinship in a Gypsy osada in Eastern Slovakia. In: *Romani Studies*, 15(1): 1 – 29.

Budilová, L.; Jakoubek, M. (2008). Monitoring situace cigánske osady u obce Chminianske Jakubovany v letech 2000 – 2005. In: M. Jakoubek, T. Hirt, (eds.), *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu*. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti, (s. 219 – 248).

Budilová, L.; Jakoubek, M. (eds.) (2007). *Cikánská rodina a příbuzenství*. Praha: Dryada.

Buchowski, M. (2004). Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology. In: *The Anthropology of East Europe Review*, 22 (2): 5 – 14.

Buchowski, M. (2006). The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother. In: *Anthropological Quarterly*, 79(3): 463 – 482.

Buchowski, M. (2008). Trudny dialog: relacje wiedzy między antropologią zachodnią a środkowo-europejską etnologią. In: H. Czachowski; A. Mianiecki, (eds.), *Do Torunia kupić kunia*. Toruń: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, (s. 161 – 187).

Burleigh, M.; Wippermann, W. (2010). *Rasistický stát*. Praha: Columbus.

Bussemaker, J. (ed.) (1999). *Citizenship and Welfare State Reform in Europe*. London: Routledge.

Butler, J. (1999)2. Gender Trouble: *Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge.

C

Calzi R.; Corno, P.; Gianferro, C. (2007). *Gypsy Architecture*. Stuttgart, London: Axel Menges.

Casa-Nova, M. J. (2007). Gypsies, ethnicity, and the labour market: An introduction. In: *Romani Studies*, 17(1): 103 – 123.

Cekaite, A.; Blum-Kulka, S.; Grover, V.; Teubal, E. (2014). Children's peer talk and learning: introduction. In: A. Cekaite, S. Blum-Kulka, V. Grover, E. Teubal, (eds.), *Children's peer talk. Learning from Each Other*. Cambridge: Cambridge University Press, (s. 3 – 19).

Cohn, S. (2014). From health behaviours to health practices: an introduction. In: *Sociology of Health & Illness*, 36(2): 157 – 162.

Coleman, J. S. (1988). Social Capital in Creation of Human Capital. In: *The American Journal of Sociology*, 94, Supplement: S95 – S120.

Collins, D.; Morduch, J.; Rutherford, S.; Ruthven, O. (2009). *Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on 2 Dollars a Day*. Princeton: Princeton University Press.

Connor, W. (2003). Národ je národ, národ je stát, národ je etnická skupina, národ je... In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalizmus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 154 – 173).

Cook, B.; Wayne, G. F.; Valentine, A.; Lessios, A.; Yeh, E. (2013). Revisiting the evidence on health and health care disparities among the Roma: a systematic review 2003 – 2012. In: *International journal of public health*, 58(6): 885 – 911.

Cooke, B.; Kothari, U. (eds.) (2001). *Participation: The new tyranny?* New York: Zed Books.

Cornell, S.; Hartmann, D. (1998). *Ethnicity and Race. Making Identities in a Changing World*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

Corsaro, W. A. (2005). *The Sociology of Childhood. Second edition*. Thousand Oaks, CA: PineForge Press.

Cottaar, A. (1998). The making of a minority: the case of Dutch travellers. In: W. Lucassen, W. Willems, A. Cottarr, (eds.), *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach*. London: MacMillan, St. Martin, (s. 114 – 134).

Coupe, W. A. (1969). Observations on a Theory of Political Caricature. In: *Comparative Studies in Society and History*, 11(1): 79 – 95.

Critchley, S. (2002). *On Humour*. London: Routledge.

Crondahl, K.; Eklund, L. (2012). Perceptions on health, well-being and quality of life of Balkan Roma adolescents in West Sweden. In: *Romani Studies*, 22(2): 153–173.

Crowe, D. (1996). *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York: St. Martin's Griffin.

Č

Čermáková, L.; Pasternák, T. (2012). Aplikácia metódy mentálneho mapovania pri tvorbe stratégie rozvoja mikroregiónu Dolina Volanského potoka. In: *Folia Geographica*, (20): 55 – 79.

Červenka, J. (2002). Romové a problematika tradiční společnosti, In: I. Budil, M. Ulrychová, (eds.), *II. antropologické symposium*. Plzeň: Aleš Čeněk, (s. 71 – 78).

D

Daniel, S. (ed.) (2007). *Odpočet programového vyhlásenia vlády SR k rómskej problematike*. Bratislava: Inštitút rómskej verejnej politiky, Nadácia Milana Šimečku. Dostupné na: http://www.nadaciamilanasidecku.sk/fileadmin/user_upload/dokumenty/ODPOCET_OKT_2007.pdf (navštívené 18. 4. 2014).

Daniel, S. (ed.) (2008). *Polčas – odpočet programového vyhlásenia vlády k rómskej problematike*. Bratislava: Inštitút rómskej verejnej politiky, Nadácia Milana Šimečku. Dostupné na: <http://www.changenet.sk/?section=doc&x=404530> (navštívené 18. 4. 2014).

Darwin, Ch. (1913). *A Naturalist's Voyage Round the World. The Voyage of the Beagle*. London: John Murray.

Das, V.; Kleinman, A.; Lock, M.; Ramphele, M.; Reynolds, P. (2001). *Remaking a world: Violence, social suffering, and recovery*. Berkeley: University of California Press.

Davidová, E. (1965). *Bez kolíb a šiatrov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

Davidová, E. et al. (2010). *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice*. České Budějovice: Triton.

Demeter, N.; Bessonov, N.; Kutěnkov, V. (2000). *Istorija Cygan. Novyj vzgljad*. Voronež: Rossijskaja akademija nauk.

Dépelteau, F.; Powell, C. J. (eds.) (2013). *Applying relational sociology: relations, networks, and society*. New York: Palgrave Macmillan.

Dion, X. (2008). Gypsies and Travellers: cultural influences on health. In: *Community Practitioner*, 81(6): 31 – 34.

Ditto, P. H.; Koleva, S. P. (2011). Moral Empathy Gaps and the American Culture War. In: *Emotion Review*, 3(3): 331 – 332.

Dobbelaere, K. (2002). *Secularization: An Analysis at Three Levels*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Dobruská, P. (2010). *Deportace rumunských Romů za Antoneskova režimu a jejich historický kontext*. Diplomová práce na odbore romistika. Praha: FF UK. Dostupné na: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/86199/> (navštívené 18. 9. 2014).

Donert, C. (2008a). 'Citizens of Gypsy Origins': *The Roma in the Reconstruction of Czechoslovakia, 1948–1989*. Nepublikovaná dizertačná práca, Florencia: European University Institute.

Donert, C. (2008b). The struggle for the soul of the Gypsy: marginality and mass mobilization in Stalinist Czechoslovakia. In: *Social History*, 33(2): 123–144.

Donert, C. (2010). Creating 'Citizens of Gypsy Origin': Ethnicity, Planning and Population Control in Socialist Czechoslovakia. In: C. Brenner, M. Schulze Wessel, (eds.), *Zukunftsvorstellungen und staatliche Planung im Sozialismus: Die Tschechoslowakei im ostmitteleuropaischen Kontext*. Munich: Oldenbourg, (s. 89–114).

Đorđević, D. (2003). The Roma of Serbia. In: D. Đorđević, (ed.), *Roma Religious Culture*. Niš: YSSSR & YURoma Center & Punta.

Drál, P. (2006). *Ethnicised laziness: Roma in the Slovak social policy discourse*. Diplomová práca. Budapest: Central European University.

Drál, P. (2009). Lenivosť ako esencia rómskej etnickej identity. Kritická analýza diskurzu slovenskej sociálnej politiky. In: P. Drál, A. Findor, (eds.), *Ako skúmať národ: Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU, (s. 190–224).

Drál, P.; Findor, A. (eds.) (2009). *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU. Dostupné na: http://www.fses.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/UESMV/Books/Ako_skumat_narod.pdf (navštívené 16. 11. 2014).

Dressler, W. W. (2005). What's Cultural about Biocultural Research? In: *Ethos*, 33: 20–45.

Drgonec, J. (1996). *Ústavné práva a zdravotníctvo*. Bratislava: Archa.

Droppová, L.; Krekovičová, E. (2010): *Počúvajte Panny, aj vy Mládenci... Letákové tlače zo slovenských tlačiarní*. Bratislava: Eterna Press, Ústav etnológie SAV.

Dundes, A.; Hauschild, T. (1983). Auschwitz Jokes. In: *Western Folklore*, 42: 249–260.

Duranti, A.; Ochs, E.; Schieffelin, B. B. (eds.) (2011). *The Handbook of Language Socialization*. Malden: Wiley-Blackwell.

Durst, J. (2010). 'What makes us Gypsies, who knows...?': ethnicity and reproduction. In: M. Stewart, M. Rövid, (eds.), *Multi-Disciplinary Approaches to Romany Studies. Selected Papers from Participants of Central European University Summer Course 2007–2009*, (s. 13–35). Dostupné na: http://www.ucl.ac.uk/anthropology/people/academic_staff/m_stewart/multidisciplinary_approaches_to_romany_studies_.pdf (navštívené 15. 8. 2015).

Dzúriková, Z. (2006). *Roma participation in the 2005 Slovak regional elections*. Washington D. C.: National Democratic Institute for International Affairs. Dostupné na: http://www.ndi.org/files/1977_sk_roma_011806.pdf (navštívené 19. 2. 2014).

Džambazovič, R.; Jurásková, M. (2002). Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, (s. 527–563).

E

Edwards, J. (2009). *Language and Identity: An introduction*. New York: Cambridge University Press.

Eisendstadt, S. N.; Geisen, B. (2003). Konstrukce kolektivní identity. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus*. Čítanka textů. Praha: SLON, (s. 361–374).

Eller, J. D.; Coughlan, R. M. (1993). The poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments. In: *Ethnic and Racial Studies*, 16(2, April): 183–202.

Elšík, V. (2006). *Modely klasifikace romských dialektů*. Přednáška z cyklu pro studijní obor romistika *Romské dialekty ve světě*. Dostupné na: http://ulug.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/ho/DRO2_Handout.pdf (navštívené 18. 9. 2014).

Elšík, V.; Wagner, P.; Wagnerová, M. (2005). *Olašská romština. Vlašské dialekty* (on-line). Dostupné na: http://ulug.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/Elsik_2005_HO_Vlax.pdf (navštívené 30. 9. 2014).

Emigh, R. J.; Fodor, E.; Szelenyi, I. (2001). The Racialization and Feminization of Poverty? In: R. J. Emigh, I. Szelenyi, (eds.), *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*. Westport: Praeger, (s. 1–32).

Emigh, R. J.; Szelenyi, I. (eds.) (2001). *Poverty, Ethnicity and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*. Westport: Praeger.

Emirbayer, M. (1997). Manifesto for a relational sociology. In: *American Journal of Sociology*, 103(2): 281–317.

Engebrigtsen, A. I. (2007). *Exploring Gypsiness: Power, exchange and interdependence in a Transylvanian village*. New York: Berghahn Books.

Eriksen, T. H. (1995). We and Us: Two Modes of Group Identification. In: *Journal of Peace Research*, (32, November): 427–436.

Eriksen, T. H. (2002): *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspective*. London, Boulder: Pluto press.

Eschker, W. (ed.) (1986). *Der Zigeuner im Paradies. Balkanschwänke*. Kassel: Röth.

Evaldsson, A. C. (2005). Staging insults and mobilizing categorizations in a multiethnic peer group. In: *Discourse in Society*, 16(6): 763–786.

F

Falzon, M. A. (2009). *Multisited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Burlington: Ashgate.

Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Farr, R.; Moscovici, S. (eds.) (1984). *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Farkas, L. (2007). *Segregation of Roma Children in Education*. Luxembourg: Office of Official Publications of the European Communities.

Fasold, R. (1984). *The Sociolinguistics of Society*. Oxford, New York: Blackwell.

Fassin, D. (2013a). A case for critical ethnography: Rethinking the early years of the AIDS epidemic in South Africa. In: *Social Science and Medicine*, 99: 119–126.

Fassin, D. (2013b). Why ethnography matters: On Anthropology and Its Publics. In: *Cultural Anthropology*, 28(4): 621–646.

Feglová, V. (1993). Priestor ako antropologický fenomén. In: *Slovenský národopis*, 41(2): 131–139.

Feinberg, M.; Willer, R. (2013). The Moral Roots of Environmental Attitudes. In: *Psychological Science*, 24(1): 56–62.

Ferguson, Ch. (1959). Diglossia. In: *Word*, 15: 325–340.

Ferko, A. (2007). Rómský jazyk nebo nové esperanto? In: *Antropowebzin*, 1. Dostupné na: http://antropologie.zcu.cz/media/webzin/webzin_1_2007/01_ferko.pdf (navštívené 18. 9. 2014).

Fésüs, G.; Östlin, P.; McKee, M.; Ádány, R. (2012). Policies to improve the health and well-being of Roma people: The European experience. In: *Health policy*, 105(1): 25–32.

Ficowski, J. (1985). *Cyganie na polskich drogach*. Kraków – Wrocław: Wydawnictwo Literackie.

Filadelfiová, J. (2013a). *Príjmy, výdavky a spotreba domácností vylúčených rómskych osídlení*. Bratislava: UNDP.

Filadelfiová, J. (2013b). *Situačná analýza vybraných aspektov životnej úrovne domácností vylúčených rómskych osídlení*. Bratislava: UNDP.

Filadelfiová, J.; Gerbery, D. (2012). *Report on the Living Conditions of Roma households in Slovakia 2010*. Bratislava: UNDP.

Filčák, R. (2012). *Living Beyond the Pale: Environmental Justice and the Roma Minority in Slovakia*. Budapest: CEU Press.

Filčák, R.; Škobla, D. (2011). Social solidarity, human rights and Roma: unequal access to basic resources in Central and Eastern Europe. In: M. Ellison, (ed.), *Re-inventing social solidarity across Europe*. Bristol: Policy Press, (s. 227–250).

Findor, A. (2009): Ako fungujú „národné dejiny“: reprezentovanie „kultúrnej nadradenosti“ a vytváranie etnických hraníc v slovenských učebniciach dejepisu (1918–1938). In: P. Drál, A. Findor, (eds.), *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU, s. 106–130.

Findor, A. (2011). *Začiatky národných dejín*. Bratislava: Kalligram.

Findor, A.; Maďarová, Z.; Ostertágová, A. (2014). Do-tazník morálnych základov: adaptácia a využitie v kontexte Slovenskej republiky. In: L. Bomba, E. Kövėrová, M. Smrek, (eds.), *Fenomén moci a sociálne nerovnosti. Zborník príspevkov z nultého ročníka konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*. Bratislava: Univerzita Komenského, (s. 55–80). Dostupné na: https://mocnerovnosti.files.wordpress.com/2014/05/fenomen_moci_a_socialne_nerovnosti_o.pdf (navštívené 16. 7. 2014).

Fischer, K. (2000). Foreword. In: B. Sax, *Animals in the Third Reich. Pets, Scapegoats, and the Holocaust*. New York: Continuum, (s. 11–13).

Fishman, J. (1967). Biligualism with and without diglosia: diglosia with and without biligualism. In: *Journal of Social Issues*, 23(2): 29–38.

Fiske, J. (1993). *Power Plays, Power Works*. London: Verso.

Fiske, S. T. (2013). A Millennial Challenge: Extremism in Uncertain Times. In: *Journal of Social Issues*, 69(3): 605 – 613.

Fonseca, I. (1995). *Enterrez-moi debout (L'odyssée des Tziganes)*. Paris: Albin Michel.

Fosztó, L. (2009). *Ritual Revitalisation After Socialism: Community, Personhood, and Conversion Among Roma in a Transylvanian Village*. Berlin: LIT.

Földes, M. E.; Covaci, A. (2012). Research on Roma health and access to healthcare: state of the art and future challenges. In: *International journal of public health*, 57(1): 37 – 39.

Frankl, O. (1905). *Der Jude in den deutschen Dichtungen des 15., 16. und 17. Jahrhunderts*. Moravská Ostrava: Papauschek.

Fraser, A. (1992). *The Gypsies*. Oxford, UK; Cambridge, US: Blackwell.

Friedman, E.; Gallová-Kriglerová, E.; Kubánová, M.; Slosiarik, M. (2009). *School as Ghetto*. (Report.) Budapest: Roma Education Fund.

Frohlich, K. L.; Corin, E.; Potvin, L. (2001). A theoretical proposal for the relationship between context and disease. In: *Sociology of Health & Illness*, 23(6): 776 – 797.

Fuchs, B. (2003). „Rasse“, „Volk“, „Geschlecht: *anthropologische Diskurse in Österreich 1850 – 1960*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.

G

Gálisová, A. (s. d.). *Oni mali takú kožu, čo im nepre-slabne (sémanticko-gramatická analýza ústnych jazykových prejavov rómskych i nerómskych detí)*. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak1/subor/14.pdf> (navštívené 30. 4. 2014).

Gallová-Kriglerová, E.; Kadlečíková, J. (2012). *Verejná mienka v oblasti pravicového extrémizmu: výskumná správa*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti. Dostupné na: http://www.cvek.sk/uploaded/files/vyskumna_sprava.pdf (navštívené 23. 3. 2014).

Gallmeyer, A.; Roberts, W. T. (2009). Payday Lenders and Economically Distressed Communities. A Spacial Analysis of Financial Predation. In: *The Social Science Journal*, 46: 521 – 538.

Gašparíková, V. (1980). *Ostrovtipné príbehy a veľiké cigánstva a žarty*. Bratislava: Tatran.

Gašparíková, V. (1995a). Anekdota. (Heslo.) In: J. Botík; P. Slavkovský, (eds.), *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, zv. 1*. Bratislava: VEDA, (s. 17).

Gašparíková, V. (1995b). Humoristické rozprávanie; Humorka. (Heslá.) In: J. Botík, P. Slavkovský, (eds.), *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, zv. 1*. Bratislava: VEDA, (s. 189).

Gautier, E. (1880). *Le Darwinisme sociale*. Paris: Derveaux.

Gay Y Blasco, P. (1999). *Gypsies in Madrid: Sex, Gender and the Performance of Identity*. Oxford: Berg Publishers.

Gellner, E. (2003). Nacionalizmus. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalizmus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 403 – 374).

Gerbery, D. (ed.) (2012). *Potrebujeme sociálny štát? Niektoré úvahy (nielen) o sociálnej politike*. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung.

Giddens, A. (1984). *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Cambridge, UK: Polity Press.

Giddens, A. (2000). *Sociologie*. Praha: Argo.

Gilman, S. L. (1996). *L'Autre et le Moi*. Paris: Presses universitaires de France.

Ginter, E.; Havelková, B.; Rovný, I.; Hlava, P.; Baráková, A.; Kudláčková, M. (2005). Health status of the Slovakia population at its entry to the European Union. In: *Bratislavské lekárske listy*, 106(2): 45 – 54.

Giri, A. K.; Van Ufford, P. Q. (eds.) (2003). *A moral critique of development: in search of global responsibilities*. London: Routledge.

Gmelch, S. B. (1986). Groups That Don't Want In: Gypsies and Other Artisan, Trader, and Entertainer Minorities. In: *Annual Review of Anthropology*, 15 (October): 307 – 330.

Gobineau, A. (1967). *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Paris: Éditions Pierre Belfond.

Goffman, E. (1986). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh. (Dostupné na http://monoskop.org/images/1/19/Goffman_Erving_The_Presentation_of_Self_in_Everyday_Life.pdf; navštívené 11. 9. 2015.)

Goldman, L. R. (1998). *Child's Play. Myth, Mimesis and Make-Believe*. New York, Oxford: Berg.

Götz, A. (2006). *Konečné řešení*. Praha: Argo.

Götz, A. (2007). *Hitlerův národní stát. Loupení, rasová válka a nacionální socialismus*. Praha: Argo.

Govers, C.; Vermeulen, H. (eds.) (1997). *The Politics of Ethnic Consciousness*. Basingstoke: Macmillan Press.

Graeber, D. (2009). Debt – The first five thousand years. In: *Eurozine*. Dostupné na: <http://www.eurozine.com/articles/2009-08-20-graeber-en.html> (navštívené 24. 11. 2013).

Graham, J.; Nosek, B.; Haidt, J.; Iyer, R.; Koleva, S.; Ditto, P. H. (2011). Mapping the Moral Domain. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(2): 366 – 385.

Graham, J.; Nosek, B.; Haidt, J. (2012). The Moral Stereotypes of Liberals and Conservatives: Exaggeration of Differences across the Political Spectrum. In: *PLoS ONE*, 7(12). Dostupné na: <http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0050092> (navštívené 23. 3. 2014).

Graham, J.; Haidt, J.; Koleva, S.; Motyl, M.; Iyer, R.; Wojcik, S.; Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism. In: *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 47. San Diego, Waltham, London, Oxford, Amsterdam: Academic Press, (s. 55 – 130).

Granqvist, K. (2014). Recenzný posudok na tematický blok v tejto publikácii – *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: archív imprimovaných rukopisov ÚEt SAV.

Greene, J. (2013). *Moral Tribes: Emotion, Reason, and the Gap between Us and Them*. New York: The Penguin Press.

Grill, J. (2009). Mange mište pro Čechy: slovenští Romové na českých stavbách. In: *Journal A2*: 40. Rozšířená verzia dostupná na: www.migrationonline.cz (navštívené 25. 04. 2014).

Grill, J. (2012a). 'Going up to England': Exploring mobilities among Roma from Eastern Slovakia. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(8): 1269 – 1287.

Grill, J. (2012b). 'It's building up to something and it won't be nice when it erupts': The making of Roma/Gypsy migrants in post-industrial Scotland. In: *Focaal – Journal of Global and Historical Anthropology*, (62): 42 – 54.

Grill, J. (2014). *Butji pro výboris. Activation (works) without mobility, labour and structural vulnerability in neo-liberalising Slovakia*. Bratislava: UNDP. (Rukopis.)

Grill, J. (2015). 'Endured Labour' and 'Fixing Up' Money: The Economic Strategies of Roma Migrants in Slovakia and the UK. In: M. Brazzabeni, M. I. Cunha, M. Fotta, (eds.), *Gypsy Economy: Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. Oxford: Berghahn Books (s. 88 – 106).

Gronemeyer, R. (1983). Zigeunerpolitik in sozialistischen Ländern Osteuropas am Beispiel der Länder Ungarn, Tschechoslowakei, Polen. In: R. Gronemeyer,

(ed.), *Eigensinn und Hilfe*. Giessen: Focus, (s. 43 – 183).

Gropper, R.; Miller, C. (2001). Exploring new worlds in American Romani Studies. Social and cultural attitudes among the American Mačvaja. In: *Romani Studies*, Ser. 5, 11(2): 81 – 110.

Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Gupta, A.; Ferguson, J. (eds.) (1997). *Culture, power, place: explorations in critical anthropology*. Durham, NC: Duke University Press.

Guy, W. (1975). Ways of looking at Roms: the case of Czechoslovakia. In: F. Rehfish, (ed.), *Gypsies, Tinkers and other travelers*. London: Academic Press, (s. 201 – 227).

Guy, W. (1977). *The Attempt of Socialist Czechoslovakia to Assimilate its Gypsy Population*. Dizertačná práca. Bristol: University of Bristol.

Guy, W. (1998). Ways of Looking at Roma: The Case of Czechoslovakia. In: D. Tong, (ed.), *Gypsies. An Interdisciplinary Reader*. New York, London: Garland Publishing, (s. 13 – 48).

Guy, W. (ed.) (2001). *Between past and future: Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Guy, W. (2004). Recent Roma Migration to the United Kingdom. In: W. Guy, Z. Uherek, R. Weinerová, (eds.), *Roma migration in Europe: Case studies*. Münster: LitVerlag, (s. 165 – 210).

H

Hage, G. [1998] (2000). *White Nation. Fantasies of White supremacy in a multicultural society*. New York: Routledge and Pluto Press.

Hage, G. (2002). 'On the side of life' – Joy and the capacity of being. In: M. Zournazi, (ed.), *Hope: new philosophies for change*. Annandale, NSW: Pluto Press Australia, (s. 150 – 172).

Hage, G. (2003). *Against Paranoid Nationalism: Searching for Hope in a Shrinking Society*. London: Pluto Press, Merlin Press.

Hage, G. (2005). A not so multi-sited ethnography of a not so imagined community. In: *Anthropological Theory*, 5(4): 463 – 475.

Hage, G. (2010). Intercultural Relations at the Limits of Multicultural Governmentality. In: D. Ivinson, (ed.), *The Ashgate Research Companion to Multiculturalism*. Surrey: Ashgate, (s. 235 – 255).

Hahn, R. A.; Kleinman, A. (1983). Biomedical Practice and Anthropological Theory: Frameworks and Directions. In: *Annual Review of Anthropology*, 12: 305 – 333.

Haidt, J. (2006). *The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom*. New York: Basic Books.

Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*. New York: Allen Lane.

Haidt, J. (2013a). Moral Psychology for the Twenty-first Century. In: *Journal of Moral Education*, 42(3): 281 – 297.

Haidt, J. (2013b). *Morálka lidské mysli. Proč lidstvo rozděluje politika a náboženství*. Praha: Dybbuk.

Haidt, J.; Joseph, C. (2004). Intuitive Ethics: How Innately Prepared Intuitions Generate Culturally Variable Virtues. In: *Daedalus*, 133: 55 – 66.

Haidt, J.; Graham, J.; Joseph, C. (2009). Above and Below Left-right: Ideological Narratives and Moral Foundations. In: *Psychological Inquiry*, 20: 110 – 119.

Hajioff, S.; McKee, M. (2000). The health of the Roma people: a review of the published literature. In: *Journal of Epidemiology and Community Health*, 54(11): 864 – 869.

Hajská, M. (2012). Ame sam vlaška haj vorbinas vlaška! (My jsme Olaši a mluvíme olašsky!) Nástin jazykové situace olašských Romů z východního Slovenska v etnicky smíšené komunitě. In: *Romano džaniben*, 19(2): 35 – 53.

Hajduk-Nijakowska, J. (2013). Głupi sąsiad w anegdocie, czyli komiczny kozioł ofiarny. In: H. Rusek, A. Drożdż, (ed.), *Polski i czeski humor zaangażowany: Dowcip, anegdota i karykatura polityczna*. Cieszyn, Katowice, Brno: Uniwersytet Śląski w Katowicach, (s. 21 – 33).

Hall, S. (1997). The work of representation. In: S. Hall, (ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, New Delhi, Thousand Oaks, CA: SAGE, (s. 6 – 10).

Hammersley, M.; Atkinson, P. (2007). *Ethnography: principles in practice*. London: Routledge.

Hancock, I. (2001). *Země utrpení – dějiny otroctví a pronásledování Romů*. Praha: Signeta. (Přeložili H. Sadílková a K. Ryvolová, redakcia J. Červenka.)

Hancock, I. F. (2002). *We are the Romani people*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Hancock, I. (2010). *Danger! Educated Gypsy*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Hancock, I.; Dowd, S.; Djurič, R. (eds.) (1998). *The Roads of the Roma: A Pen Anthology of Gypsy Writers*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Hann, Ch. (2005). Correspondence: Reply to Michal Buchowski. In: *The Anthropology of East Europe Review*, 23(1): 194 – 200.

Haupt, G. (2008). „Anticiganizmus“ a teológia oslobodenia Rómov. Prednáška na výročnom stretnutí Medzinárodného katolíckeho výboru pre Rómov (CCT). 28. – 30. marca 2008. Trogir/Chorvátsko.

Havel, I. M.; Mitášová, M. (2004). Prostor prožívání jako prostor k jednání. In: *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír, (s. 153 – 221).

Headland, T. N.; Pike, K. L.; Harris, M. (eds.) (1990). Emics and etics: The insider/outsider debate. *Frontiers of anthropology*, Vol. 7. Newbury Park, Calif.: SAGE.

Heath, S. B. (1982). What no Bedtime Story Means: Narrative skills at home and at school. *Language and Society*, 11 (2): 49 – 76.

Heidegger, M. (2004). Budovat, bydlet, myslet (úryvok; preložil I. Chvatík, I.). In: *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír, (s. 293 – 296).

Heller, M. (2011). *Path to Post-Nationalism. A Critical Ethnography of Language*. Oxford: Oxford University Press.

Henrich, J.; Heine, S.; Norenzayan, A. (2010). The Weirdest People in the World? In: *Behavioral and Brain Sciences*, 33: 61 – 83.

HepaMeta kolektív (2014). HepaMeta – Prevalence of Hepatitis B/C and Metabolic Syndrome in Population Living in Separated and Segregated Roma Settlements. In: *Central European Journal of Public Health*, 22: Supplement. Dostupné na: http://apps.szu.cz/svi/cejph/obalka/aktualni_1-14-sup.pdf (navštívené 6. 11. 2014).

Heretik, A. (2012). *Extrémna agresia*, I. Nové Zámky: Psychoprof.

Hermann, A. (1965). *Die Zigeuner*. Olten und Freiburg: Walter.

Hickey, S.; Mohan, G. (eds.) (2004). *Participation – from tyranny to transformation?* New York: Zed Books.

Hirt, T.; Jakoubek, M. (eds.) (2006). „Romové“ v osídlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

Hirt, T.; Vochocová, L. (2005). Nešířme nacionální mýty (rozhovor L. Vochocové s T. Hirtem). In: *Respekt*, 4, 23. 1. 2005.

Hodson, G.; Costello, K. (2007). Interpersonal Disgust, Ideological Orientation and Dehumanization as Predictors of Intergroup Attitudes. In: *Psychological sciences*, 18(8): 691 – 698.

Hojsík, M. (2008). *Evaluácia programu obecných nájomných bytov v rómskych osídleniach*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku. Dostupné na: http://www.nadaciamilanasiamecku.sk/fileadmin/user_upload/dokumenty/Ine/Evalu__cia_FINAL.pdf (navštívené 23. 3. 2014).

Holý, D. (1999). *Oponentský posudek na doktorskou dizertační práci E. Krekovičové*. Brno. (Rukopis).

Holubová, B. (2010). *Účast žien v politike – postoje, stav a perspektíva*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. Dostupné na: http://www.institutrr.sk/download/b_holubova_5.pdf (navštívené 25. 8. 2014).

Homoláč, J. (2009). *Internetové diskuse o cikánech a Romech*. Praha: Karolinum.

Horváth, K. (2005). Gypsy work – gadjo work. In: *Romani Studies*, 15(1): 31 – 49.

Horváth, K. (2012). Silencing and naming the difference. In: M. Stewart, (ed.), *The Gypsy ‘Menace’: populism and the new antiGypsy politics*. London: Hurst & Company, (s. 117 – 137).

Horváthová, E. (1964). *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Národopisný ústav SAV.

Houdek, L. (2010). *Pahárští dómové (případová studie dómských komunit v okolí města Bhíntál v indickém státě Uttaráňčal*. Diplomová práce na odbore romistika. Praha: FF UK. Dostupné na: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/89429/> (navštívené 18. 9. 2014).

Hrabovský, M. (2011). *Rasová mytológia*. Bratislava: Kalligram.

Hrabovský, M. (2012). *Anticiganizmus a antisemitizmus v rasových a rasistických konštrukciách*. Bratislava: Ľudia proti rasizmu.

Hroch, M. (2003). Úvodem k čítance textů o nacionalismu. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalizmus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 403 – 417).

Hroch, M. (ed.) (2003). *Pohledy na národ a nacionalizmus. Čítanka textů*. Praha: SLON.

Hrustič, T. (2005). Nelapšoj – súčasné predstavy o revenantizme a vampirizme u Rusínov na Slovensku. In: M. Kováč, A. Kovács, T. Podolinská, (eds.), *Cesty na druhý svet – smrť a posmrtný život v náboženstvách sveta*. Bratislava: CERES, (s. 276 – 287).

Hrustič, T. (2006). Telo a telesné tekutiny v ľúbostnej mágii u Rómov vo východnom Zemplíne. In: I. Doležalová, N. Hamar, L. Bělka, (eds.), *Náboženství a tělo*. Brno: CERES, (s. 73 – 86).

Hrustič, T.; Pollák, P. (2007). Religiozita v rómskych komunitách na Slovensku. In: J. Balvín, (ed.), *Rubikova kostka. Multikulturalita: mezinárodní konference 6. setkání národnostních menšin*. Praha: Komise Rady hl. m. Prahy pro oblast národnostních menšin, (s. 469 – 474).

Hrustič, T. (2009). Náboženské konverzie Rómov vo východnom Zemplíne – prípadová štúdia reťazových konverzií. In: L. Grešková, (ed.), *Pastorácia Rómov (hľadanie rómskeho Boha)*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, (s. 123 – 142).

Hrustič, T. (2010a). Social change and some other factors of religious conversion among Roma in Eastern Slovakia. In: M. Kováč, T. Gál, (eds.), *Religious Change*. Bratislava: Chronos, (s. 125 – 129).

Hrustič, T. (2010b). Faktory ovplyvňujúce náboženské konverzie Rómov. In: *Slovenský národopis*, 58(3): 306 – 322.

Hrustič, T. (2010c). My nemáme rozdielov. Diskurz o etnicite a identite rómskych a nerómskych svedkov Jehovových na východnom Slovensku. In: *Romano džaniben*, jevend: 27 – 43.

Hrustič, T. (2011). Values and ethnicity – religious conversions of Roma in Eastern Slovakia to the Watchtower Society. In: C. Rughiniş, A. Máté-Tóth, (eds.), *Spaces and Borders. Young Researchers about Religion in Central and Eastern Europe*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, (s. 23 – 32).

Hrustič, T. (2012a). The Trends in the Participation of Romani Candidates in Elections in Slovakia. In: *Roma Rights, Journal of the European Roma Rights Centre. Challenges of Representation: Voices on Roma Politics, Power and Participation*, (s. 39 – 48).

Hrustič, T. (2012b). Rómovia a náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia na Slovensku. In: *Axis Mundi*, 7(2): 27 – 32.

Hrustič, T. (2013). Rómska politická participácia v komunálnej politike na Slovensku. In: V. Benč, T. Hrustič, T. Kardos, A. Mušinka, (eds.): *Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni*. Prešov: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, (s. 55 – 64).

Hrustič, T. (2015). Usury among the Slovak Roma: Notes on Relations between Lenders and Borrowers in a Segregated Taboris. In: M. Brazzabení, M. I. Cunha, M. Fotta, (eds.), *Gypsy Economy: Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. Oxford: Berghahn Books, (s. 31 – 48).

Hrustičová, L. (2013). *Stratégie náboženských organizácií pôsobiacich medzi Rómami. Prípadová štúdia charizmatického spoločenstva z východného Slovenska*. Nepublikovaná dizertačná práca, Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, Ústav etnológie v Bratislave.

Hübschmannová, M. (s. d.). Zajda. In: *Rombase. Didactically Edited information on Roma*. Dostupné na: <http://rombase.uni-graz.at/cd/data/ethn/work/data/zajda.en.pdf> (navštívené 7. 8. 2014).

Hübschmannová, M. (1978). The Roma (Gypsies) in Czechoslovakia and their literature. In: *Studies in Indo-Asian Art and Culture*, 5: 37 – 76.

Hübschmannová, M. (1979). Bilingualism Among the Slovak Roms. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 19: 33 – 49.

Hübschmannová, M. (ed.) (1987). *Čeho je na světě nejvíc? So hin pro svetos jekhbuter?* Praha: Kulturní dům hl. m. Prahy, Ústřední kulturní dům železničářů Praha.

Hübschmannová, M. (1999a). Několik poznámek k hodnotám Romu/Several remarks to Romani values. In: *Romové v České republice 1945 – 98/Roma in the Czech Republic 1945 – 98*. Praha: SOCIOKLUB, (s. 1 – 51).

Hübschmannová, M. (1999b). *Romské pohádky*. Praha: Fortuna.

Hübschmannová, M. [1993] (2002). *Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Hübschmannová, M. (2003). Romové – subetnické skupiny. In: *Rombase. Didactically Edited information on Roma*. Dostupné na: <http://romani.uni-graz.at/rombase/> (navštívené 18. 9. 2014). (Cesta: Data » Etnologie a Skupiny » Obecná témata » Romové – subetnické skupiny. Pozn.: dole vlevo je možné nastavit českou jazykovou verzi.)

Hübschmannová, M.; Kyuchukov, Ch. (2006). Vyjádření prosby ve dvou romských dialektech. In: *Romano džaniben*, ěilaj: 61 – 74.

Hübschmannová, M.; Šebková, H.; Žigová, A. (1991). *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Hudson, R. A. (1996)². *Sociolinguistics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Huonker, Th. (2009). Beitrag zum Lehrmittel. In: S. Brändli, M. E. Davolio, K. Kistler, (eds.), *Merken was läuft. Rassismus im Visier*. Zürich: Verlag Pestalozzianum.

Hund, D. W. (1999). *Rassismus*. Münster: Westfälisches Dampfboot.

Hurrle, J.; Grill, J.; Ivanov, A.; Kling, J.; Škobla, D. (2012). *Nejasný výsledok. Pomohli projekty z ESF Rómom na Slovensku? Analýza dopadu projektov v programovacom období 2007 – 2013*. Bratislava: UNDP.

Huxley, J.; Haddon, A. C. (1935). *We Europeans: A Survey of 'Racial' Problems*. London: J. Cape.

CH

Chamberlain, H. S. (1912). *Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts*. Leipzig: C. G. Röder. G. M. B. H.

Christians, C. G. (2005). Ethics and Politics in Qualitative Research. In: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, (eds.), *The Sage handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: SAGE, (s. 139 – 164).

Chudžíková, A. (2011). Vnímání menšin v politickém diskurzu. In: J. Lajčáková, A. Chudžíková, T. Gažovičová, (eds.), *Menšiny v politickom diskurze*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry, (s. 23 – 37). Dostupné na: <http://www.cvek.sk/uploaded/files/Mensiny%20v%20politickom%20diskurze.pdf> (navštívené: 23. 3. 2014).

I

Iyer, R.; Koleva, S. P.; Graham, J.; Ditto, P. H.; Haidt, J. (2012). Understanding Libertarian Morality: The Psychological Dispositions of Self-identified Libertarians. In: *PLoS ONE*, 7(8). Dostupné na: <http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0042366> (navštívené 23. 3. 2014).

J

Jacobs, F.; Ries, J. (2008). *Roma/Zigeunkulturen in neuen Perspektiven (Romani/Gypsy Cultures in New Perspective)*. Leipzig: Leipziger University.

Jakoubek, M. (2005). *Romové – konec (ne)jediného mýtu*. Praha: Socioklub.

Jakoubek, M. (2006). Vystavte národ z pohlednic! In: *A2 – kulturní týdeník* č. 51. Dostupné na: <http://www.advojka.cz/archiv/2006/51/vystavte-narod-z-pohlednic> (navštívené 18. 9. 2014).

Jakoubek, M. (ed.) (2008). *Cikáni a etnicita*. Praha: Triton.

Jakoubek, M.; Hirt, T. (eds.) (2008): *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, 1999 – 2005*. Bratislava: Open Society Foundation.

Jakšić, B.; Bašić, G. (2005). *Umetnost preživljavanja. Gde i kako žive Romi u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvu teoriiju.

Jakubowska, L. (1993). Writing about Eastern Europe: Perspectives from ethnography and anthropology. In: H. Driesen, (ed.), *The Politics of Ethnographic Reading and Writing. Confrontations of Western and Indigenous Views*. Nijmegen Studies in Development and Cultural Changes. Vol. 13. Saarbrücken, Ford Lauderdale: Breitenbach.

James, P. (2003). Náměty pro teorii národa. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalizmus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 386 – 402).

Jansen, S.; Löfving, S. (eds.) (2008). *Struggles for Home: Violence, Hope and the Movement of People. Dislocations*. Oxford: Berghahn Books.

Janto, J. (2008). Komunikácia a priestor. (Na príklade mestského sídliska). In: *Slovenský národopis*, 56(3): 277 – 284.

Jarčuška, P.; Bobáková, D.; Uhrín, J.; Bobák, L.; Babinská, I.; Kolarčík, P.; Gecková, A. M. (2013). Are barriers in accessing health services in the Roma population associated with worse health status among Roma? In: *International Journal of Public Health*, 58(3): 427 – 434.

Jaroš, M. (2011). Foto k článku Úkol pro premiéra. In: *Respekt*, 36: 36 (5. – 1. 10. 2011).

Jefferson, T. (1785). *Notes on the State of Virginia*. University of Virginia Library: Electronic Text Center.

Jenkins, R. (1994). Rethinking Ethnicity: Identity Categorization and Power. In: *Ethnic and Racial Studies*, 17(2): 197 – 223.

Jurásková, M. (2002). Vzťah Rómov k majorite. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma, Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, (s. 393 – 412).

Jurásková, M. (2004). Podoby a mechanizmy sociálneho vylúčenia rómskych komunit na Slovensku. In: D. Scheffel, A. Mušinka, (eds.), *Rómska marginalita*. Prešov: Centrum antropologických výskumov, (s. 61 – 72).

Jurková, I. (2014). *Klub Černá perla a restaurace Cikánská jízba jako dva příklady romské hudební (re) prezentace*. Bakalárska práca na odbore romistika. Praha: FF UK (navštívené 18. 9. 2014).

Jurová, A. (1993). *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress Publishers.

Jurová, A. (1996). *Dokumenty – Rómska problematika 1945 – 1967* (4 zv.). Praha: ÚSD.

Jurová, A. (1998). Pokus o pohľad na niektoré problémy vývoja Rómov na Slovensku v 90. rokoch. Referát z konferencie *Národnostní menšiny v České republice a zemích střední Evropy v 90. letech*. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-99/jurova.html> (navštívené 12. 3. 2014).

Jurová, A. (2002). Od odchodu z pravlasti po prvú asimilačné opatrenia. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, (s. 19 – 30).

Justin, E. (1943). *Lebensschicksale artfremd erzogener Zigeunerkinder und ihrer Nachkommen*. Inaugural-Disertation Zur Erlangung des Doktorgrades genehmigt von der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Fakultät der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Dostupné na: http://www.sifaz.org/eva_justin_dissertation_artfremd_erzogene_zigeunerkinder_1943.pdf (navštívené 1. 7. 2014).

K

Kelty, C.; Panofsky, A. (2014). Disentangling Public Participation in Science and Biomedicine. In: *Genome Medicine*, 6(8): 1 – 14. Dostupné na: <http://genomemedicine.com/content/6/1/8>, doi:10.1186/gms25 (navštívené 6. 11. 2014).

Kemeny, I. (ed.) (2005). *Roma of Hungary*. Boulder, Colombia: Social Science Monographs.

Kemnitz, T. M. (1973.) The Cartoon as a Historical Source. In: *The Journal of Interdisciplinary History*, 4(1): 81 – 93.

Kenrick, D. (2004). *A Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*. London: The Scarecrow Press.

Kertesi, G.; Kézdi, G. (2011). The Roma/Non-Roma Test Score Gap in Hungary. In: *The American Economic Review*, 101(3): 519 – 525.

Kiliánová, G. (2005). *Identita a pamäť. Devín/Theben/Dévény ako pamätné miesto*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, SAP.

Kilánová, G. (ed.) (1998). *Identita etnických spoločností. Výsledky etnologických výskumov*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, SAP.

Kiliánová, G.; Kowalská, E.; Krekovičová, E. (eds.) (2009). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Historický ústav SAV, VEDA.

Kleinman, A. (1980). *Patients and healers in the context of culture: an exploration of the borderland between anthropology, medicine, and psychiatry*. Berkeley: University of California Press.

Kleinman, A.; Benson, P. (2006). Anthropology in the Clinic: The Problem of Cultural Competency and How to Fix It. In: *PLoS Medicine*, (elektronický časopis), 3(10): e294 Dostupné na: <http://www.plosmedicine.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pmed.0030294> (navštívené 6. 11. 2014).

Klemperer, V. (2000). *The Language of the Third Reich*. London: The Athlone Press.

Klímová, I. (2002). Romani political representation in Central Europe. An historical survey. In: *Romani Studies*, 12(2): 103 – 147.

Knoblauch, H. (2005). Focused Ethnography. In: *Forum: Qualitative Social Research*, (elektronický časopis), 6(3): článok č. 44. Dostupné na: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/20/43> (navštívené 6. 11. 2014).

Kobes, T. (2009a). *Nastartovali nás jako motorky: činnost nevládních organizací při řešení romské problematiky na východním Slovensku*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Kobes, T. (2009b). *Tu zme šicke jedna rodzina, tu zme šicke jedna fajta. Příbuzenství východoslovenského venkova*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.

Kobes, T. (2012). „Naši Romové“ – difrakční vzorce odlišnosti na východoslovenském venkove. In: *Romano džaniben*, (2): 9 – 34.

Kocój, E.; Lechowski, P.; Plebańczyk, K. (2012). Tematyka cygańska w polskich zbiorach ikonograficznych (wiek XIX – i połowa XX wieku): Rekonesans. In: *Zarządzenie w kulturze*, 13(2): 171 – 184.

Kolarčík, P.; Gecková, A. M.; Orosová, O.; van Dijk, J. P.; Reijneveld, S. A. (2009). To what extent does socio-economic status explain differences in health between Roma and non-Roma adolescents in Slovakia? In: *Social Science & Medicine*, 68(7): 1279 – 1284.

Kolarčík, P.; Gecková, A. M.; Orosová, O.; van Dijk, J. P.; Reijneveld, S. A. (2010). Predictors of health-endangering behaviour among Roma and non-Roma adolescents in Slovakia by gender. In: *Journal of Epidemiology and Community Health*, 64(12): 1043 – 1048.

Koleva, S. P.; Graham, J.; Ditto, P.; Iyer, R.; Haidt, J. (2012). Tracing the Threads: How Five Moral Concerns (Especially Purity) Help Explain Culture War Attitudes. In: *Journal of Research in Personality*, 46(2): 184 – 194.

Kolmanová, M. (2007). Výzkum jazykových dovedností dětí v romském a slovenském jazyce. Terénní výzkum v osadách Rakúsy a Bystrany (14 – 21. 2. 2005). In: *Romano džaniben*, jevend: 28 – 45.

Kosová, I.; Oravec, L.; Gabčová, L. (2013). *Updated Civil Society Monitoring Report: On the implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in 2012 and 2013 in Slovakia*. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation.

Košťálová, P. (2012). *Stereotypní představy a etnické mýty: Kulturní identita Arménie*. Praha: SLON.

Koupilová, I.; Epstein, H.; Holčík, J.; Hajioff, S.; Mc-Kee, M. (2001). Health needs of the Roma population in the Czech and Slovak Republics. In: *Social Science & Medicine*, 53(9): 1191 – 1204.

Kováč, M. (2003). Slnko pre spravodlivých. Posvätnosť prísahy a Božia sankcia medzi horehronskými Rómami z obce Telgárt. In: M. Kováč, A. B. Mann, (eds.), *Boh všetko vidí/ O del sa dikhel. Duchovný svet Rómov na Slovensku*. Bratislava: Chronos, (s. 17 – 35).

Kováč, M. (2004a). Ludová viera u slovenských Rómov. In: *Studia Academica Slovaca*, 33. Bratislava: Stimul, (s. 106 – 114).

Kováč, M. (2004b). Religiozita ako možný prostriedok k riešeniu sociálneho postavenia Rómov. In: *Rómska kultúra na Slovensku*. Dunajská Streda: Lilium Aurum, (s. 41 – 45).

Kováč, M.; Jurík, M. (2002). Religiozita Rómov a aktivity cirkví vo vzťahu k Rómom. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, (s. 127 – 143).

Kováč, M.; Mann, A. B. (2003). Rómovia a viera. In: M. Kováč, A. B. Mann, (eds.), *Boh všetko vidí/ O del sa dikhel. Duchovný svet Rómov na Slovensku*. Bratislava: Chronos, (s. 17 – 35).

Kováč, M.; Mann, A. B. (ed.) (2003). *Boh všetko vidí/ O Del sa dikhel. Duchovný svet Rómov na Slovensku*. Bratislava: Chronos.

Kovács, L. (2014). *Urbánna marginalita v Budapešti a jej vplyv na rómske ekonomické stratégie a sociálne siete*. Dizertačná práca. Bratislava: Fakulta ekonomických a sociálnych vied.

Kovai, C. (2012). Hidden Potentials in ‘Naming the Gypsy’: The Transformation of the Gypsy-Hungarian Distinction. In: M. Stewart, (ed.), *The Gypsy ‘Menace’: populism and the new anti-Gypsy politics*. London: Hurst & Company, (s. 281 – 295).

Kravčík, M. (2011). *Richnavská „gramotnosť“*. Dostupné na: <http://kravcik.blog.sme.sk/c/252530/Richnavska-gramotnost.html> (navštívené 20. 5. 2014).

Krawczyk-Wasilewska, V.; Dobbie, M. (2007). Sophomoros, czyli koncept humorystyczny. In: *Literatura ludowa*, 51(4 – 5): 109 – 112.

Krekovič, E.; Mannová, E.; Krekovičová, E. (eds.) (2013). *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Premedia.

Krekovičová, E. (1989). *O živote folklóru v súčasnosti. Ludová pieseň*. Bratislava: Národopisný ústav SAV.

Krekovičová, E. (1998a). *Zwischen Toleranz und Barrieren: Das Bild der Zigeuner und Juden in der slovakischen Folklore*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Krekovičová, E. (1998b). Obraz vyšších vrstiev a mesta v slovenskom folklóre. In: E. Mannová, (ed.), *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1990 – 1989*. Bratislava: AEP, (s. 147 – 161).

Krekovičová, E. (1999). *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Róma a Žida v slovenskom folklóre*. Bratislava: AEP.

Krekovičová, E. (2001). Medzi autoobrazom a heteroobrazom. In: M. Toncrová, L. Uhlíková, (eds.), *Etnické stereotypy z pohľadu rôznych viednych oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, (s. 17 – 34).

Krekovičová, E. (2005). *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava: Eterna press, Ústav etnológie SAV.

Krekovičová, E. (2006). Cigán fiškálom: komická figúrka Róma v tradičnej folklórnej anekdote a na internete alebo čo sa stalo s obrazom Róma v slovenskej spoločnosti na prelome tisícročia. In: E. Mannová, A. Puková, (eds.), *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, 10(1 – 2): 140 – 152.

Krekovičová, E. (2008). Reflexia šoa a porraimos v tradičnom folklóre a v asynchrónnej internetovej komunikácii. In: M. Vrzgulová, D. Richterová, (ed.), *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Úrad vlády SR, Dokumentačné stredisko holokaustu, (s. 137 – 143, 362 – 370).

Krekovičová, E. (2009). Konštruovanie obrazu „iných“ v očiach Slovákov. Medzi autoobrazom a heteroobrazmi. In: G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová, (eds.), *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV, Historický Ústav SAV, (s. 473 – 497).

Krekovičová, E. (2013). Aktuálne otázky stredoeurópskej folkloristiky/A közép-európai folklorisztika időszerű kérdései/Aktuelle Fragen der mitteleuropäischen Folkloristik. In: J. Liszka, (ed.), *Acta Ethnologica Danubiana*, (15): 51 – 65.

Krekovičová, E.; Panczová, Z. (2013a). Obraz nepriateľa v počiatkoch slovenskej politickej karikatúry. Vizualné stereotypy v časopise Černokňažník v rokoch 1861 – 1910. In: *Slovenský národopis*, 61(1): 31 – 54.

Krekovičová, E.; Panczová, Z. (2013b). Visual Representations of ‘Self’ and ‘Others’: Images of the Traitor and the Enemy in Slovak Political Cartoons, 1861 – 1910. In: D. Demski, I. Sz. Kristóf, K. Baraniecka-Olszewska, (eds.), *Competing Eyes: Visual Encounters With Alterity in Central and Eastern Europe*. Budapest: L’Harmattan, (s. 462 – 487).

Krekovičová, E.; Panczová, Z.; Bužeková, T. (2006). *Folklór a komunikácia v procesoch globalizácie*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, SAP.

Krieger, N. (2011). *Epidemiology and the people’s health: theory and context*. New York: Oxford University Press.

Kriglerová, E.; Gažovičová, T. (2012). *Škola pre všetkých?* Bratislava: Centrum pre výskum ethnicity a kultúry.

Kringos, D. S.; Boerma, W. G.; van der Zee, J.; Groenewegen, P. P. (2013). Political, cultural and economic foundations of primary care in Europe. In: *Social Science & Medicine*, 99: 9 – 17.

Krivošík, L. (2014). Hovorme viac o rasizme. In: *.týždeň*. (on-line). Dostupné na: <http://dennik.tyzden.sk/lukas-krivosik/2014/07/17/hovorme-viac-o-rasizme-romov> (navštívené 19. 7. 2014).

Kubaník, P. (2012). Dětský registr romštiny. In: *Romano džaniben*, 19(1): 61 – 80.

Kubaník, P. (v recenznom konaní). Škádlení dětí v romské osadě. In: J. Kesselová, (ed.), *Registre jazyka a jazykovedy*. Prešov: Filozofická fakulta PU.

Kubaník, P.; Červenka, J.; Sadílková, H. (2010). Romština v ČR – uchování jazyka a jazyková směna. In: *Romano džaniben*, 17(2): 11 – 40.

Küllöš, I. (2003). *Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkorig*. Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet.

Kumanová, Z. (1998). Etnická identifikácia obyvateľov tzv. cigánskej/rómskej kolónie v Plaveckom Štvrtku. In: *Slovenský národopis*, 46(1): 42 – 59.

Kužel, S. (ed.) (2000). *Terénní výzkum integrace a segregace*. Praha: Cargo Publishers.

Kužma, Š. (2010). *Rómske osady – ako ďalej?* Dostupné na: <http://stefankuzma.blog.sme.sk/c/242858/Romske-osady-ako-dalej.html> (navštívené: 23. 3. 2014).

Kyuchukov, H. (1994). The communicative competence of Romani (Gipsy speaking) children in Bulgarian discourse, in a classroom situation. In: *International Journal of Psycholinguistics*, 10(1): 59 – 82.

Kyuchukov, H. (2012). ‘Anti-Gypsyism’ or ‘antigypsyism’. In: H. Kyuchukov, (ed.), *New Faces of Antigypsyism in modern Europe*. Prague: NGO Slovo 21, (s. 4 – 6).

Kyuchukov, H. (ed.) (2012). *New Faces of Antigypsyism in Modern Europe*. Prague: NGO Slovo 21.

L

Labonte, R. N.; Laverack, G. (2008). *Health promotion in action: from local to global empowerment*. New York: Palgrave Macmillan.

Lacková, I. (2000). *A false dawn. My life as a Gypsy woman in Slovakia*. Hatfield: Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press.

Lacková, E.; Hübschmannová, M. (1997). *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.

Lajčáková, J. (2007). The Uneasy Road towards Remediating the Economic and Cultural Disadvantage of the Roma in Slovakia. In: *International Journal on Minority and Group Rights*, (14): 59 – 83.

Lajčáková, J. (2012a). *Civil Society Monitoring Report: On the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in 2012 in Slovakia*. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation.

Lajčáková, J. (2012b). Dočasné vyrovnávacie opatrenia: jedinečná príležitosť, ako pomôcť pri začleňovaní Rómov. In: *Menšinová politika na Slovensku*. Kritický štvrtročník Centra pre výskum etnicity a kultúry, 2(4): 1 – 2. Dostupné na: http://cvek.sk/uploaded/files/Mensinova%20politika%20na%20Slovensku%204_2012.pdf (navštívené 23. 3. 2014).

Lajčáková, J. (2013). *Zákon o pomoci v hmotnej núdzi pomôže len splnomocnencovi*. Dostupné na: <http://www.jetotak.sk/editorial/zakon-o-pomoci-v-hmotnej-nudzi-zrejme-pomoze-len-splnomocnencovym-preferenciam> (navštívené 23. 3. 2014).

Lajčáková, J.; Chudžiková, A.; Gažovičová, T. (2011). *Menšiny v politickom diskurze*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry.

Lancy, D. F. (2007). Accounting for Variability in Mother-Child Play. In: *American Anthropologist*, 109(2): 273 – 284.

Laubeová, L.; Kalinová, M. (2006). Požadavky na politickú autonómiu romského národa v Európe 21. st. letí. In: *Sociologická řada SO-006, Pražské sociálně vědní studie*. Dostupné na: http://publication.fsv.cuni.cz/attachments/91_Llaubeova.pdf (navštívené 18. 9. 2014).

LeCompte, M. D.; Schensul, J. J. (2013). *Analysis and interpretation of ethnographic data: a mixed methods approach*. Lanham: AltaMira Press.

Le Goff, J. (1998). *Středověká imaginace*. Praha: Argo.

Leščák, M. (1971). *Súčasný stav humoristického rozprávania na Spiši (Pokus o výskum frekvencie výskytu)*. Kandidátska dizertačná práca, I., II. Bratislava: Národnopisný ústav SAV.

Leščák, M. (2010). *Humoristické rozprávanie na Spiši (1962 – 1967). Pokus o výskum frekvencie výskytu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, KEKA FiF UK.

Levý, J. (1963). *Umění překladu*. Praha: Československý spisovatel.

Lewison, M. (1999). Conflicts of interests? The ethics of usury. In: *Journal of Business Ethics*, 22: 327 – 339.

Lewis, O. (1966). The Culture of Poverty. In: *Scientific American*, 215(4): 19 – 25.

Lewis, D.; Mosse, D. (eds.) (2006). *Development brokers and translators: The ethnography of aid and agencies*. Bloomfield: Kumarian Press.

Li, T. M. (2007). *The will to improve: Governmentality, development, and the practice of politics*. Durham: Duke University Press.

Liégeois, J. P. (1987). *Gypsies and Travellers*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Liégeois, J. P. (1994). *Roma, Gypsies and Travellers*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Liégeois, J. P. (1995). *Rómovia, cigáni, kočovníci*. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko rady Európy.

Liégeois, J. P. (2007). *Roma in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Liddell, H. G. – Scott, R. (1875). *A Greek-English Lexicon*. New York: Harper & Bros.

Linke, U.; Dundes, A. (1988). More on Auschwitz Jokes. In: *Folklore*, 99(1): 3 – 10.

Lock, M.; Nguyen, V. K. (2010). *An Anthropology of Biomedicine*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell.

Lucassen, L.; Willems, W.; Cottaar, A. (1998). *Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach*. London, New York: Macmillan, St. Martin's Press.

Luffer, J. (2009). Všudypřítomný šibal. In: L. Olivová, (ed.), *Postava šibala v asijské slovesnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého, (s. 7 – 14).

Lysá, H. (ed.), (1999). *Romové v České republice (1945 – 1998)*. Praha: Socioklub.

Maďarová, Z. (2014). Analýza rozhovorov o používaní rodovo vyváženého jazyka vo verejnej správe. In: J. Cviková, (ed.), *Analýza významu a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka*. Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR SR.

M

Maďarová, Z.; Ostertágová, A. (eds.) (2012). *Politika vylúčenia a emócií. Aspekty predvolebnej kampane 2012*. Bratislava: ASPEKT.

Maďarová, Z.; Kobová, L.; Ostertágová, A. (2011). *Politiky a političky. Aspekty formovania politickej subjektivity žien*. Bratislava: ASPEKT.

Malcolm X. (1963). The Black Revolution. In: *Malcolm X Speeches* (on-line). Dostupné na: http://www.malcolm-x.org/speeches/spc_06_63.htm (navštívené 11. 10. 2013).

Malik, K. (1996). *The Meaning of Race: Race, History and Culture in Western Society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Malkki, L. (1995). *Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press.

Malkki, L. (1997). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. In: A. Gupta, J. Ferguson, (eds.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham, NC: Duke University Press, (s. 52 – 74).

Mann, A. (1980). Vystaňovalectvo za prácou do Ameriky na prelome 19. a 20. storočia a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, 28(4): 537 – 552.

Mann, A. (ed.) (1988). *Slovenský národopis*, 36(1), monotematické číslo: *K historickým a etnokultúrnym determináciám spoločenskej integrácie Cigánov-Rómov v procese výstavby rozvinutého socializmu v Československu*. Bratislava: Národopisný ústav SAV.

Mann, A. B. (1992a). *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku*. Bratislava: Ister Science Press.

Mann, A. B. (1992b). Vývoj rómskej rodiny na príklade troch spišských obcí. In: *Demografie*, 34(2): 118 – 129.

Mann, A. B. (1992c). Formovanie etnickej identity Rómov na Slovensku. In: J. Plichtová, (ed.), *Minority v politike/Kultúrne a jazykové práva*. Bratislava: Československý výbor Európskej kultúrnej nadácie, (s. 237 – 241).

Mann, A. B. (1995). Duchovný rozvoj – podmienka urýchlenia spoločenského rastu rómskeho obyvateľstva na Slovensku. In: *Slezský sborník*, 93 (1 – 2): 154 – 160.

Mann, A. B. (1996). Archaické prvky rómskej svadby na Slovensku. In: M. Kiripolský, (ed.), *Svadba na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo SNM, (s. 47 – 53).

Mann, A. (1998). Problém identity Rómov. In: G. Kiliánová, (ed.), *Identita etnických spoločností. Výsledky etnologických výskumov*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, SAP, (s. 45 – 70).

Mann, A. B. (2000a). The Problem of Identity of Romany People. In: G. Kiliánová, E. Riečanská, (eds.), *Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research*, Bratislava: Ústav etnológie SAV, SAP, (s. 51 – 78).

Mann, A. B. (2000b). Rómovia a tradičné formy ich obživy. In: *Pamiatky a múzea*, (4): 66 – 70.

Mann, A. B. (2001). *Rómsky dejepis*. Bratislava: Kalligram.

Mann, A. B. (2002). Prehľad romistiky na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, 50(3 – 4): 421 – 430.

Mann, A. B. (2003a). Spoznávanie vlastných dejín a kultúry ako prostriedok motivácie pri vzdelávaní rómskych žiakov. In: V. Fabianová, S. Matulay, (eds.), *Empirické poznatky z edukácie rómskych detí. Vplyv rodiny a rola matky vo výchove a vzdelávaní rómskych detí*. Spišská Nová Ves: UKF Nitra, (s. 7 – 18).

Mann, A. B. (2003b). Romany People in Slovakia and Their Identity. In: *Kolor, journal on Moving Communities*, 2: 27 – 46.

Mann, A. B. (2003c). Magická ochrana novorodenca u Rómov na Slovensku. In: M. Kováč, A. B. Mann, (eds.), *Boh všetko vidí/O Del sa dikhel. Duchovný svet Rómov na Slovensku*. Bratislava: Chronos, (s. 85 – 101)

Mann, A. B. (2004a). Duchovná kultúra Rómov. In: *Dingir, časopis o súčasné náboženské scéně*, 7(1): 10 – 13.

Mann, A. B. (2004b): Etnická identita a etnické stereotypy v rómsko-nerómskych medzietnických vzťahoch. In: J. Balvín, (ed.), *Výchova, vzdelání a kultura ve vztahu k národnostním menšinám*. Praha: Komise Rady hl. m. Prahy pro oblast národnostních menšin, (s. 400 – 406).

Mann, A. B. (2007a). Od stereotypov ku genocíde. In: Z. Kumanová, A. B. Mann, (eds.), *Nepriznaný holocaust. Rómovia v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava: Občianske združenie In minorita, Slovenské národné múzeum, Ústav etnológie SAV, (s. 27 – 32).

Mann, A. B. (2007b). Zmeny vekovej štruktúry rómskeho obyvateľstva na východnom Slovensku v rokoch 1997 a 2002. In: *Slovenský národopis*, 55(3): 292 – 303.

Mann, A. B. (2009). Vzťah Rómov k viere. In: L. Grešková, (ed.), *Pastorácia Rómov (hľadanie rómskeho Boha)*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, (s. 18 – 47).

Mann, B. A. (2012). Najstrašnejšia kapitola. In: *Multikulti* (on-line). Dostupné na: http://www.multikulti.sk/studie/najstrasnejšia_kapitola.html (navštívené 12. 12. 2012).

Marčinčin, A.; Marčinčinová, L. (2010). *Straty z vylúčenia Rómov. Klúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti* (e-book). Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti. Dostupné na: <http://www.osf.sk/media/docs/pages/straty-z-vylucenia-romov.pdf> (navštívené 6. 11. 2014).

Marczisz, M. (2011). The 'Cserehat model': Area-based development and Roma inclusion. In: *Development & Transition*. Dostupné na: <http://www.developmentandtransition.net/Single-Article-Issue.118+M568ad24e226.o.html> (navštívené 20. 5. 2014).

Marinero, I. C.; Sigona, N. (2011). Anti-Gypsyism and the politics of exclusion: Roma and Sinti in Contemporary Italy. In: *J. Mod. Ital. Stud.*, 16(5): 583 – 589.

Marmot, M. G.; Wilkinson, R. G. (2006). *Social determinants of health*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Maruniak, J.; Kozák, V.; Böhm, S. (eds.) (1985). *Náckove špásy*. Martin: Osveta.

Marushiakova, E. et al. (2001). *Identity Formation among Minorities in the Balkans: The cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo*. Sofia: Minority Studies Society „Studii Romani“.

Marushiakova, E.; Popov, V. (1997). *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Marušiaková, J.; Popov, V. (2001a). Historický osud a súčasné problémy Cigánov/Rómov v strednej a východnej Európe. In: *Etnologické rozpravy*, VIII(2): 9 – 17.

Marushiakova, E.; Popov, V. (2001b). *Gypsies in the Ottoman Empire. A Contribution to the History of the Balkans*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Marushiakova, E.; Popov, V. (2001c). Historical and Ethnographic Background. Gypsies, Roma, Sinti. In: W. Guy, (ed.), *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, (s. 33 – 53).

Marushiakova, E.; Popov, V. (2007). Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung in Bulgarien (1919 – 1989). In: M. Zimmermann, (ed.), *Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts. Beiträge zur Geschichte der Deutschen Forschungsgemeinschaft*, Band 3. Stuttgart: Franz Steiner.

Marushiakova, E.; Popov, V. (2010). Migrations West to East in the Times of the Ottoman. (The Example of a Gypsy/Roma Group in Modern Iran). In: *Anthropology of the Middle East*, 5(1): 93 – 99.

Marushiakova, E.; Popov, V. (2014). The Gypsy Religious Revival Movement: 'New Churches' in the Terri-

tories of the Former Soviet Union. In: D. Thurffjell; A. Marsh, (eds.), *Romani Pentecostalism: Gypsies and Charismatic Christianity*. Frankfurt am Main: Peter Lang Academic Research, (s. 41 – 56).

Marušák, M., Singer, L. (2009). Social Unrest in Slovakia 2004: Romani reaction to Neoliberal 'Reforms'. In: N. Sigona, N. Trehan, (eds.), *Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, (s. 186 – 208).

Masseria, C.; Mladovsky, P.; Hernandez-Quevedo, C. (2010). The socio-economic determinants of the health status of Roma in comparison with non-Roma in Bulgaria, Hungary and Romania. In: *European Journal of Public Health*, 20(5): 549 – 554.

Matlovičová, K.; Matlovič, R.; Mušinka, A.; Židová, A. (2012). The Roma population in Slovakia. Basic characteristics of the Roma population with emphasis on the spatial aspects of its differentiation. In: J. Penczes, Z. Radics, (eds.), *Roma population on the peripheries of the Visegrad countries*. Debrecen: Spatial trends and social challenges, (s. 77 – 104).

Matras Y. (2002). *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Matras, Y. (2005). The Role of Language in Mystifying and Demystifying Gypsy Identity. In: N. Saul, S. Tebutt, (eds.), *The Role of the Romanies: Images and Counter-images of 'Gypsies'/Romanies in European Cultures*. Liverpool: Liverpool University Press.

Mayall, D. (2004). *Gypsy Identities 1500 – 2000. From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany*. London, New York: Routledge.

Mazárová, E. (2013). *Ade, káj amen dživas/, Tu, kde žijeme“*. K interpretácii a vnímaniu priestoru u Rómov z Gelnice na príklade vybraného sídelného celku. Diplomová práca. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

McGarry, A. (2012). The dilemma of the European Union's Roma policy. In: *Critical social policy*, 32(1): 126 – 136.

McKay, J. (1982). An Explanatory synthesis of primordial and mobilisation approaches to ethnic phenomena. In: *Ethnic and Racial Studies*, 5: 395 – 420.

McMichael, A. J. (2002). Population, environment, disease, and survival: past patterns, uncertain futures. In: *The Lancet*, 359 (9312): 1145 – 1148.

McWhorter, J. (2001). *Losing the Race*. New York: Harper Perennial.

McWhorter, J. (2003). *Authentically Black*. New York: Gotham Book.

Mead, L. (1986). *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*. New York: Free Press.

Mendel, M.; Ostřanský, B.; Rataj, T. (2007). *Islám v srdci Evropy*. Praha: Academia.

Merchant, B. M.; Willis, A. I. (2012). Multiple and Intersecting Identities in *Qualitative Research*. New York: Tylor and Francis Group.

Měšťan, A. (1995): The Czech Stereotype of Poles. In: T. Walas, *Stereotypes and Nations*. Cracow: International Cultural Centre, (s. 40 a n.).

Mihok, B. (1996). *Die Situation der Roma im siebenbürgischen Landkreis Mureş und die Entwicklung von Sensibilisierungsmaßnahmen gegenüber der Roma-Minderheit*. Köln: Heinrich-Böll-Stiftung.

Mihok, B. (1999). *Vergleichende Studie zur Situation der Minderheiten in Ungarn und Rumänien (1989 – 1996) unter besonderer Berücksichtigung der Roma*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Mikulec, J. (1995). Sedlák očima české barokní společnosti. In: *Dějiny a současnost*, (6): 15 – 19.

Mišianik, J. (ed.) (1981). *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: VEDA.

Mitrović, A. (1990). *Na dnu. Romi na granici siromaštva*. Beograd: Naučna knjiga.

Mitrović, A., Zajić, G. (1998). Social position of the Roma in Serbia. In: A. Mitrović, (ed.), *The Roma in Serbia*. Belgrade: Centre for Anti-War Action & Institute for Criminological and Sociological Research.

Montesino, N. (2001). The 'Gypsy Question' and the Gypsy expert in Sweden. In: *Romani Studies*, Ser. 5, 11(1): 1 – 23.

Montgomery, H. (2009). *An Introduction to Childhood. Anthropological Perspectives on Children's Lives*. Malden, Oxford, Chichester: Wiley-Blackwell.

Moore, L. C. (2011). Language Socialization and Repetition. In: A. Duranti, E. Ochs, B. B. Schieffelin, (eds.), *The Handbook of Language Socialization*. Malden, Oxford, Chichester: Blackwell Publishing, (s. 209 – 226).

Morris, M. W.; Leung, K.; Ames, D.; Lickel, B. (1999). Views from inside and outside: Integrating Emic and Etic Insights about Culture and Justice Judgment. In: *Academy of Management Review*, 24(4): 781 – 796.

Mosse, D. (2005). *Cultivating Development: An Ethnography of Aid Policy and Practice*. London: Pluto Press.

Možný, I. (1999). *Proč tak snadno?* Praha: Sociologické nakladatelství.

Murphy, R. F. (1989). *Cultural and social anthropology: An overture*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.

Murray, C. (1984). *Losing Ground: American Social Policy 1950 – 1980*. New York: Basic Books.

Mušinka, A. (ed.) (2006). *Stará tehelňa – súčasný stav a možnosti riešenia*. Prešov: Krajské centrum pre rómske otázky.

Mušinka, A. (2007). *Drogy v rómskych komunitách Prešovského kraja*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.

Mušinka, A. (2012). *Podarilo sa. Príklady úspešných aktivít na úrovni samospráv smerujúcich k zlepšeniu situácie Rómov*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

Mušinka, A.; Škobla, D.; Hurrle, J.; Matlovičová, K.; Kling, J. (2014). *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: Rozvojový program OSN (UDNP). Dostupné na: http://www.unipo.sk/public/media/18210/Atlas_romkom_web.pdf (navštívené 14. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované aj ako *Atlas 2013*.)

Mušinka, M.; Mušinka, A. (2011). *Národnostná menšina pred zánikom? Štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881 – 2011*. Prešov: Minoritas – AUS – PU – CAV.

N

Nečas, C. (2002). *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

New, R. S. [1994] (2008). Child's Play in Italian Perspective. In: R. LeVine; R. S. New, (eds.), *Anthropology and Child Development. A Cross-Cultural Reader*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell, (s. 213 – 226).

New, W. S.; Merry, M. S. (2010). 'Gypsy Problem': D. H. and Others v. Czech Republic. In: *Comparative Education Review*, 54(3): 393 – 414.

Němec, I. (1997). Od nelichotivého pojmenování k čestnému názvu. In: *Naše řeč*, 80(3): 113 – 115.

Nižnanský, B. (1994). Mentálna mapa a profesionálne mapové diela. In: *Kartografické listy*, 5(2): 61 – 70.

Nižňanský, E.; Hrabovský, M. (2013). *Rasizmus, antisemitizmus, holokaust (anticiganizmus)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Nora, P. (1990). *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*. Berlin: Wagenbach.

Novák, P. (2009). Teorie sociálních reprezentací. In: *E-psychologie* (elektronický časopis ČMPŠ), 3(1): 22 – 29 (on-line). Dostupné na: <http://e-psycholog.eu/pdf/novak.pdf> (navštívené 6. 8. 2015).

Nutbeam, D.; Harris, E.; Wise, W. (2010). *Theory in a nutshell: a practical guide to health promotion theories*. Sydney: McGraw-Hill.

Odoj, G. (2013). Komizm a uczestnictwo we wspólnocie kulturowej – cechy i zależności. In: H. Rusek, A. Drożdż, (eds.), *Polski i czeski humor zaangażowany – dowcip, anegdota i karykatura polityczna*. Cieszyn, Katowice, Brno: Uniwersytet Śląski w Katowicach, (s. 11 – 20).

Ochs, E. (1988). *Culture and language development. Language acquisition and language socialization in a Samoan village*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ochs, E.; Schieffelin, B. B. (1984). Language acquisition and socialization. Three developmental stories and their implications. In: R. A. Schweder, R. A. LeVine, (eds.), *Culture theory: Essays on mind, self, and emotion*. New York: Cambridge University Press, (s. 276 – 322).

Okely, J. (1983). *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Okely, J. (1984). Ethnic identity and place of origin: the Traveller Gypsies in England. In: H. Vermeulen, J. Boissevain, (eds.), *Ethnic Challenge: The Politics of Ethnicity in Europe*. Göttingen: Edition Herodot.

Okely, J. (2008). Knowing without notes. In: N. Halstead, E. Hirsch, J. Okely, (eds.), *Knowing How to Know. Fieldwork and the Ethnographic Present*. London: Routledge, (s. 55 – 74).

Okely, J. (2011). Constructing Culture through Shared Location, Bricolage and Exchange. The Case of Gypsies and Roma. In: M. Stewart, M. Rövid, (eds.), *Multi-Disciplinary Approaches to Romany Studies* (e-book). Budapest: Central European University Press, (s. 35 – 54). Dostupné na: https://www.ucl.ac.uk/anthropology/people/academic_staff/m_stewart/multidisciplinary_approaches_to_romany_studies.pdf (navštívené 6. 11. 2014).

Okely, J. (2013). *Anthropological Practice. Fieldwork and the Ethnographic Method*. London, New Delphi, New York, Sydney: Bloomsbury.

Olivová, L. (2009). Šibalova tvář v čínské slovesnosti a nesnesitelná tíha zesměšnění. In: L. Olivová, (ed.), *Postava šibala v asijské slovesnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého, (s. 31 – 41).

Olivová, L. (ed.) (2009). *Postava šibala v asijské slovesnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Ong, A. (2003). *Buddha is hiding: refugees, citizenship, the new America*. Berkeley: University of California Press.

Orgovánová, K. (2013). Možnosti a limity Rómov v politickom živote. In: V. Benč, T. Hrustič, T. Kardos, A. Mušinka, (eds.), *Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni*. Prešov: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, (s. 33 – 37).

Ortiz, S. (2005). Decisions and choices – the rationality of economic actors. In: J. G. Carrier, (ed.), *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, (s. 59 – 77).

Ostertágová, A. (2012). Kto je občan? Konštrukcia občianstva v programoch politických strán. In: Z. Maďarová, A. Ostertágová, (eds.), *Politika vylúčenia a emócií. Aspekty predvolebnej kampane 2012*. Bratislava: Aspekt, (s. 13 – 54). Dostupné na: http://www.aspekt.sk/sites/default/files/aspekty_Politika_vylucenia_a_emocii_web_s_obalkou.pdf (navštívené 23. 3. 2014).

Ostertágová, A. (2014). Vybrané psychologické aspekty rodovo a/symetrického jazyka v sociolingvistikom kontexte. In: J. Cviková, (ed.), *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka*. Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR SR.

O'Day, B. J. (1999). *Political Campaign Planning Manual. A Step-by-step Guide to Winning Elections*. Washington D. C.: National Democratic Institute for International Affairs. Dostupné na: <https://www.ndi.org/files/Afgh-campaign-planning-manual-ENG.pdf> (navštívené 7. 2. 2014).

P

Paríková, M. (1979). Transport ľudskou silou. In: *Slovenský národopis*, 27(3): 449 – 473.

Pásztor, P.; Kaman, B. (eds.) (2012). *Gelnica: História a súčasnosť*. Košice: Harlequin, s. r. o.

Paulik, E.; Nagymajtenyi, L.; Easterling, D.; Rogers, T. (2011). Smoking behaviour and attitudes of Hungarian Roma and non-Roma population towards tobacco control policies. In: *International Journal of Public Health*, 56(5): 485 – 491.

Pavelčíková, N. (2004). *Romové v Českých zemích v letech 1945 – 1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.

Payne, K. R.; DeVol, P.; Dreussi Smith, T. (2010). *Mosty z chudoby*. Košice: Aha! Publishing.

Pečínka, P. (2003). Romská občanská iniciativa v České republice. In: *Středoevropské politické studie*, 5 (2 – 3): 1 – 8.

Pečínka, P. (2009): *Romské strany a politici v Evropě*. Brno: Doplněk.

Pelto, P. J.; Pelto, G. H. (1997). Studying knowledge, culture, and behavior in applied medical anthropology. In: *Medical Anthropology Quarterly*, 11(2): 147 – 163.

Petek, D.; Rotar Pavlic, D.; Svab, I.; Lolic, D. (2006). Attitudes of Roma toward smoking: qualitative study in Slovenia. In: *Croatian Medical Journal*, 47(2): 344 – 347.

Petráň, T. (2011). *Ecce homo. Esej o vizuální antropologii*. Pardubice: Univerzita Pardubice.

Piasere, L. (1985). *Mare Roma: catégories humaines et structure sociale. Une contribution à l'ethnologie tsigane*. Paris: chez Paul-Henri Stahl.

Piasere, L.; Zatta, D. J. (1990). Stealing from the Gadjó. Some Notes on Roma Ideology. In: *Etudes et documents Balkaniques et Méditerranéens*, 15: 163 – 172.

Picker, G. (2012): Left-wing progress? Neo-Nationalism and the case of Romany migrants in Italy. In: M. Stewart, (ed.), *The Gypsy 'Menace'. Populism and the New Anti-Gypsy politics*. London: Hurst & Company, (s. 81 – 94).

Pilát, J. (2002): Decentralizácia a jej potenciálny vplyv na situáciu Rómov. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, (s. 295 – 312).

Pinter, T. (2011). Diglosia alebo funkčný bilingvizmus v jazykovom úze Rómov na Slovensku a v Maďarsku. In: *Jazykovedný časopis*, 62(1): 3 – 18.

Pinter, T.; Menyhárt, J. (2005). Bilingvizmus v Malom Háji alebo jazyková situácia v rómskej komunite na južnom Slovensku. In: J. Štefánik, (ed.), *Individuálny a spoločenský bilingvizmus*. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvizme, 10. – 11. 6. 2004, FiF UK v Bratislave. Bratislava: Univerzita Komenského, (s. 77 – 83).

Platteau, J. P. (1995). A framework for the analysis of evolving patron-client ties in agrarian economies. In: *World Development*, 23(5): 767 – 786.

Plichtová, J. (1998). Sociálne reprezentácie: Teória, výskum, výzva. In: *Československá psychologie*, 6: 503 – 520.

Podoba, J. (2009). Identita a moc: etnický konflikt v kontexte transformačných procesov. In: G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová, (eds.), *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV, Historický ústav SAV, (s. 554 – 587).

Podolinská, T. (2003). „Boh alebo satan?“ Úloha nového náboženského hnutia Slovo života v polarizácii rómskej kolónie v Plaveckom Štvrtku. In: *Slovenský národopis*, 51(1): 4 – 31.

Podolinská, T. (2007a). „Čokoládová Mária“ – „rómske kresťanstvo“ na Slovensku. In: *Etnologické rozpravy*, XIV(1): 50 – 77.

Podolinská, T. (2007b). ‘Chocolate Mary’. ‘Roma Christianity’ as Ethnic, and Cultural Approximation of Christianity among the Roma in Slovakia. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*, 7(7): 60 – 75.

Podolinská, T. (2008a). Súčasná diskusia na tému náboženstva v období neskorkej modernity. In: *Slovenský národopis*, 56(4): 432 – 444.

Podolinská, T. (2008b). Religiozita v dobe neskorkej modernity: Prípád Slovensko. In: *Sociálne študia*, 5(3 – 4): 53 – 88.

Podolinská, T. (2009a). „Nová“ rómska duchovná identita. Charizmatické hnutia medzi Rómami na Slovensku. In: G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová, (eds.), *My a tí druhí. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít v modernej spoločnosti. Región strednej Európy*. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV, Historický ústav SAV, (s. 175 – 216).

Podolinská, T. (2009b). Úvod. „Ako zrnko piesku v mori“. Konštrukcia náboženskej identity menšínových a spoločensky stigmatizovaných skupín. In: G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová, (eds.), *My a tí druhí. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít v modernej spoločnosti. Región strednej Európy*. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV, Historický ústav SAV, (s. 139 – 143).

Podolinská, T. (2009c). Konštrukcia náboženských identít v praxi: platforma rozdielnosti a platforma podobnosti. In: G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová, (eds.), *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV, Historický ústav SAV, (s. 217 – 228).

Podolinská, T. (2011). Non-traditional Way of Social Inclusion of Romanies in Slovakia. Pentecostal Case. In: A. Barszewska, P. Lehel, (eds.), *Integrating minorities: traditional communities and modernization*. Cluj-Napoca: Kriterion, (s. 161 – 174).

Podolinská, T. (2014a). Questioning the Theory of Deprivation: Pentecostal Roma in Slovakia. In: D. Thurfjell; A. Marsh, (eds.), *Romani Pentecostalism: Gypsies and Charismatic Christianity*. Frankfurt am Main: Peter Lang Academic Research, (s. 89 – 107).

Podolinská, T. (2014b). Whose Mary? The Virgin Mary as an ethnic, cultural and religious marker among the Roma in Slovakia. In: A. Halemba, (ed.), *Gebrochene Kontinuitäten. Transnationalität in den Erinnerungskulturen Ostmitteleuropas im 20. Jahrhundert*. Köln, Wien, Weimar: Böhlau Verlag GmbH & Cie, (s. 146 – 65).

Podolinská, T.; Hrustič T. (2010). *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Coreta. Dostupné na: <http://www.uet.sav.sk/?q=sk/boh-medzi-barierami-socialna-inkluzia-romov-nabozenskou-cestou-o> (navštívené 16. 11. 2014).

Podolinská, T.; Hrustič T. (2011a). *Religion as a Path to Change*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Fridrich Ebert Stiftung.

Podolinská, T.; Hrustič, T. (2011b). Dynamika religijnosti Romov na Slowacii – droga ku integrácii czy wykluczeniu społecznemu? In: *Studia Romologica*, 4: 125 – 152.

Podolinská, T.; Hrustič, T. (2011c): Vedie náboženská zmena k sociálnej inklúzii Rómov? In: *Slovenský národopis*, 59(4): 413 – 431.

Podolinská, T.; Hrustič, T. (2011d). The Religious Way to Social Inclusion of the Roma. In: *Slovenský národopis*, 59(5): 548 – 558.

Podolinská, T.; Hrustič, T. (2011e). Sociálna efektívnosť náboženskej zmeny medzi Rómami na Slovensku. In: *Axis Mundi*, 6(2): 32 – 44.

Podolinská, T.; Hrustič, T. (2011f). Dopad náboženských misií v rómskych komunitách na zamestnateľnosť (na základe výsledkov výskumu SIRONA 2010). In: A. Mušinka, V. Benč, (eds.), *Pokrizová obnova SR. Zvyšovanie zamestnanosti a inklúzia Rómov*. Prešov: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, Prešovská univerzita, Úrad vlády SR, (s. 158 – 168).

Podolinská, T.; Hrustič, T. (2014). Religious Change and its Effects on Social Change for Roma in Slovakia. In: *Acta Ethnographica Hungarica*, 59(1): 235 – 256.

Podolinská, T.; Krivý, V.; Bahna, M. (2013). Religiozita: Slovensko a jeho susedia. In: V. Krivý, (ed.), *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, (s. 187 – 265).

Polívka, J. (1931). *Súpis slovenských rozprávok*, zv. V. Turčiansky sv. Martin: Knihotlačiarsky účastinársky spolok, (s. 73 – 79).

Popay, J.; Williams, G.; Thomas, C.; Gatrell, T. (1998). Theorising inequalities in health: the place of lay knowledge. In: *Sociology of Health & Illness*, 20(5): 619 – 644.

Poplacková, S.; Sankoff, D. [1988] (2004). Prepínanie kódov. In: J. Štefánik, (ed.), *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: AEP, (s. 73 – 81).

Popper, M.; Szeghy, P.; Šarközy, Š. (2009). *Rómska populácia a zdravie: Analýza situácie na Slovensku*. Madrid; Bratislava: Fundacion Secretariado Gitanos; PDCS (Partners for Democratic Change in Slovakia) (e-book). Dostupné na: <http://www.gitanos.org/upload/13/60/Eslovaquia-corrected.pdf> (navštívené 6. 11. 2014).

Popper, M.; Szeghy P.; Poduška, O.; Kollárik, R. (2011). *Iná realita*. Bratislava: Open Society Foundation.

Portík, M. (2003). *Determinanty edukácie rómskych žiakov*. Prešov: Pedagogická fakulta PU.

Powell, C. J.; Dépelteau, F. (eds.) (2013). *Conceptualizing relational sociology: ontological and theoretical issues*. New York: Palgrave Macmillan.

Prather, L. R. (2013). *Fighting Poverty at Home and Abroad: Explaining Attitudes Towards Redistribution*. Dostupné na: https://ncgg.princeton.edu/IPES/2013/papers/S115_rm2.pdf (navštívené 23. 3. 2014).

Proctor, N. R. (2009). *Rasová hygiena. Lékařství v době nacismu*. Praha: Academia.

Průcha, J. (2011). *Dětská řeč a komunikace*. Praha: Grada Publishing.

Puliš, P. (2002a). Formy a rozsah diskriminácie Rómov na Slovensku. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, (s. 413 – 443).

Puliš P. (2002b). Rómovia ako objekt politického extrémizmu. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, (s. 445 – 473).

R

Radičová, I. (2002). Rómovia na prahu transformácie In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, (s. 79 – 92).

Radičová, I. (ed.) (2004). *Atlas rómskych komunit na Slovensku*. Bratislava: Social Policy Analysis Centre, Inštitút pre verejnú otázku, Krajské centrum pre rómske otázky. (V texte tejto publikácie citované aj ako *Atlas 2004*.)

Radin, Paul. (1971). *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. New York: Schecken.

Ragas, M. W.; Roberts, M. S. (2009). Agenda Setting and Agenda Melding in an Age of Horizontal and Vertical Media: A new Theoretical Lens for Virtual Brand Communities. In: *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 86(1): 45 – 64.

Réger, Z. (1979). Bilingual Gypsy Children in Hungary: Explorations in ‘Natural’ Second-Language Acquisition at an Early Age. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 19(5): 59 – 82.

Réger, Z. (1999). Teasing in the linguistic socialization of Gypsy children in Hungary. In: *Acta Linguistica hungarica*, 46(3 – 4): 289 – 316.

Renan, E. (2003). Co je to národ? In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 270 – 296).

Rickmann, S. A. (2002). „Rassenpflege im völkischen Staat“: Vom Verhältnis der Rassenhygiene zur national-sozialistischen Politik. Bonn: Solingen.

Ries, J. (2014). The Cultural Dynamics of Romani/Gypsy Ethnicity and Pentecostal Christianity. In: D. Thurffjell; A. Marsh, (eds.), *Romani Pentecostalism: Gypsies and Charismatic Christianity*. Frankfurt am Main: Peter Lang Academic Research, (s. 127 – 142).

Riley, L. J. (2014). *Please Stop Helping Us. How Liberals Make It Harder for Blacks to Succeed*. New York: Encounter Books.

Ringold, D. (2000). *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington D.C.: World Bank.

Ringold, D.; Mitchell A.; Orenstein, E. W. (2005). *Roma in Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington DC: World Bank & London: Eurospan.

Rochowová, I.; Matschke, P. (1998). Nově o Cikánech v Byzantské říši na přelomu 13. a 14. stol. In: M. Hübschmannová, (ed.), *Romové v Byzanci (?)*. Praha: Signeta, (s. 48 – 56).

Roguľová, J. (2005). Do boja za národ s humorom: vtipkári a slovenská otázka v medzivojnovom období. In: V. Bystrický, J. Roguľová, (eds.), *Storočie propagandy: Slovensko v osídlach ideológií*. Bratislava: Historický ústav SAV, AEP, (s. 75 – 86).

Rom Lebedev, I. (1990). *Ot cyganskogo chora – k teatru „Romen“: Zapiski moskovskogo cygana*. Moskva: Isskustvo.

Rosenberg, A. (1934). *Der Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts*. München: Hoheneichen Verlag.

Rottenburg, R. (2009). *Far-Fetched Facts: A Parable of Development Aid-Inside Technology*. Cambridge, US: The MIT Press.

Rostas, J. (ed.) (2012). *Ten Years After. A History of Roma School Desegregation in Central and Eastern Europe*. Budapest, New York: Roma Education Fund and Central European University Press.

Rövid, M. (2011). One-size-fits-all-Roma? On the normative dilemmas of the emerging European Roma policy. In: *Romani Studies*, 21(1): 1 – 22.

Russinov, R. (2013). Segregation and Roma. In: *European Yearbook of Minority Issues*, Vol. 10, 2011. Leiden – Boston: Martinus Nijhoff Publishers, (s. 415 – 432).

Rybová, J. (2002): Rómska politická reprezentácia. In: M. Vašečka, M. Jurásková, E. Kriglerová, P. Puliš, J. Rybová, (eds.), *Rómske hlasy. Rómovia a ich politická participácia v transformačnom období*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, (s. 69 – 90).

S

Said, E. (1995). *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. Harmondsworth: Penguin.

Sallis, T. (2014). Paretův princip v rasové-nacionalistickém aktivismu. In: *Dělský potápěč*.

Dostupné na: <http://deliandiver.org/2014/05/paretuv-princip-v-rasove-nacionalistickem-aktivismu.html> (navštívené 19. 8. 2014).

Salner, A. (ed.) (2004). *Rómske deti v slovenskom školstve*. Bratislava: SGI.

Salner, P. (2000). Rukoväť židovského humoru. In: J. Klatzmann, (ed.), *Židovský humor*. Bratislava: Vydavateľstvo PT, (s. 115 – 119).

Salner, P. (2002). *(Môj) židovský humor*. Bratislava: Zing-print.

Sanchez-Mazas, M.; Licata, L. (2005). *L'autre: regards psychosociaux*. Grenoble: Presses universitaires Grenoble.

Sax, B. (2003). *Zvířata ve Třetí říši. Domáci mazlíčci, obětní beránci a holocaust*. Praha: Dokořán.

Scheffel, D. (1993). Антропология и этика в Восточной Европе. In: *Этнографическое обозрение*, (№ 6): 21 – 28.

Scheffel, D. Z. (2004). The Roma of Central and Eastern Europe. In: *Review of Anthropology*, 33(2): 143 – 161.

Scheffel, D. Z. (2005). *Svinia in black and white: Slovak Roma and their neighbours*. Peterborough, Ontario: Broadview Press.

Scheffel, D. Z. (2009). *Svinia v čiernobielym. Slovenskí Rómovia a ich susedia*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.

Scheffel, D. Z. (2010). Slovenská chudoba a rómska lichva. In: *OS – Národné práva menšín*, (1): 47 – 62.

Scheffel, D. (2012). Advocacy Trumps Accuracy? Stereotypes of East European Roma and Ethnography. In: *Collaborative Anthropologie*, 5: 143 – 146.

Scheffel, D. Z.; Mušinka, A. (eds.) (2004). *Rómska marginalita*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Zisťovanie marginality a integrácie medzi znevýhodnenými skupinami. Prešov: Centrum antropologických výskumov.

Schmidt-Degenhard, T. (2008). *Robert Ritter (1901 – 1951), Zu Leben und Werk des NS-„Zigeunerforschers“*. Dizertačná práca. Tübingen: University of Tübingen. Dostupné na: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/45268> (navštívené 12. 10. 2009).

Siegel, D. (2013). *Mobile Banditry: Central and East European Itinerant Criminal Groups in the Netherlands*. Utrecht: University of Utrecht.

Sigona, N. (2005). Locating ‘The Gypsy Problem’. The Roma in Italy: Stereotyping, Labelling and ‘Nomad Camps’. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(4): 741 – 756.

Silverman, C. (1988). Negotiating ‘Gypsiness’, strategy in context. In: *Journal of American Folklore*, 101(401): 261 – 275.

Simhandl, K. (2004). ‘Western Gypsies and Travelers’ – ‘Eastern Roma’: The Creation of Political Objects by the Institutions of the European Union. Dostupné na: <http://academos.ro/sites/default/files/biblio-docs/1203/simhandl.pdf> (navštívené 12. 12. 2010).

Sirovátka, O. (1987). Technika anekdoty alebo jak se dělají vtipy. In: *Národopisné informácie*, (2): 53 – 66.

Sirovátka, T.; Mareš, P. (2008). Social Exclusion and Forms of Social Capital: Czech Evidence on Mutual Links. In: *Sociologický časopis*, 44(3): 531 – 555.

Skupnik, J. (2004). Pohled z druhé strany potoka. Sociopsychologická dynamika marginalizovanosti. In: D. Scheffel, A. Mušinka, (eds.), *Rómska marginalita*. Prešov: Centrum antropologických výskumov, (s. 113 – 122).

Skupnik, J. (2007). Světy se zrcadlem. Marginalizace a integrace z hlediska sociopsychologické dynamiky společnosti. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43(1): 133 – 147.

Slančová, D. (1999). *Reč autority a lásky. Reč učitelky materské školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: Filozofická fakulta PU.

Slavkova, M. (2014). ‘Prestige’ and Identity Construction Amongst Pentecostal Gypsies in Bulgaria. In: D. Thurfjell; A. Marsh, (eds.), *Romani Pentecostalism: Gypsies and Charismatic Christianity*. Frankfurt am Main: Peter Lang Academic Research, (s. 57 – 74).

Smith, A. D. (2003). Etnický základ národní identity. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 361–374).

Smolińska, T. (2006). Tradycyjny obraz Słowaka v Polsce. In: *Kontakty*, (5): 7 – 15.

Sobotka, E. (2003): *Political representation of the Roma: Roma in Politics in the Czech Republic, Slovakia and Poland*. Budapest: Central European University, Open Society Institute.

Sobotová, J. (2002). Polsko-česká jazyková komika jako součást národních stereotypů. In: Š. Lešnerová, D. Uhle, A. Wojda, A. Gorzkowski, (eds.), *InterFaces: Obraz vzájemných vztahů Čechů, Poláků a Němců v jejich jazycích, literaturách a kulturách*. Praha: Univerzita Karlova, (s. 205 – 209).

Sofsky, W. (2006). *Řád teroru: koncentračný tábor*. Praha: Argo.

Sokolova, V. (2008). *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*. Stuttgart: Ibidem Verlag.

Sowell, T. (2013). *Intellectuals and Race*. New York: Basic Books.

Sperber, D. (1996). *Explaining Culture: A Naturalistic Approach*. Oxford, UK; Cambridge, MA: Blackwell Publishers.

Steele, S. (1998). *A Dream Deferred*. New York: HarperCollins.

Steinitz, W. (1983). *Der große Steinitz – Deutsche Volklieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten*. Frankfurt: Zweitausendeins.

Stewart, M. (1997). *Time of the Gypsies*. Boulder, CO: Westview Press.

Stewart, M. (2005). *Čas cikánů*. Brno: Barrister & Principal.

Stewart, M. (2010). Introduction. In: M. Stewart, M. Rövid, (eds.), *Multi-Disciplinary Approaches to Romany Studies* (e-book). Budapest: Central European University Press, (s. 1 – 12). Dostupné na: https://www.ucl.ac.uk/anthropology/people/academic_staff/m_stewart/multidisciplinary_approaches_to_romany_studies_.pdf (navštívené 6. 11. 2014).

Stewart, M. (2012a). Foreword. New Forms of Anti-Gypsy Politics: A Challenge for Europe. In: M. Stewart, (ed.), *The Gypsy ‘Menace’: Populism and the New Anti-Gypsy Politics*. London: Hurst & Company, (s. xiii – xxxviii).

Stewart, M. (2012b). Populism, Roma and the European Politics of Cultural Difference. In: M. Stewart, (ed.), *The Gypsy ‘Menace’: Populism and the New Anti-Gypsy Politics*. London: Hurst & Company, (s. 3 – 23).

Stewart, M. (2013). Roma and Gypsy ‘Ethnicity’ as a Subject of Anthropological Inquiry. In: *Annual Review of Anthropology*, 42(1): 415 – 432.

Stewart, M. (ed.) (2012). *The Gypsy ‘Menace’. Populism and the new anti-gypsy politics*. London: Hurst & Company.

Stewart, M.; Rövid, M. (eds.) (2010). *Multi-Disciplinary Approaches to Romany Studies* (e-book). Budapest: Central European University Press. Dostupné na: https://www.ucl.ac.uk/anthropology/people/academic_staff/m_stewart/multidisciplinary_approaches_to_romany_studies_.pdf (navštívené 6. 11. 2014).

Stöckelová, T.; Ghosh, Y. A. (eds.) (2013). *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: SLON.

Streck, B. (2003). La cultura del contraste: Sobre diferencia y el sentido de pertenencia: El casa de los gitanos. In: *Revista de Antropología Social*, 12: 159 – 179.

Sudzinová, A.; Nagyová, I.; Studenčan, M.; Rosenberger, J.; Škodová, Z.; Vargová, H.; Middel, B.; Reijne-

veld, S.; Dijk, J. (2013). Roma coronary heart disease patients have more medical risk factors and greater severity of coronary heart disease than non-Roma. In: *International Journal of Public Health*, 58(3): 409 – 415.

Susser, M.; Stein, Z. (2009). *Eras in epidemiology: the evolution of ideas*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Sutherlandová, A. (2014). *Romové – neviditelní Američané*. Praha: Romano džaniben. (Názov originálu z roku 1975: *Gypsies – The Hidden Americans*. Preložila Marta Miklušáková, redakcia prekladu Jan Červenka a Lada Viková.)

Szabo, Gy. (1991). *Die Roma in Ungarn. Ein Betrag zur Sozialgeschichte einer Minderheit in Ost- und Mitteleuropa*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Szabó, M. (2007). Bíos, alebo cultus? Nemecký rasizmus prvej polovice 20. storočia optikou vied o kultúre. In: *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií MU, 4: 81 – 92.

Szelényi, I., (ed.) (2001). Poverty under Postcommunism. In: *Review of Sociology*, 7(2).

Š

Šašinka, M.; Nyulassy, Š.; Badalík, L. (2003). *Vademecum medici*. Martin: Osveta.

Šaško, P. (2002). Zdravotná situácia rómskej populácie. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, (s. 657 – 678).

Šebesta, M. (2002): Rómska politická scéna. In: M. Vašečka, (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 295 – 312.

Šizling, L. A. (2004). Zvířátka a prostor a prostor a zvířátka. In: *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír, (s. 53 – 73).

Škobla, D. (2011). Rómske verejné politiky. In: D. Gerbery, (ed.), *Potrebuje sociálny štát? Niektoré úvahy (nielen) o verejnej politike*. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung, (s. 117 – 138).

Šprocha, B. (2014). *Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja* (e-book). Bratislava: Prognostický ústav SAV. Dostupné na: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Romovia.pdf> (navštívené 6. 11. 2014).

Štefánek, A. (1945). Základy sociografie Slovenska. In: *Slovenská vlastiveda*, 3. Bratislava: SAVU.

T

Tajfel, H. (ed.) (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press.

Tajfel, H.; Turner, J. C. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In: S. Worchel, L. W. Austin, (eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall, (s. 7 – 24).

Tauber, E. (2004). Sinti Estraixaria children at school, or, how to preserve ‘the Sinti way of thinking’. In: *Romani Studies*, 14 (1): 1 – 23.

Tauber, E. (2006). *Du wirst keinen Ehemann nehmen! Respekt, die Bedeutung der Toten und Fluchtheirat bei den Sinti Estraixaria*, Vol. 8. Münster: LIT Verlag.

ten Have, P. (2007)². *Doing Conversation Analysis*. London: Sage.

Tesár, C. (2012). Becoming Rom (male), becoming Romni (female) among Romanian Cortorari Roma: On body and gender. In: *Romani Studies*, 22(2): 113 – 140.

Thurfjell, D.; Marsh, A. (2014). *Romani Pentecostalism. Gypsies and Charismatic Christianity*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Tiefenbacher, B. (2007). *Die gegenwärtige Situation der Roma-Minderheit in Tschechien aus soziolinguistischer Sicht. Eine Fallstudie in der Roma-Gemeinde Libčice nad Vltavou*. Diplomová práca. Wien: Universität Wien.

Todorov, T. (1998). *Spoločný život: štúdia zo všeobecnej antropológie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

Tomova, I. (1995). *The Gypsies in the Transition Period*. Sofia: IMIR.

Toncrová, M. (2001). Reflexe Cikána v lidových písních českých zemí. In: M. Toncrová, L. Uhlíková, (eds.), *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AVČR, (s. 37 – 48).

Tönnies, F. (1887). *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Leipzig: Verlag Fuesse.

Trachtenberg, J. (1997). *Diabel i Żydzi. Śriednowieczna koncepcja Żyda a współczesny antysemityzm*. Gdynia: Uraeus.

Tremlett, A. (2009). Bringing hybridity to heterogeneity: Roma and the question of ‘difference’ in Romani Studies. In: *Romani Studies*, 19(2): 147 – 168.

Tremlett, A.; McGarry, A. (2013). *Challenges facing Researchers on Roma Minorities in contemporary Europe: Notes towards a Research Program*. European Centre for Minority Issues, ECMI Working Paper 62. Dostupné na: http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/Working_Paper_62_Final.pdf (navštívené 15. 8. 2015).

Trostle, J. A. (2004). *Epidemiology and culture*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

Tuan, Y. F. (1987). *Przestrzen i miejsce*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Tuchmanová, B. (2005). *Zrcadlo vzdálených časů: 14. století – století pohrom*. Praha: BB/art, Jiří Buchal.

Tunega, M. (2013). *Širší pohľad na efektívnosť slovenského zdravotníctva* (e-book). Bratislava: INEKO Inštitút pre ekonomické a sociálne reformy. Dostupné na: http://www.ineko.sk/file_download/754 (navštívené 6. 11. 2014).

U

Uherek, Z. (2007). Roma migration from Slovakia in the context of European migration trends. In: *Sociologický časopis*, 43(4): 747 – 774.

Uhlíková, L. (2001). Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů. In: M. Toncrová, L. Uhlíková, (eds.), *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, (s. 49 – 54).

Uhlová, A. (2002). *Asimilační politika vůči Romům v bývalém Československu v letech 1945 – 1989 a její dopad na kolektivitu smíchovských Romů*. Diplomová práce. Praha: FF UK.

Uther, H. J. (2004). (ATU) The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson. In: *FF Communications*, Vol. 1: 284 – 286. Helsinki: Suomalainen Tiedekademia.

V

Vagačová I.; Fotta, M. (eds.) (2006). *Rómovia a druhá svetová vojna*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.

Van Baar, H. (2011). *The European Roma. Minority representation, memory, and the limits of transnational governmentality*. Amsterdam: F&N Eigen & Beheer.

Van Baar, H. (2013). Roma worden weer zigeunerboeven. In: *Trouw*, (26, Oktober): 5 – 8.

Van Cleemput, P.; Parry, G.; Thomas, K.; Peters, J.; Cooper, C. (2007). Health-related beliefs and experiences of Gypsies and Travellers: a qualitative study. In: *Journal of Epidemiology and Community Health*, 61(3): 205 – 210.

Vašečka, I. (2000). Profil a situácia žiadateľov o azyl a potenciálnych migrantov do krajín EÚ zo Slovenskej republiky (výskum v teréne). In: M. Vašečka, R. Džambazovič, I. Repová, K. Pišútová, I. Vašečka, *Sociálna a ekonomická situácia potenciálnych žiadateľov o azyl zo Slovenskej republiky*. Bratislava: International Organization for Migration, (s. 153 – 185).

Vašečka, M. (2000). Sociálno-ekonomická situácia Rómov na Slovensku ako potenciálnych migrantov a žiadateľov o azyl v krajinách EÚ. In: M. Vašečka, R. Džambazovič, I. Repová, K. Pišútová, I. Vašečka. *Sociálna a ekonomická situácia potenciálnych žiadateľov o azyl zo Slovenskej republiky*. Bratislava: International Organization for Migration, (s. 17 – 62).

Vašečka, M. (2002a). Vzťah majority k Rómom. In: M. Vašečka (ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, (s. 335 – 351).

Vašečka, M. (2002b). Rómovia a politická participácia – „eligo ergo sum“. In: M. Vašečka, M. Jurásková, E. Kriglerová, P. Puliš, J. Rybová, (eds.), *Rómske hlasy. Rómovia a ich politická participácia v transformačnom období*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, (s. 19 – 40).

Vašečka, M. (ed.) (2002). *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Vašečka, M.; Pišútová, K. (2000). Analýza medzinárodných dokumentov týkajúcich sa Rómov. In: M. Vašečka, R. Džambazovič, I. Repová, K. Pišútová, I. Vašečka, *Sociálna a ekonomická situácia potenciálnych žiadateľov o azyl zo Slovenskej republiky*. Bratislava: International Organization for Migration, (s. 143 – 151).

Večerník, J. (2004). Who is Poor in the Czech Republic. In: *Sociologický časopis*, 40(6): 807 – 833.

Vermeersch, P. (2003). Ethnic minority identity and movement politics: the case of the Roma in the Czech Republic and Slovakia. In: *Ethnic and Racial Studies*, 26(5): 879 – 901.

Vermeersch, P. (2007). *The Romani Movement. Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.

Vivian, C.; Dundes, L. (2004). The crossroads of culture and health among the Roma (Gypsies). In: *Journal of Nursing Scholarship*, 36(1): 86 – 91.

Voko, Z.; Csepe, P.; Nemeth, R.; Kosa, K.; Kosa, Z.; Szeles, G.; Adany, R. (2009). Does socioeconomic status fully mediate the effect of ethnicity on the health of Roma people in Hungary? In: *Journal of Epidemiology and Community Health*, 63(6): 455 – 460.

Vossen, R. (1983). *Zigeuner, Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies zwischen Verfolgung und Romantisierung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Vörös, L. (2009). Slováci: „Najvlasteneckjší Uhri“, alebo „slobodný národ“? Sociálne reprezentácie Slovákov v maďarskej tlači v rokoch 1914 – 1918. In: P. Drál, A. Findor, (eds.), *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU, (s. 79 – 105).

W

Wacquant, L. (2004). Habitus. In: J. Beckert, M. Zafirovski, (eds.), *International Encyclopedia of Economic Sociology*. London: Routledge, (s. 315 – 319).

Wacquant, L. (2009). Habitus as topic and tool. Reflections on becoming a prizefighter. In: W. Shaffir, A. Puddephatt, S. Kleinknecht, (eds.), *Ethnographies Revisited: Constructing Theory in the Field*. New York: Routledge, (s. 137 – 152).

Wahnich, S.; Láštiová, B.; Findor, A. (2008). *Politics of Collective Memory: Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe*. Berlin: LIT Verlag.

Waldenberg, M. (2003). Terminologie. Národ, národnostní menšiny, národní otázky, národní ideologie. In: M. Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalizmus. Čítanka textů*. Praha: SLON, (s. 418 – 444).

Walsh, Ch.; Krieg, B. (2007). Roma Identity: Contrasting Constructions. In: *Canadian Ethnic Studies*, 39(1–2): 169 – 186.

Wei, L. (2004). Dimenzie bilingvizmu. In: J. Štefánik, (ed.), *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: AEP, (s. 24 – 38).

Winckel, Ä. (2002). *Antiziganismus. Rassismus gegen Roma und Sinti im vereinigten Deutschland*. Münster: Unrast.

Winford, D. (2003). *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford: Blackwell.

Willems, W. (1998). *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*. London, Portland, OR: Frank Cass Publ.

Williams, P. (1991). Le Miracle et la nécessité: à propos du développement du pentecôtisme chez les tsiganes/Miracle and Necessity. The Development of Tsigane Pentecostalism. In: *Archives des sciences sociales des religions*, 73: 81 – 98. (Citované s povolením prekladateľa rukopisu nepublikovaného prekladu Š. Ripku, 2011, *Zázrak a nezbytnosť: O rozvoji letničného hnutí medzi Cikány*.)

Williams, P. (2003). *Gypsy world: the silence of the living and the voices of the dead*. Chicago: University of Chicago Press.

Williams, S. J. (1995). Theorizing Class, Health and Life-Styles – Can Bourdieu Help Us? In: *Sociology of Health & Illness*, 17(5): 577 – 604.

Wimmer, A. (2002). *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Z

Wimmer, A. (2008). Elementary strategies of ethnic boundary making. In: *Ethnic and Racial Studies*, 31(6): 1025 – 1055.

Zamfir, E.; Zamfir, C. (1993). *Țiganiii între ignorare și îngrijorare*. București: Alternative.

Zeman, C. L.; Depken, D. E.; Senchina, D. S. (2003). Roma health issues: a review of the literature and discussion. In: *Ethnicity and Health*, 8(3): 223 – 249.

Zoon, I. (2001a). *On the Margins: Roma and Public Services in Romania, Bulgaria, and Macedonia*. New York: Open Society Institute.

Zoon, I. (2001b). *On the Margins: Roma and Public Services in Slovakia*. New York: Open Society Institute.

Zoon, I. (2003). *Body and Soul. Forced Sterilization and Other Assaults on Roma Reproductive Freedom in Slovakia* (e-book). Nešpecifikované: The Center for Reproductive Rights, Dostupné na: <http://poradna-prava.sk/dok/bodyandsoul.pdf> (navštívené 6. 11. 2014).

PRAMENE

10 spoločných princípov pre inklúziu Rómov (The 10 Basic Common Principles on Roma Inclusion). (2010). European Commission. http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Documents/2011_10_Common_Basic_Principles_Roma_Inclusion.pdf (navštívené 6. 10. 2014).

A Conceptual Framework for Action on the Social Determinants of Health. Discussion paper draft, (e-book). (2007). Geneva: World Health Organization (WHO), Commission on Social Determinants of Health Dostupné na: http://www.who.int/social_determinants/resources/csdlh_framework_action_05_07.pdf. (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *A Conceptual Framework...*, 2007.)

American Anthropological Association. 2012. *Statement on Ethics: Principles of Professional Responsibilities*. Arlington, VA: American Anthropological Association. Dostupné na: <http://www.aaanet.org/profdev/ethics/upload/Statement-on-Ethics-Principles-of-ProfessionalResponsibility.pdf> (navštívené 10. 8. 2015).

Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health: Commission on Social Determinants of Health final report. (2008). Geneva: World Health Organization

(WHO), Commission on Social Determinants of Health. Dostupné na: http://www.who.int/social_determinants/thecommission/finalreport/en/ (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Closing the gap...*, 2008.)

Declaration of the Committee of Ministers on the Rise of Anti-Gypsyism and Racist Violence against Roma in Europe. (2012). Dostupné na: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1902151&Site=CM> (navštívené 13. 7. 2014).

Declaration of the Decade of Roma Inclusion 2005 – 2015 (2005). Prístupné na: <http://www.romadecade.org/article/decade-declaration/9240> (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Declaration of the Decade...*, 2005.)

Desatoro Ludovej strany Naše Slovensko. (2012). Dostupné na: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=290778470978808&id=179294122178823 (navštívené 1.7.2014)

Dost! Dosta! Prekonaj predsudky – spoznaj Rómov! (2008). Informačná kancelária Rady Európy. Bratislava: Ševt, a. s., pre Úrad vlády Slovenskej republiky (preložila: E. Gallová Kriglerová).

European Framework for National Roma Inclusion Strategies up to 2020. (2011). European Commission COM. Dostupné na: http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma_implement_strategies2014_en.pdf (navštívené 13. 7. 2014).

Evalvácia efektivity a dopadov projektov zameraných na riešenie problematiky marginalizovanej rómskej komunity v SR. (2011). Bratislava: Centrum excelentnosti pre spoločenské inovácie UK (CESIUK), Policy Paper.

Face of Poverty, Face of Hope. Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion countries. (2005). Bratislava: UNDP. (V texte tejto publikácie citované ako *Face of Poverty...*, UNDP, 2005.)

Hidden Health Crisis. Health Inequalities and Disaggregated Data (e-book). (2013). Budapest: European Roma Rights Centre Prístupné na: <http://www.errc.org/cms/upload/file/hidden-health-crisis-31-october-2013.pdf> (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Hidden Health Crisis...*, 2013).

Hodnotiaci správa o výsledkoch 1. etapy Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity za roky 2007 – 2008. (2008). Bratislava: Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky (ÚVZSR). Dostupné na: http://www.uvzsr.sk/docs/info/podpora/romovia/romovia_1_etapa.pdf (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Hodnotiaci správa...*, 2008.)

Koncepcia vodohospodárskej politiky SR do roku 2015. (2006). Bratislava: MŽP SR.

Legislatívny zámer zákona o sociálne vylúčených spoločenských. (2011). Bratislava: MPSVR SR. (V texte tejto publikácie citované ako *Legislatívny zámer...*, MPSVR SR, 2011.)

Ludová strana Naše Slovensko (2012). *Desatoro Ludovej strany Naše Slovensko.* Dostupné na: http://necenzurovane.sk/12/desatoro_LSNS.pdf (navštívené 5. 8. 2013).

Национална стратегия на Република България за интегриране на ромите 2012 – 2020. (2012). Dostupné na: <http://www.nccedi.government.bg/page.php?category=125> (navštívené 13. 7. 2014).

Národný akčný plán sociálnej inklúzie (NAPs/INCL) 2004 – 2006. Bratislava: ÚV SR.

Národná správa o stratégiách sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie pre roky 2008 – 2010. Bratislava: MPSVR SR.

Nevi Yag. Comité Catholique International por len Tsiganes (CCIT). [Medzinárodný katolícky výbor pre Rómov]. December, 2015(58).

Nota bene. Téma čísla: Rómovia. Máj, 2014(155).

Pravidlá rómskeho pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom (kol. autorov) (2006). Bratislava: Štátny pedagogický ústav.

Program podpory zdravia znevýhodnených rómskych komunit na Slovensku na roky 2009 – 2015. (2011). Bratislava: Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky (ÚVZSR). Dostupné na: http://www.uvzsr.sk/docs/info/podpora/romovia/romovia_2_etapa.pdf (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Program podpory zdravia...*, 2011.)

Register strán Ministerstva vnútra SR. Dostupné na: <http://www.ives.sk/registre/detailuplnyps.do?action=uplny&formular=nazov&id=153100> (navštívené 20. 7. 2014).

Revidovaný národný akčný plán Dekády začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015 na roky 2011 – 2015. (2011). Bratislava: Úrad vlády SR. Dostupné na: <http://www.minv.sk/?romske-komunity-uvod> (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *NAP Dekády*.)

Review of social determinants and the health divide in the WHO European Region: Final report. (2013). Kodaň: World Health Organization (WHO) Regional Office for Europe. Dostupné na: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-policy/health-2020-the-european-policy-for-health-and-well-being/publications/2013/review-of-social-determinants-and-the-health-divide-in-the-who-european-region-final-report> (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Review of social determinants...*, 2013.)

Rezolúcia Valného zhromaždenia OSN uznávajúcej prístup k vode a sanitácii (2010). General Assembly

Resolution Recognizing Access to Clean Water, Sanitation as Human Right. Prijatá 28. júla 2010. Viac informácií na: <http://www.un.org/News/Press/docs/2010/ga10967.doc.htm> (navštívené 10. 9. 2010).

Roma health mediation in Romania. (2013). Kodaň: World Health Organization (WHO) Regional Office for Europe. Dostupné na: <http://www.euro.who.int/en/publications/abstracts/roma-health-mediation-in-romania>. (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Roma health mediation...*, 2013.)

Roma Health Mediators: Successes and Challenges. (2011). New York: Open Society Foundations. Dostupné na: <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/roma-health-mediators-20111022.pdf> (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Roma Health Mediators...*, 2011.)

Roma political participation and public opinion survey – Slovakia. (2005). Washington DC: National Democratic Institute for International Affairs. Dostupné na: http://www.ndi.org/files/1901_sk_romapresent_090105.pdf (navštívené 18. 3. 2014).

Rómovia vo verejných politikách – odpočet druhého roku vlády. (2014). Nadácia Milana Šimečku. Dostupné na: http://issuu.com/nadaciamilanashimecku/docs/issuu_odpocet_2014/0 (navštívené 2. 11. 2014).

Rómska platforma Rady Európskej únie: 10 spoločných princípov pre inklúziu Rómov. (2009).

Rozmer. Časopis pre kresťanskú duchovnú orientáciu. (Archív pdf verzií dostupný na <http://www.rozmer.sk>, navštívené 10.8. 2015)

Rytmus. (2006). Cigánsky sen. On. *Bengoro* [CD]. Bratislava: Tvoj Tatko Records.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. (2011). Štatistický úrad Slovenskej republiky. Tab. 5: Obyvateľstvo trvalo bývajúc v obciach SR podľa materinského jazyka, SODB 2011. <http://portal.statistics.sk/files/obce-v1materinskeho-jazyka.pdf> (navštívené 3. 10. 2014).

SIRONA 2010. Pramenný korpus dát z r. 2010 z výskumu „Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou“ (dotazníky, výskumné správy, prepisy nahrávok a fotografie z výskumu) uložený v Ústave etnológie SAV.

Skúmal, prečo je zdravie Rómov horšie: Chyba je aj v systéme, Interview. (2014). SME, 16. 2. 2014. Dostupné na: <http://romovia.sme.sk/c/7105272/skumal-preco-je-zdravie-romov-horsie-chyba-je-aj-v-systeme.html> (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako: *Skúmal, prečo je zdravie...*, 2014.)

Smernica EÚ (91/271/EHS) o čistení komunálnych odpadových vôd. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1991L0271:20081211:CS:PDF> (navštívené 6. 10. 2014).

Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku. (2006). Bratislava: UNDP. (V texte tejto publikácie citované ako *Správa...*, UNDP, 2006.)

Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010. (2012). Bratislava: UNDP. (V texte tejto publikácie citované ako *Správa...*, UNDP, 2012.)

Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020. (2011). Bratislava: Úrad Vlády SR. Dostupné na: <http://www.minv.sk/?romske-komunity-uvod> (navštívené 6. 11. 2014). (V texte tejto publikácie citované ako *Stratégia...*, 2011.)

Súhrnné výsledky volieb podľa obvodov a za SR. Volby do orgánov samosprávy obcí 2010. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Dostupné na: <http://volby.statistics.sk/os0/os02010/sr/tab1.jsp@lang=sk.htm> (navštívené 25. 11. 2013).

Štvrtčan. Dvojmesačník pre obyvateľov Plaveckého Štvrtka. Ročník 3, 2009(2).

The Roma in Central and Eastern Europe: Avoiding the Dependency Trap. The Regional Human Development Report (2002). Bratislava: UNDP. (V texte tejto publikácie citované ako *The Roma...*, UNDP, 2002.)

Tlačové správy. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. (2014). Dostupné na: http://www.minv.sk/?spravy_rk&sprava=riesenia-a-navrhy-romskej-reformy-su-v-parlamente (navštívené 11. 6. 2014).

Úradné noviny, Ročník XII., číslo 29, Bratislava, zo dňa 22. 6. 1940.

Ústava Slovenskej republiky (šiesty oddiel – Právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva). Bratislava: ÚV SR.

Vítaný život. Časopis pre všetkých kresťanov, 2002(2).

Vítaný život. Časopis pre všetkých kresťanov, 2015(1).

Volby do orgánov samosprávnych krajov 2005, 2009, 2013. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Dostupné na: <http://slovak.statistics.sk> (navštívené 20. 7. 2014).

Zákon o politických stranách a politických hnutiach č. 85/2005 Z. z.

Zákon o voľbách do NR SR č. 333/2004 Z. z.

Zákon o voľbách do orgánov samosprávy obcí č. 346/1990 Z. z.

O autoroch

Andrej Belák je pôvodným vzdelaním biologický antropológ. Pôsobí ako doktorand v odbore sociálna antropológia na Fakulte humanitných štúdií Karlovej Univerzity v Prahe, ako doktorand v odbore „Health sciences“ na Lekárskej fakulte Univerzity v Groningene a ako výskumný pracovník v Ústave verejného zdravotníctva na Lekárskej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Zaoberá sa aplikovaným výskumom nerovností v zdraví prostredníctvom etnografie a miešania metód (v prienikoch a na rozhraniach sociálnej epidemiológie, medicínskej antropológie a verejného zdravia). Dosiaľ sa venoval najmä praktikám segregovaných Rómov (Belák, 2005) a obmedzeniam zdravotného systému špecificky vo vzťahu k nim (Belák, 2013). V súčasnosti sa zameriava na prax mediačných zdravotných programov pre vylúčené komunity.

Jan Červenka pôsobí ako vedúci Seminára romistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 1988 študoval na podzemní „Večerní škole bohemistiky“ v Praze, po zmene režimu vystudoval v rádném studiu dvojuhor český jazyk a literatúra/romistika. Témam jeho diplomové práce bola písomná podoba „slovenské“ (severocentrálne) romštiny, témam dizertační práce pak stredoslovenské

dialekty tohoto jazyka. Je spoluautorom a odborným garantom standardizační publikace *Pravidlá rómskeho pravopisu* (Kolektív autorov, 2006). Vedl niekoľko sociolingvistických projektů na téma jazykové situace romštiny v České republice. Kromě romštiny patří mezi jeho odborné a pedagogické zájmy romské umění, romská politika a romistická etnologie.

Richard Filčák je výskumný pracovník Prognostického ústavu SAV. Študoval na Prírodovedeckej fakulte UK a na univerzite vo švédskom Lunde. Doktorát obhájil na Stredoeurópskej univerzite (CEU) v Budapešti. Absolvoval stáže v Indii, na Londýnskej univerzite a vo výskumnom pracovisku EÚ v Seville. Vo svojom výskume a práci sa venuje problematike chudoby a životného prostredia, environmentálnej zraniteľnosti a rozvojovým stratégiám zameraným na sociálno-ekonomické aspekty ochrany životného prostredia. Je autorom knihy *Living Beyond the Pale: Environmental Justice and the Roma Minority* (Filčák, 2012) a pravidelne publikuje v odborných časopisoch.

Andrej Findor študoval politológiu a sociálne vedy na Univerzite Komenského v Bratislave, Stredoeurópskej univerzite v Budapešti a Univerzite v Bielefelde. Pracuje ako odborný asistent v Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov Fakulty sociál-

nych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave, kde sa venuje skúmaniu morálnych základov politických postojov, politickej komunikácii mimovládnych organizácií a experimentovaniu s prosociálnymi intervenčnými metódami. Je autorom viacerých vedeckých štúdií, monografie *Začiatky národných dejín* (Findor, 2011) a spolueditorom publikácií *Politics of Collective Memory: Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe* (Wahnich, Lášticová, Findor eds., 2008) a *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme* (Drál, Findor, 2009).

Jan Grill pôsobí ako Simon Research Fellow na katedre Sociálnej antropológie na Univerzite v Manchestri. Štúdium PhD. sociálnej antropológie dokončil na Univerzite v St. Andrews. Na základe dlhodobého antropologického výskumu transnacionálnych sietí migrantov sa vo svojej práci zaoberá rôznymi formami migrácie Rómov zo strednej a východnej Európy do Veľkej Británie a Kanady (a späť). Medzi jeho výskumné záujmy patrí etnicita a nacionalizmus, mobilita, formy rasizmu, marginalita, práca a chudoba a etnografie štátu a hraníc. Ako autor prispel do niekoľkých zborníkov a publikoval v medzinárodných časopisoch ako *Focaal* či *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Spolu s Marekom Čankom a Alicou Szczepanikovu editoval knihu o migračných procesoch v strednej a východnej Európe. V minulosti bol držiteľom ERSTE

Foundation Fellowship pre sociálny výskum a rovnako strávil pracovný pobyt ako Re:Work Fellow na výskumnom centre IGK Work and Human Life Cycle in Global History na Humboldtovej univerzite v Berlíne. Jan Grill sa takisto zúčastnil na niekoľkých výskumných projektoch, ktoré sa venovali evalvácií dopadov sociálnych politík pre chudobných občanov na Slovensku (napr. politikám aktivácie či projektom orientovaným na nezamestnaných na Slovensku).

Markéta Hajská vystudovala obecnou antropológiu na FHS UK. Od roku 2000 pracovala na rôznych terénnych výzkumoch, na pozícií výskumníka i koordinátora, týkajúcich sa problematiky Romů a sociálne vylúčených lokalít v ČR i na Slovensku. Od roku 2007 pôsobila jako metodik multikulturního vzdelávání ve vzdelávacím programu Varianty, Člověk v tísni, o.p.s, kde se podílela na vzniku několika publikací a vzdelávacích modulů. Od roku 2011 přednáší na FF UK (Seminář romistiky), kde se věnuje antropologickým přístupům k romským kulturám a olášské romštině. V současné době je na doktorském studiu v oboru etnologie, a ve své disertaci se zaměřuje na sociolingvistickou situaci východoslovenské obce s sub-etnicky smíšenou romskou komunitou. Je autorkou odborných článků, studií, výskumných zpráv, metodických aktivit, edukačních videí a v neposlední řadě scénářů ke komiksům.

Milan Hrabovský pôsobí ako externý prednášajúci v Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave. Akademický titul PhD. získal v oblasti sociálnej filozofie obhájením dizertačnej práce na tému rasizmus. Je autorom prvej slovenskej monografie o koncepte rasy *Rasová mytológia* (Hrabovský, 2011). V roku 2012 publikoval svoju druhú monografiu *Anticiganizmus a antisemitizmus* (Hrabovský, 2012). Spolu s profesorom Eduardom Nižňanským je autorom prvých slovenských vysokoškolských skript *Rasizmus, antisemitizmus, holokaust (anticiganizmus)* (Nižňanský, Hrabovský, 2013). Autor sa dlhodobo zaoberá výskumom problémov súvisiacich s konceptom rasy a rasizmu, popierania holokaustu a antisemitizmu.

Tomáš Hrustič pôsobí ako vedecký pracovník v Ústave etnológie SAV v Bratislave. Štúdium etnológie a religionistiky na FiF UK v Bratislave ukončil získaním titulu PhD. z odboru religionistika obhájením dizertačnej práce na tému religiozity a náboženských konverzií Rómov, ktorú napísal na základe dlhodobého stacionárneho výskumu v rómskej osade na východnom Slovensku. V súčasnosti sa venuje najmä výskumu politickej participácie Rómov, religiozity a náboženských konverzií Rómov, chudoby a sociálnej zmeny. V spoluautorstve s Tatianou Podolinskou publikoval mono-

grafiu *Boh medzi bariérami: sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou* (Podolinská, Hrustič, 2010). Spolupracoval na viacerých medzinárodných projektoch, napríklad na základe projektu zameraného na výskum pôsobenia letničných hnutí medzi Rómami vypublikoval kapitolu v antológii *Romani Pentecostalis* (Thurfjell, Marsh eds., 2014). Bol tiež členom evalvačného projektu programu *Roma Secondary Scholarship Program* (SK 045) pre Roma Education Fund (2012 až 2013) a viedol evalvačný výskumný projekt zameraný na program terénnej sociálnej práce v marginalizovaných výskumných komunitách. Tomáš Hrustič je držiteľom viacerých domácich ocenení, napríklad *Ceny Jána Komorovského za najlepšiu vedeckú publikáciu* z oblasti vedeckého štúdia náboženstiev (2012) či *Ceny prezidenta SR pre mladých vedeckých pracovníkov* (2010). Hrustič takisto pôsobí v medzinárodnej mimovládnej organizácii *Národný demokratický inštitút pre medzinárodné záležitosti* (NDI), kde sa podieľa na programe rómskej politickej participácie a je zároveň členom poradného výboru pre Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín.

Eva Krekovičová je vedúcou vedeckou pracovníčkou v Ústave etnológie SAV v Bratislave. Vyštudovala etnografiu a folkloristiku na FiF UK v Bratislave. Rozšírenú verziu PhD. práce publikovala v monografii *O živote folklóru v súčasnosti* (Krekovičová,

1989). Od počiatku 90. rokov sa zaoberá problematikou kolektívnej pamäti a reflexiou inakosti v rámci etnologických, sociálno- a politicko-antropologických štúdií. Téma reflexie rómskej a židovskej menšiny na Slovensku v očiach majority venovala viacero štúdií a kapitol v monografiách, najmä monografiu *Zwischen Toleranz und Barrieren. Das Bild der Zigeuner und Juden in der slowakischen Folklore* (Krekovičová, 1998a), slovenská mutácia (Krekovičová, 1999). Svoje výskumy k problematike obrazov a mýtov o. i. v transformačných procesoch po r. 1989 sumarizovala v monografii *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike* (Krekovičová, 2005). V r. 2002 – 2005 viedla multidisciplinárny projekt Centra excelentnosti SAV *Kolektívne identity v moderných spoločnostiach. Región strednej Európy – procesy konštruovania, reprodukcie a transformácie kolektívnych kategórií a identít*. V jeho rámci vznikla aj kolektívna monografia *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít* (Kiliánová, Kowalská, Krekovičová eds., 2009).

Pavel Kubaník pôsobí ako odborný asistent na Seminárii romistiky FF UK, kde vyučuje romštinu, prehľadový kurz o romských skupinách ve světě nebo o sociolingvistických aspektech romštiny. Spolu s kolegy vedl niekoľik navazujících výzkumů zaměřených na současnou situaci romštiny v ČR, samostatně se pak v rámci

doktorského štúdia venuje tématu jazykovej socializácie. Od r. 2009 pôsobí rovněž v redakci časopisu romistických štúdií *Romano džaniben*.

Zuzana Maďarová pôsobí ako interná doktorandka v Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. Ukončila magisterské štúdium žurnalistiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a rodové štúdiá na Stredo-európskej univerzite v Budapešti. Dlhodobo spolupracuje s feministickou organizáciou ASPEKT. Venuje sa najmä otázkam politickej subjektivity žien, rodovým aspektom politickej komunikácie a rodovo vyváženému vyjadrovaniu. Je spoluautorkou viacerých publikácií, napr. *Analýza významu a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka* (Maďarová, 2014), *Politika vylúčenia a emócií. Aspekty predvolebnej kampane 2012* (Maďarová, Ostertágová eds., 2012) a *Politiky a političky. Aspekty formovania politickej subjektivity žien* (Maďarová, Kobová, Ostertágová, 2011).

Arne B. Mann je etnológ – romista. Absolvoval štúdium na Katedre etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Pôsobí ako vedecký pracovník v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied. Od roku 1985 sa vo svojej výskumnej a publikačnej činnosti zameriava na dejiny, kultúru a spôsob života Rómov na Slovensku.

Je autorom učebnice *Rómsky dejepis* (Mann, 2001), viac ako 50 vedeckých štúdií a tiež toľko odborných a populárno-vedeckých článkov zameraných na kováčstvo Rómov, duchovnú kultúru (obyčaje pri narodení, svadbe, úmrtí, religiozitu), zmeny v demografickom správaní. V posledných rokoch sa venuje téme rómskeho holokaustu, projektu *Ma bisteren!/Nezabudnite!* (výskumy, spolupráca na odhalení 7 pamätníkov, výstava, prednášky, editorstvo zborníka). Externe prednáša dejiny a kultúru Rómov na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a Fakulte humanitných štúdií UK v Prahe.

Elena Marushiakova a **Vesselin Popov** pôsobia na Oddelení etnológie Balkánu v Inštitúte etnológie a folklórnych štúdií s etnografickým múzeom Bulharskej akadémie vied (<http://www.balkanethnology.org>) a sú zároveň čestnými predsedami tohto inštitútu, v rámci ktorého založili Knižnicu s archívom rómskych štúdií (<http://www.studiioromani.org>). Sú autormi početných publikácií o Rómoch v Bulharsku, na Balkáne a v strednej a východnej Európe; napríklad prvej monografie o histórii, etnografii, sociálnej štruktúre a kultúre Rómov v Bulharsku (Marushiakova, Popov, 1997) a knihy o Rómoch v Osmanskej ríši (Marushiakova, Popov, 2001b). Viackrát tiež editovali vedecký časopis o rómskych štúdiách *Studii Romani* (vol. I, 1994; vol. II, 1995; vol. III-IV, 1997;

vol. V – VI, 1998, vol. VII, 2007). Po roku 1989 založili spoločnosť pre štúdium menšín *Studii Romani*. Založili tiež *Roma Heritage Museum Fund at National Ethnographical Museum in Sofia* (1995) a iniciovali prvú výstavu o Rómoch v Bulharsku a tiež prvú medzinárodnú výstavu *Roma/Gypsies in Central and Eastern Europe* v rokoch 1998 – 1999 v Budapešti. Od roku 2001 do 2004 realizovali výskum Rómov v krajinách bývalého Sovietskeho zväzu v rámci projektu *Complex Research Programme – Difference and integration* Univerzity v Lipsku a Halle. V roku 2014 bola Elena Marushiakova hosťujúcou profesorkou medzinárodného výskumného centra *Work and Human Lifecycle in Global History* na Humboldtovej univerzite v Berlíne a Vesselin Popov získal štipendium Národného štipendijného programu Slovenskej republiky. Od r. 2015 Elena Marushiakova hosťuje na Univerzite St. Andrews vo Veľkej Británii. Elena Marushiakova získala v r. 2009 cenu *Fulbright New Century Scholars Award* Ministerstva zahraničných vecí USA. Je prezidentkou Gypsy Lore Society, čo je medzinárodná organizácia s viac ako storočnou tradíciou v oblasti rómskych štúdií. Elena Marushiakova a Vesselin Popov sú členmi edičných rád vedeckých časopisov *Romani Studies* a *Grazer Romani Studien*. Sú tiež zakladajúcimi členmi a členmi vedeckej komisie *European Academic Network on Romani Studies*, ktorá bola založená spoločne Európskou komisiou a Radou Európy.

Kvetoslava Matlovičová pôsobí ako odborná asistentka na Katedre geografie a aplikovanej geoinformatiky na Prešovskej univerzite v Prešove, kde v roku 2008 obhájila svoju dizertačnú prácu. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa aktuálne venuje geografickým aspektom rómskej menšiny na Slovensku, turizmu, teritoriálneho marketingu a regionálneho rozvoja. Autorsky sa spolupodieľala na príprave *Atlasu rómskych komunit na Slovensku 2013* (Mušinka et al., 2014). V roku 2012 participovala na riešení medzinárodného projektu *Roma population on the peripheries of the Visegrad countries* a v r. 2013 – 2014 na slovensko-rumunskom projekte *APVV Multicultural regions, national heritage and contemporary challenges in Romanian and Slovakian society*. Jej výskumné priority sa orientujú aj na skúmanie možností využitia rôznych foriem turizmu v prostredí marginalizovaných komunit – „pro-poor turizmus“ ako nástroj udržateľného rozvoja marginalizovaných komunit a sídiel na východnom Slovensku. Je nezávislou expertkou Európskeho inštitútu marketingu miest BEST PLACE, členka European Regional Science Association, členka redakčnej rady *Central European Regional Policy and Human Geography* a ďalších odborných grémií.

Eva Mazárová vyštudovala etnológiu na Katedre etnológie a etnomuzikológie na FF UKF v Nitre s pol-

ročným študijným pobytom na UK v Prahe (etnológia, romistika). Diplomovú prácu s obdobným názvom ako má publikovanú štúdiu, obhájila v roku 2013 (Mazárová, 2013). Okrem skúmania priestoru ako antropologickej kategórie v súvislosti s rómskym etnikom sa venovala i prejavom religiozity u Rómov na východnom Slovensku a ich vzťahu k zosnulým príbuzným. Pri komunálnych voľbách v r. 2014 pracovala v lokálnom tíme ako poradkyňa k otázkam rómskej problematiky. V súčasnosti sa naďalej venuje výskumu priestoru mesta a rómskych komunit, práci v treťom sektore a poradenstvu pri etnických otázkach. Pôsobí tiež ako lektorka v Baníckom múzeu v Gelnici.

Alexander Mušinka je kultúrny antropológ. Vyštudoval etnológiu a históriu na FF UK v Prahe, kde aj obhájil doktorskú prácu. Pracuje v Ústave rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove. Dlhodobu sa venuje problematike Rómov a Rusínov-Ukrajincov; prioritne na Slovensku z historického a kultúrne antropologického hľadiska. Pôsobil ako poradca Splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity a MPSVR. Je (spolu)autorom niekoľkých publikácií, zborníkov a vedeckých prác: *Rómska marginalita* (Scheffel, Mušinka eds., 2004), *Stará tehelňa* (Mušinka ed., 2006), *Drogy v rómskych komunitách Prešovského kraja* (Mušinka, 2007), *Národnostná menšina pred zánikom?* (Mušinka, Mušinka, 2011)

a iné. V poslednom období sa intenzívne venoval realizácii výskumu a publikovaniu výsledkov *Atlasu rómskych komunit na Slovensku 2013* (Mušinka et al., 2014). Je aktívny aj v mimovládnom sektore. Participoval na mnohých výskumných, mimovládnych a rozvojových projektoch (napr. kanadsko-slovenský rozvojový Projekt Svinia). Prednáša na Prešovskej univerzite a v minulosti aj na FSEV UK v Bratislave.

Alexandra Ostertágová je internou doktorandkou na Katedre psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, spolupracuje s feministickou organizáciou ASPEKT. Zaoberá sa najmä otázkou rodu a sociálnych nerovností v kontexte politickej psychológie a politickej komunikácie. Je spoluautorkou viacerých publikácií, napr. *Vybrané psychologické aspekty rodovo a/symetrického jazyka v sociolingvistickom kontexte* (Ostertágová, 2014), *Politika vylúčenia a emócií. Aspekty predvolebnej kampane 2012* (Maďarová, Ostertágová eds., 2012) a *Politiky a političky: aspekty formovania politickej subjektivity žien* (Maďarová, Kobová, Ostertágová, 2011).

Tatiana Podolinská pôsobí ako samostatná vedecká pracovníčka v Ústave etnológie SAV v Bratislave (kontinuálne od r. 1997), od r. 2012 v pozícii riaditeľky. Vyštudovala filozofiu a históriu (1995) a religionistiku (1997) na FiF UK v Bratislave. Časť PhD.

štúdiá absolvovala na Oslo University v Nórsku (1997 – 1998). V r. 1999 až 2000 absolvovala stacionárny etnografický výskum u Mayov Lacandónov v Chiapase v Mexiku. V rokoch 2009 až 2013 a v roku 2015 robila opakovaný dvojmesačný etnografický výskum religiozity v lokalite Uaxactún v Guatemale. V r. 2014 absolvovala výskumný pobyt na Missouri State University, Honors College (Springfield, USA). V r. 2010 bola prizvaná za hostujúcu editorku impaktovaného časopisu *Anthropological Journal on European Cultures* (AJEC) pri príprave monotematického čísla zameraného na nové formy religiozity v modernej Európe. V r. 2010 až 2011 bola hlavnou koordinátorkou projektu *Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou* (SIRONA), ktorý bol súčasťou výzvy Európsky rok boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu 2010 pre Fond sociálneho rozvoja. Z tohto výskumu vznikli dve publikácie: *Boh medzi bariérami* (Podolinská, Hrustič, 2010) a *Religion as a Path to Change* (Podolinská, Hrustič, 2011a). V roku 2014 bola členkou organizačného výboru svetového kongresu medzinárodnej spoločnosti Gypsy Lore Society, ktorý sa konal v Bratislave. Od r. 2015 je členkou výboru tejto spoločnosti. Ako riešiteľka 6RP EÚ REVACERN (Religions and Values: Central and Eastern European Research Network) bola zodpovedná za prioritu *Religiousness of Romanies in Slovakia*. V r. 2009 až 2012 bola riešiteľkou medzinárodného projektu *Södertörn*

University v Štokholme (Švédsko), v rámci ktorého napísala kapitolu v publikácii *Romani Pentecostalism* (Thurfjell, Marsh eds., 2014). Bola tiež členkou evalvačného projektu programu *Roma Secondary Scholarship Program* (SK 045) pre Roma Education Fund (2012 až 2013). Podolinská je autorkou 76 publikačných jednotiek, z toho je autorkou a spoluautorkou 4 domácich a 1 zahraničnej monografie, 6 kapitol v zahraničných vedeckých a odborných monografiách a 51 časopiseckých štúdií. Je držiteľkou viacerých domácich ocenení, napríklad opakovane získala *Cenu Jána Komorovského za najlepšiu vedeckú publikáciu z oblasti vedeckého štúdia náboženstiev* (2012, 2014). K jej výskumným prioritám patrí religiozita a rómske letničné a charizmatické hnutia na Slovensku (viac pozri <http://www.uet.sav.sk/?q=sk/tatiana-podolinska-mgr-phd>, <https://sav.academia.edu/TatianaPodolinsk%C3%A1>).

Zuzana Panczová je vedec-kou pracovníčkou Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Vyštudovala etnológiu a históriu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave; dizertačnú prácu v odbore etnológia venovala žánrovej analýze sprisahaneckých teórií. Sústreďuje sa na výskum skupinovej identifikácie prostredníctvom naratívov a vizuálnych prejavov. Je spoluautorka monografie *Folklór a komunikácia v procesoch globalizácie* (Krekovičová, Panczová, Bužeková,

2006) a viacerých štúdií venovaných žánru fám a sprisahaneckých teórií, aplikácii diskurzívnej analýzy, obrazom nepriateľa a etnickým stereotypom.

Daniel Škobla pôsobí ako výskumný pracovník v *Inštitúte pre výskum práce a rodiny*. Vyštudoval sociológiu na Stredoeurópskej univerzite (CEU) vo Varšave a doktorát získal v Poľskej akadémii vied vo Varšave. Pracoval v Sociologickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave, Inštitúte filozofie a sociológie Poľskej akadémie vied vo Varšave a krátko pôsobil na Univerzite v Aalborgu v Dánsku. Pracoval ako programový špecialista Rozvojového programu OSN a spolupracoval s rómskymi a ľudskoprávnymi mimovládny-mi organizáciami doma aj v zahraničí. Participoval na riadiacich stretnutiach Dekády začleňovania rómskej populácie 2004 – 2014, podieľal sa na koordinácii výskumov, ako aj na tvorbe strategických dokumentov v oblasti sociálneho začleňovania marginalizovanej rómskej populácie. Je autorom kapitoly v knihe *Reinventing social solidarity across Europe* (Filčák, Škobla, 2011) a viacerých odborných štúdií a výskumných správ.